

Fülöp Zsigmond: Eugenika*

szó egy új tudományt jelöl: az emberi faj nemesítésének, javításának tudományát. Szülőföldje a gyakorlati gondolkodásnak, empirizmusnak hazája, Anglia. Múltja alig évtizedes. Megteremtője, az idevonatkozó ismereteknek első rendszerbe foglalója s az új tanak lelkes agitátora: Francis Galton, a kiváló angol biológus. Ő maga a következőképpen határozza meg az eugenika lényegét és célját:** „Az eugenika, mint tudomány, foglalkozik mindazon befolyásokkal, melyek valamely fajnak veleszületett tulajdonságait javítják s ezeket a legnagyobb előnyére kifejlesztik.” Valamivel teljesebb egy követőjének, Heronnak a meghatározása:*** „Nemzeti eugenika társadalmi ellenőrzés melletti tanulmányozása azon tényezőknek, melyek javíthatják vagy ronthatják a jövő nemzedékek fizikai vagy szellemi fajtulajdonságait.” De talán legérthetőbb s a szociológia szempontjából leghasználhatóbb a Becher **** definíciója: „Hogyan érhetjük el, hogy az emberiség testileg erőteljesebb, egészségesebb és szebb, értelmileg magasabb színvonalú, jobb és tisztább jellemű legyen; hogy mindig értékesebb tulajdonságokkal szülessék?”

* Az érdekes cikket annál szívesebben közöljük, mivel az idevágó irodalom összeállításával jó szolgálatot fog tenni a *Társadalomtudományi Társaság* ama felolvasó- és vitaciklusának, melyet a közel jövőben az eugenikai kutatásokról tervez. A szerk.

** Galton: *Essays in Eugenics*. London, 1909. 35. 1.

***Heron: *A first study of the statistics of insanity*.

**** Becher: *Der Darwinismus und die soziale Ethik*. 20. 1.

Az emberi faj javításának gondolata korántsem új. Legalább is oly réginek kell lennie, mint a házi állatok tenyésztéséről való ismereteinknek. Sajátságos lenne ugyanis, hogy az ember észrevevén a biológiai hasonlóságot önmaga és háziállatai között, sohasem gondolt volna arra, hogy az ezeknél szokásos és eredményes tenyésztési eljárások rá is alkalmazhatók lennének. Már Platon * sürgette, hogy az állatok tenyésztésének elveit alkalmazni kell az államra (társadalomra) is s így az államot „megtisztítani” az alkalmatlan elemektől. Ugyanezen gondolat megtalálható egyes későbbi utópistáknál is hasonló formában. Tudományos rendszerré való fejlesztéséhez azonban csak a darwinizmus adta meg a lehetőséget, a kapcsolatos biológiai ismeretek példátlan felszaporításával.

Az eugenika a Darwin elméletének, helyesebben a mesterséges tenyésztés általa kikutatott és rendszerbe foglalt elveinek alkalmazása az emberi társadalomra, gyakorlati szempontból: a faj tulajdonságainak és pedig elsősorban szociális értékű tulajdonságainak javítása céljából. A darwinizmus azt tanítja, hogy a létért való küzdelemben az egészségesebb, erősebb, valamely értékes előnnyel felruházott egyének bírnak több kilátással a győzelemre, vagyis arra, hogy megmaradnak s hogy utódokat is nagyobb számmal hozhatnak létre, melyek ama előnyös tulajdonságokat öröklik. A létért való küzdelem pedig ezek között s számtalan további nemzedéken át folytatódván, a természetes kiválasztás ily módon tenyésztí a kedvező variációkat, az átöröklés pedig felhalmozás által megszilárdítja s általános faji tulajdonsággá teszi. A mesterséges tenyésztés ettől csak abban tér el, hogy a létért való küzdelem természetes kiválasztását a tenyésztőnek céltudatos kiválasztása helyettesíti.

A tenyésztésnél s általában a törzsfjlődésnél szereplő biológiai tényezők tehát: a természetes változékonyság (*variabilitás*), az átöröklés és a kiválasztás (*selectio*). Kétségtelenül ugyanezen főtenyezőkön alapul az ember törzsfjlődése is. A változékonyság, az egyes egyéneknek a fizikai és szellemi tulajdonságokban való eltérése (még ugyanazon fajon, sőt családon belül is); továbbá ezen eltéréseknek, tehát egyéni tulajdonságoknak az utódokra való átörökítése annyira közismert tények, hogy igazolásukat e helyen elhagyhatjuk. A harmadik tényezőnek: a kiválasztásnak a szerepe vitatható ugyan, de mint

* Pearson: *Über Zweck und Bedeutung einer nationalen Rassenhygiene für den Staat.*

előre bocsájtottuk, az eugenika a darwinizmus felépítménye, melynek viszont a kiválasztás *conditio sine qua non*-ja. Az eugenika pedig természetsszerűleg nem foglalkozhatik az alapját képező darwinizmusnak kritikájával, azt elfogadottnak, a maga szilárd alapjának tekinti; így tekintjük mi is.

Az eugenika feladatainak a megvalósításához azonban nem elég megállapítani, hogy mely biológiai tényezők szerepelnek a társadalom életében. Meg kell állapítani e tényezők szerepének a matematikai mikéntjét is. Ehhez pedig közismert okokból nem alkalmazhatjuk a kísérletezés módszerét, legfeljebb az állat- és növénykísérletek egyes eredményeiről állíthatjuk nagy valószínűséggel, hogy azok érvényesek az emberre is. Az eugenikai tudomány művelésének a módszere tehát egyelőre nem lehet más, mint a tömegmérés, a statisztika alkalmazása egyes társadalombiológiai jelenségek törvényszerűségeinek kikutatására.* Ezzel mint az eddigi tapasztalatok mutatják, sikerül összefüggéseket megállapítani olyan jelenségek között is, melyeknél az okozatosság nem oly szembetűnő, vagy ahol ez csak kísérletileg volna megállapítható. A biológiai kutatás ezen módszerének a fölfedezése, kidolgozása és sikeres gyakorlati alkalmazásba vétele a főérdeme Galtonnak, az eugenika apjának. A statisztikai módszer alkalmazásának azonban roppant nehézségei is vannak. Az anyag: az egyes ember, melynél mind a három biológiai tényezőnek, a változékonyságnak, átöröklésnek és a kiválasztásnak nemcsak a minőségi, hanem főleg a mennyiségi szerepét akarják kimutatni; amely pillanattól kezdve az egyén csak annyiban érdekel bennünket, amennyiben a társadalmi tömegjelenségek egyéneken folynak le.

A változékonyságnak, helyesebben bizonyos meghatározott változatoknak a mennyiségi kimutatása fontos azért, mert ezek gyakoriságának egy bizonyos minimuma szükséges ahhoz, hogy a kiválasztás ezek alapján megindulhasson. Módszere a legkönnyebb: minél nagyobb számú egyéni mérések s ezeknek összehasonlító statisztikai csoportosítása. (Az megint külön lapra tartozik, hogy adott tulajdonságnál mekkora a kiválasztás megindulásához szükséges gyakorisági minimum.)

A második lépés már jóval nehezebb. Az átöröklés minőségi és mennyiségi szerepének megállapításához többé nem elég az egyént önmagában vizsgálni, hanem néznünk kell egyenes elődeihez és utódaihoz való viszonyában, ami az embernél legalább

* Pearson id. m. 14. 1.

is annyiban okoz nehézséget, mert a két-három megelőző nemzedékről (igen kevés számú ú. n. történelmi családot leszámítva) nincsenek elegendő és használható följegyzéseink, nem szólva arról, hogy két-három nemzedék összehasonlítása még nem is elég biológiai törvények absztrahálásához. Az ezutáni nemzedékek összehasonlító vizsgálatához pedig természetesen jelentékeny idő szükséges. Másrésztől igen jelentős hibaforrás lesz mindig az ilyen irányú kutatásoknál a házasságban élő nőknek minden társadalmi osztálynál előforduló illegitim nemi érintkezése. Az idevonatkozó irodalomban nem találtam nyomát, hogy valamely szerző erre a fontos körülményre, mely az átöröklést illetőleg annyi téves következtetésre adhat alkalmat, rámutatott volna. E hibaforrás ki nem küszöbölhető (legfeljebb csak akkor, ha csupán az anyai tulajdonságok átöröklésére vagyunk tekintettel, ami megint túlságosan egyoldalú), tekintetbe nem vétele pedig az átöröklés statisztikai tanulmányozásának eredményeit jórészt illuzóriussá teszi. Sőt ha igaz a telegonia, vagyis azon végérvényesen még nem bizonyított megfigyelés, hogy egy nőnek valamely férfival való nemi érintkezése, ha azt szülés követi, olyan nyomokat hagy a nő szervezetében, melyek későbbi, más férfitől származó utódokon is érvényesülnek, akkor ez még további komplikációkra ad alkalmat. Mindezen körülmények az eugenikusokat végül is arra fogják kényszeríteni, hogy a pontosan ellenőrizhető állatkísérletek eredményeit alkalmazzák az emberre, ami a tudomány mai állása szerint minden aggályoskodás nélkül megengedhető.

A harmadik lépés a cél felé a kiválasztás munkájának statisztikai tanulmányozása. Ha ugyanis azt állítjuk, hogy a kiválasztás bizonyos tulajdonságokat kiírt vagy tenyészt, ezt csak annak a statisztikai kimutatásával lehet bizonyítani, hogy 1. (általánosságban) a halálesetek egy része szelektív hatású, vagyis a halál bekövetkezésének ideje az egyén szervezetének minőségétől és nem pusztán a véletlentől függ (erre vonatkozólag Pearson a hosszúéletűség öröklékeny voltát kutatván bebizonyította, hogy a halálesetek 55—75%-a szelektív hatású); 2. (specialiter), hogy az illető tulajdonsággal bíró vagy nem bíró egyének korábban vagy később hálnak meg, kisebb vagy nagyobb számú utódokat hoznak létre. Továbbá azt is csak az esetek nagyszámának statisztikai vizsgálatával lehet kimutatni, hogy bizonyos tulajdonságok hogyan és milyen gyorsasággal halmozódnak fel fokként a szelekció és átöröklés következtében.

Ezekben jelöltük meg nagyjában az eugenikai kutatások területét. Lássuk most röviden az alkalmazott eszközöket és az eddig elért eredményeket.

Mint többször mondtuk, az eugenika módszere a statisztikai adatgyűjtés. Mint tisztán empirikus és induktív tudomány, e módszerével nagyon hasonlít egy másik fiatal tudományhoz, a meteorológiához. Ez is folytonosan adatokat gyűjt az időjárásnál szereplő tényezők (hőmérséklet, nedvesség, csapadék, szelek stb.) variációiról, hogy kimutassa az ezek közötti okozati összefüggéseket, melyek azután formulákban, törvényekben találnak kifejezésre. Ugyanígy az eugenika statisztikai módszere. Nem mondja ugyan meg, hogy bizonyos föltételek hogyan vezetnek bizonyos eredményekhez, de rávezet az eredményekben mutatkozó szabályosságra, bizonyos premisszák és következmények közötti váratlan összefüggésekre, sőt esetleg azon mechanizmus nyomára, mely ezeket összeköti. *

Hogy miként dolgozunk e statisztikai módszerrel a biológiában, pl. az átöröklésre alkalmazva, azt legjobban megértjük a következő példából.**

„Sorozatos méréseket eszközünk valamely változékony tulajdonságot, pl. a testmagasságot illetőleg, szülőkön és utódai-
kon, megjelölve az egyes családokat (minél többet, annál jobb),
nem pedig az első nemzedéket mérjük külön, mint önálló
egészet s az utódokat szintén mint külön egészet. E mérésekből
egy egyenletet alkothatunk, mely feltünteti az utódot jellemző
átlagos méretet, mint a szülők megfelelő átlagos méretének
függvényét. Tegyük fel, hogy X a szülők mérete, Y az utód
átlagos mérete, akkor az egyenletnek a legegyszerűbb formája:

$$Y = A + BX$$

hol A ugyanolyan jellegű méret, mint X vagy Y, és B egy
esetről-esetre változó szám. Például a Galton által a test magas-
ság átöröklésére vonatkozólag gyűjtött adatokból Pearson a
fiúk átlagos termetére és az apa termetére nézve a következő
egyenletet állította fel:

$$Y = 78,93 + 0,45 X$$

azaz a fiúk átlagos magassága = 78,93 cm. plusz az apa terme-
tének 0,45-e, vagyis kilenc-huszada (szintén centiméterekben).
Más szavakkal, ha az apa termetének kilenc-huszadát veszem

* Thomson: *Heredity*, 1909. 310. 1.

** Udny Jule: *Mendel's Laws* etc. idézi Thomson 311. 1. Az idézetet némi változtatásokkal közlöm a matematikai formulák érthetősége javára.

és hozzáadom a 78,93 állandó számot (ez az utódok testmagasságának a statisztikai adatokból megállapított középértéke), akkor megkapom az utód valószínű magasságát.* Így az apa magassága némi útmutatóul szolgálhat az utód magasságát illetőleg; e formula révén mégis inkább módunkban van az utódok testmagasságára következtetni, mint pusztán a faj átlagos tulajdonságainak ismerete alapján s így kimondhatjuk, hogy a testmagasság öröklött jellemvonás. A fiúk a faj-átlagból épen annyira térnek el, mint szüleik. Egészen általánosságban, a statisztikus mindjárt öröklöttnek mond bármely jellemvonást, mihelyt a B „állandó” nagyobb a zérusnál s nem öröklékenynek, ha alig tér el a zérustól. Egészen más kérdés, hogy az átlag mennyire állandó egyik nemzedéktől a másikig s ismét a következőig; ami megint semmiképen nem érinti az egyéni átöröklést”.

Íme a statisztikai módszer a biológiában. Hozzátehetjük még, hogy a számítások és egyenletek sokszor igen bonyolultak, az e módszerrel dolgozók sokszor a felsőbb matematikát is igénybe veszik. Még sem szabad azt hinnünk, hogy az élő világ jelenségei épúgy pontos matematikai formulákba foglalhatók, mint pl. a meteorológia körébe tartozó tisztán fizikális folyamatok, vagy legalább nem annyira, hogy azok biztos vagy nagyobb valószínűséggel bíró jóslásokat engednének meg. Nem szabad felednünk, hogy az egyéni fejlődés (ontogenia) végtelenül komplikált folyamat. A csírarsejtekből végbemenő rendkívül finom változások, melyeket a beláthatatlanul komplikált külső s teljesen ismeretlen belső hatások és erők idéznek elő: minden valószínűségi számításunkat — az egyes eseteket illetőleg — diszkreditálhatják. Viszont másrésztől, amely módszer és eredmény érvényes egy bizonyos életjelenségnél, lehet, hogy ugyanaz felmondja a szolgálatot egy másiknál.

Azonban akármilyen nehezen és bizonytalanul, az eugenika mégis olyan kvantitatív eredményekhez juttat bennünket, melyek nagy általánosságban jóslásokat is megengednek. Sőt mint Galton maga mondja,** nem is elégszik meg olyan üres szavakkal,

* Még érthetőbbé teszi a dolgot a következő egyszerű hasonlat: készítsük el az apák szobrait kilenc-huszdik nagyságban s állítsuk valamennyit egyenlő magasságú, azaz 78,93 cm. magas talapzatra. A szobrok a talapzattal együtt fogják adni az utódok valószínű testmagasságát. (E hasonlat Fazekas Bernát barátomtól ered.)

** *Essays in Eugenics*. 81. 1.

mint „sok” vagy „kevés,” hanem pontos és megbízható számokban igyekeznek megállapítani, „milyen sok” vagy „milyen kevés”. És nemcsak olyan egyszerű, pusztán anthropometriai méréseket igénylő tulajdonságoknál, mint a testmagasság, hanem bonyolultabb életjelenségeknél is. Erre megint idézzük Galton egy példáját,* amely alkalmas arra is, hogy lássuk, milyen valószínűségi következtetéseket engednek meg az eugenikai formulák:

„A személyeknek egy A csoportja valamilyen formájú és meghatározott fokú degenerációt mutat, amint az a személyes megfigyelésekből, valamint a családfakutatásokból megállapítható; B csoport álljon A-nak az utódaiból. Nagyon jól tudjuk, hogy ha A-nak a nivója nagyon alacsony, az átlagos B-é parin alul lesz, ami hátrányos a közösségre; de a valószínűség szerint mennyire lesz hátrányos? Ez nagyon természetes kérdés s könnyű rá a felelet is, ha már elegendő tény gyűjtöttünk. De előáll a második kérdés: mekkora lesz az átlagok alapján kimondott jóslás megbízhatósága az egyénekre alkalmazva? Ez már nem olyan egyszerű kérdés s ritkán veszik tekintetbe, noha erre is könnyű a felelet a következő módon: Nevezzük röviden M-nek azt a kárt, melyet minden B egyén a közösségnek okoz; az egyes egyének által okozott kár többé-kevésbé eltér M-től, bizonyos értékekkel, melyek átlagát nevezzük D-nek. Más szavakkal D az M-től való egyéni eltérések átlagos értéke. D lesz tehát a megbízhatatlanság mértéke. Minél kisebb D, annál pontosabb a jóslás és annál igazoltabb a legdrasztikusabb eszközök alkalmazása is a B csoport propagálása ellen, ami megegyeznék az érzéseinkkel is, ha a jóslást csalhatatlannak tudnánk. Másrésztől, ha D nagyobb, ez egyszermind nagyobb fokú bizonytalanságot is jelent és olyan kockázatot, amellyel joggal szembe lehet állítani a közmondást: inkább száz bűnös szaladjon, mint egy ártatlan szenvedjen.”

A legfontosabb kvantitatív eredmény, melyet Galton statisztikai kutatásai eddig hoztak, az a törvény, mely megállapítja, hogy valamely egyén tulajdonságainak a felépítéséhez a különböző fokú elődök mennyivel járulnak hozzá (*law of ancestral inheritance*). Ez a törvény azonban — bár statisztikai kutatások eredményeinek az összefoglalója — tisztán elméleti okoskodás útján is levezethető s bár az eugenikusok hozsannával fogadták, voltaképen nem sokat mond. Lényege a következő: Minden

* Ugyanott.

egyen tulajdonságainak egy-egy negyedét, tehát összesen a felét a két szülő adja; a másik felének egynegyedét a két nagyszülő, melyek mindegyike $\frac{1}{16}$ -dal járul az utód tulajdonságaihoz; a fentmaradó nyolcadnak megint a felét ($\frac{1}{16}$) a két dédszülő, mind-egyikük $\frac{1}{32}$ -del és így tovább. A haladván) $\frac{1}{2} + \frac{1}{4} + \frac{1}{8} + \frac{1}{16} + \frac{1}{32} + \dots$ összege — 1-gyel, ami ez esetben az utódot jelenti. E törvény a fizikai és szellemi tulajdonságokra egyaránt érvényes, de hangsúlyoznunk kell, hogy itt csak átlagokról van szó, mert bizonyos, hogy pl. atavizmus eseteiben az illető előd a tulajdonságok kombinációiban prepotens arányban vesz részt, pl. a negyedik generációbeli előd nem $\frac{1}{32}$ -del, hanem sokkal nagyobb hányaddal, mely esetleg a második generáció hányadát is felülmúlja. Különben is az átöröklési problémának ez a része sokkal bonyolultabb, hogysen törtszámoknak ilyen egyszerű haladványával kifejezhető lenne.

Ugyanez áll Galtonnak egy másik törvényére (*law of filial regression*), melyben megállapítja, hogy minden faj egyéneinél megvan a folytonos és szükségszerű tendencia, hogy a faji átlag (középszerűség) felé törekedjenek, mintha csak valami faji *vis inertiae* működne bennük, akár lefelé, akár fölfelé távoztak volna el az átlagtól. E törvény csak új — statisztikailag bizonyított — formulázása régen ismert tényeknek, mint pl. hogy gondos szelekcióval tenyésztett kultúrnövények vagy állatok a szelekció felfüggesztése után azonnal visszatérnek az eredeti formához, ha attól még oly messzire távoztak is el; vagy általánosan ismert tény, hogy nagyon tehetséges szülők sokszor egészen közönséges gyermekeknek adnak életet, viszont még az átlagon is jóval alul álló szülőktől ragyogó tehetségű gyermekek származhatnak. Tehát ez a törvény is csak leíró megállapítást tartalmaz; az előre vagy hátrafelé való mutációszerű ugrások szociális vagy biológiai okairól semmit sem mond.

A kutatásnak még egy fontos területéről kell itt megemlékeznünk, mely az angol eugenikai irodalomban nem szerepei. Sommer mutat rá, hogy a fajjavítás szempontjából az eugenikai irányú vizsgálódást ki kell terjeszteni arra is, hogy a különböző fajták és fajok kereszteződéséből milyen minőségű utódok, új rasszok származnak. * A fajok kereszteződése kétségtelenül új varietasokat eredményez, melyek között akadhatnak magasabb szociális értékkel bírók is. A Galton családfakutatásai felvilá-

* Sommer: *Familienforschung und Vererbungslehre*. 10. I.

gosítást adhatnának e kérdésben is, ha vizsgálat alá vennének olyan családokat is, melyek ki mutathatólag két különféle faj keveredéséből eredtek. Továbbá vizsgálendő volna, hogy milyen mértékben és irányban változnak bizonyos jellemvonások s mennyiben jönnek létre előnyös endogén variációk, ha a bastard csak az egyik fajjal keverődik tovább. Pompás vizsgálati terület volnának erre a célra az Egyesült-Államok, melyeknek mai népesége úgysis túlnyomólag ilyen faj keverékekből áll.

* * *

A statisztikai módszer alkalmazása a szociálbiológiában természetesen csak akkor szolgálhat megbízható eredményekkel, ha minél több, majdnem végtelen számú adattal dolgozhatik. Különösen nehéz ilyen speciális adatok gyűjtése az emberi társadalomra vonatkozólag. Galton úgy vélte a kérdést megoldhatónak, hogy már 1884-ben pályázatot tett közzé az angol napilapokban 500 font sterling összegű díjakkal, melyben családfa-leírásokat kért a pályázóktól, különös tekintettel egyes — az átöröklést illetően könnyebben nyomon követhető — egyéni tulajdonságokra, mint pl. a szem színe, a hajzat színe, a testmagasság, művészi hajlandóságok stb. Hogy jól használható feleleteket kapjon, rovatolt kérdőíveket szerkesztett, gondosan megfogalmazott kérdésekkel. A pályázat nem volt eredménytelen; mintegy 150 használható családfához jutott ilyen módon s ezek feldolgozásával inaugurálta a statisztikai módszert a biológiában. Az előbb ismertetett két törvényét is jórészt ezen adatokból vezette le. Néhány évvel ezelőtt pedig eugenikai és biometriai laboratóriumot alapított a londoni egyetemen, melynek egyedüli feladata az ismertetett biológiai tényezők mennyiségi szerepének kutatása a társadalom életében. A laboratórium közleményei vagy önállóan, vagy (idegen szerzők dolgozataival együtt) Pearsonnek egyenesen erre a célra alapított folyóiratában, a *Biometrika*-ban jelennek meg s már eddig is számos értékes adatot szolgáltatott az idevonatkozó problémák felderítéséhez.

* * *

Amennyire a terjedelem szűk volta megengedte, talán sikerült legalább halvány képet adni az eugenikai kutatások mibenlétéről.

Menjünk most egy lépéssel tovább. Tegyük fel, hogy az eugenikai kutatásokkal már olyan eredményeket értünk el, hogy

a társadalom biológiai fejlődését irányító erőknek mennyiségi szerepét is kielégítően ismerjük. Következhetik tehát a kutatások eredményeinek gyakorlati megvalósítása: az embertenyésztés vagy szelidebben: embernemesítés. Az előbbi kifejezés talán durvának tetszik, bár senki se fogja gondolni, hogy oly értelemben alkalmazzuk, mint az állatokra: izolált állapotban tenyészteni embereket valamely egyoldalú célért, egy vagy több előnyös tulajdonságnak a kifejlesztéséért. Nem csak hogy ez nem valószínű meg a mai szociáletika mellett, hanem a tenyésztésnek még az az egyszerűbb, negatív (elimináló) módja sem, amit a régi spártaiak alkalmaztak, mikor a meg nem felelő minőségű csecsemőt a *Taigetos* szikláról ledobták. Csak arról lehet szó, hogy a társadalom emberanyagát — egy szebb, jobb, okosabb, igazságosabb és természetesebb társadalmi berendezés elérhetése céljából — fizikai és szellemi tekintetben magasabb nivóra emeljük.

E cél elérésének kétféle útja van: egy negatív és egy pozitív. E két utat eleve kijelöli az a megismerés, hogy a biológiai fejlődést irányító legfőbb faktor a kiválasztás. Ennek minőségi szerepe már a darwinizmusban adva van, az emberi társadalomra való érvényességét világos analógiák kényszerítik ránk s az eugenikai kutatások — mint már rámutattunk — csak részletkérdések megállapítására kellene.

A fejlődés határozott irányba terelésének s gyorsításának negatív útja: a lehetőségig eltávolítani, megszüntetni mindazokat a tényezőket a társadalom életében, melyek a helyes irányú kiválasztást akadályozzák vagy helytelen irányba terelik; továbbá megakadályozni a szaporodást a társadalom fizikailag vagy szellemileg satnya, az átlagérték alatt álló elemeinél. A pozitív út: az önmagára hagyva lassan működő kiválasztást gyorsítani; ahol egyáltalán hiányzik, ott működésbe hozni; minden módon elősegíteni a szociális szempontból értékesebb elemek szaporodását.

A javítás e módjainak gyakorlati alkalmazásba vétele oly megdöbbentő nehézségekkel jár, hogy a mai társadalmi rend keretén belül alig lehet erre gondolni. Így mindjárt a javítás negatív módjánál. Arról lenne szó, hogy az egészséges irányú kiválasztást akadályozó — ú. n. antiszelekciós — tényezőket megszüntessük. Akkor meg kellene szüntetni a katonáskodást, mely az egészséges utódok létrehozására épen legalkalmasabb korban levő ifjak százezreit, sőt millióit tartja vissza évekig a családalapítástól, s még inkább a háborút, mely ez ifjaknak

tízezreit pusztítja el végleg s más tízezreit teszi nyomorékká; a tébolydákat, melyek a lelki betegségben szenvedőket, úgyahogy helyreállítva, kibocsájtják s lehetővé teszik, hogy ezek lelkileg és szellemileg degenerált utódokat hozzanak létre; a városokba való tömörülést, aminek degeneráló hatását már évtizedek óta bizonyítják; a papi cölibátust, mely százezernyi értelmileg művelt és gazdasági helyzeténél fogva egészségesebb fizikummal bíró embert akadályoz meg egészséges utódok létrehozásában; meg kellene szüntetni a már születéskor nyilvánvalólag degenerált gyermekeknek minden áron, szinte kötelességszerűleg való megtartását; a ma — többnyire anyagi okokból — oly gyakori endogámiát, közel rokonok egymásközötti házasodását; és végül hogy néhány magyar specialitásra is rámutassunk, az egyke rendszert, mellyel épen azok élnek, akik a kiválasztáshoz szükséges nagybötmegű, egészséges emberanyagot produkálhatnak; a kivándorlást, melynek mérlegénél csak a munkaerőben és fogyasztó alanyokban beálló veszteséget szokták tekintetbe venni, megfeledezvén a biológiai veszteségről, mely azzal éri a nemzetet, hogy egészséges, munkabíró, tehát utódaikban is a faj nivóját emelő egyének százezernyi tömege hagyja el az országot. És így tovább meg kellene szüntetni mindazokat az antiszelekciós tényezőket, melyekre már a régebbi szociálbiológiai irodalom (Spencer» Darwin) rámutatott.

És arról beszélünk, hogy a degeneráltak szaporodását korlátozni kellene? Angliában a nagyon szűk értelemben vett degeneráltak (siketnémák, lunatikusok, epileptikusok, paralitikusok, nyomorékok, deformáltak és állandóan betegeskedők) száma 1874-től 1896-ig 0,54%-ról 1,16%-ra emelkedett, tehát alig negyedszázad alatt megkétszereződött. Más államokban, ahol az éghajlat nem oly kedvező, a táplálék drágább, a munkabérek alacsonyabbak, a szociálhygiéne nem oly fejlett s a testgyakorlást nem űzik oly intenzíven, ez adatok bizonyára még kedvezőtlenebbek lesznek. Amint Emerson mondta: „embereket tenyésztünk, de túl sok trágyával a szervezetükben”.

A javítás pozitív útjainak a nehézségeit is a mai társadalmi rend szolgáltatja. Ez az oka, hogy az ember — egyes fajokat leszámítva — túlságosan kevés utódot hoz létre ahhoz, hogy a kiválasztás intenzív munkát végezhesen; ami megint arra vezet a civilizált társadalmakat, hogy a selejtes, gyenge minőségű emberanyagot is megtartani igyekezzenek. Ez az

oka, hogy a természetes kiválasztás ma már nem fokozza többé az ember szellemi képességeit.* Társadalmi rendünkben egyéneknek és osztályoknak a versenyföltételek nem lévén egyenlők, alig fordul elő, hogy az okosabb marad meg inkább s hoz létre nagyobb számú utódokat; sőt az ilyen rendesen később házasodik s gazdasági okokból inkább tartózkodik a nagyszámú családtól. A mai társadalmi rend az oka, hogy — különösen a közép és felsőbb osztályok körében — a házasságnál, ennél a tisztán biológiai jelenségnél, előbb vallási, majd gazdasági szempontok döntenek. Hiába sürgeti Becher,** hogy az élethosszigan egyesülő párok ne anyagi szempontok szerint válasszák meg egymást, hanem a testi, szellemi és jellembeli derekasság szerint, a jövő boldogság érdekében”. Nem-e a mai társadalmi rend teszi lehetővé, sőt láthatólag szükségsszerűvé a gyári gyermekmunkát, mely párosulva a rossz lakási és élelmezési viszonyokkal, hihetetlenül romboló hatással van a fajra?

Amint Sommer helyesen rámutat, a mai rend az oka, hogy még a meglevő szellemi és egyéb erőket sem tudjuk megfelelő módon értékesíteni a társadalom javára. Egy céltudatos eugenikus szociálpolitika feladata lenne az egyéneket a természetes képességeiknek megfelelő pályákra utasítani, ahol a legnagyobb értékű munkát végezhetnék a közösség javára.*** Ma a pályaválasztást — az egyéni szabadság jegyében — túlnyomó részben anyagi viszonyok és véletlen körülmények határozzák meg. Itt is kiválasztást kellene alkalmazni a tehetségek diagnosztikája alapján****, mert e nélkül az állami vagy társadalmi beavatkozás csak a személyes szabadság céltalan korlátozása lenne. Persze a tehetséget a hajlamtól pontosan meg kellene különböztetni.

A teendőnek azt a részét, hogy szaporítsuk azokat az egyéneket, akik testi és szellemi tulajdonságaiknál fogva többet adnak a társadalomnak, mint amennyit elvesznek tőle, tehát akik a kultúrtőkét gyarapítják s viszont, hogy megakadályozzuk azoknak a szaporodását, akik többet vesznek el, mint amennyit adnak: ezt a munkát meg kell előznie annak, hogy a társadalom mai ideologikus és érzelmi berendezését az előbbi cél irányában átalakítsuk. Ki kell irtani azt a — szintén vallásos

* Becher id. m. 41. 1.

** Becher id. m. 48. 1.

*** Sommer id. m. 6. 1.

**** Emlékeztetünk itt Madách Ember tragédiájára.

és szabadkőműves eredetű — álhumanizmust, mely ma jótékonykodik és filantróposkodik az egyénnel szemben s nem gondolja meg, hogy ezzel, ha nem is közvetlenül előidézi, de gyorsítja a faj biológiai hajótörését. Csak az utolsó század folyamán terelődött az ember részvétérzete — mely a maga természetes irányában megtartva, biológiailag hasznos ösztön — ilyen helytelen, sőt káros irányba. A régi időkben a feltűnő és kétségtelenül megállapítható lelki, szellemi vagy testi abnormitásban szenvedőket a társadalom radikális eszközökkel távolította el magából. „A büntetéseket kivégezték vagy élethossziglan deportálták, az örülteket megölték vagy bezárták. A kórházak és tébolydák modern rendszere még nem fejlődött ki: a testileg és szellemileg gyöngéknek nem volt alkalmuk utódokat létrehozni. A folytonos szigorú kiválasztás a Platon kívánsága szerint megtisztította az államot.”*

Ma az egyetlen eugenikus korlátozás, mely azonban nem minden államban van meg, a közel rokonok egymásközötti házasságának — nem nagyon szigorú — tilalma. Vajon miért tartózkodnak az államok más hasonló korlátozásoktól? Ha joga van az államnak — a társadalmi rend érdekében — leüttetni a gyilkos fejét, akkor ne lehessen joga ugyanazon társadalomnak a rendnél nem kevésbé fontos biológiai jóléte érdekében megakadályozni a nyilvánvalólag degeneráltak szaporodását? Különösen, mikor erre már a mai tudomány is olyan eszközökkel szolgál, amelyek a „humanizmus” híveit is megnyugtatnák, mert az illető egyéni jólétét semmiben sem érintik. A további degenerálódás megakadályozására előbb-utóbb mégis csak kénytelenek lesznek az államok radikálisabb eszközökhöz nyúlni, mert hiányozván a mai civilizált társadalomból az egyenlő versenyfeltételek alapján dolgozó létért való küzdelem, nem pusztulnak el maguktól a kevésbé alkalmas egyének.

* * *

Nem térhettünk ki az eugenika minden irányú ismertetésére. De nézzük még, milyen eszközökkel gondolják az angol eugenikusok eszméiket propagálni és megvalósítani.

Ez eszközök és módok kitalálásában előljár az optimista harcoss vezér: Galton. Szerinte az eugenika csak akkor érheti el egyelőre elméleti céljait, ha a munkatársaknak nagy serege

* Pearson id. m. 18. 1.

vesz részt a kutatásban, legalább is a statisztikai adatok gyűjtésében. E célra helyi és országos egyesületek alapítását javasolja, melyek előadásokon képezik ki tagjaikat a szakszerű munkára * s ugyancsak előadásokkal és a propaganda egyéb alkalmas eszközeivel igyekeznek megnyerni a közvéleményt az eugenika eszméinek.

A gyakorlati cél elérésére javasolja, hogy a szociális szempontból értékesebb emberanyag szaporítására be kell hozni a házasulandó fiatal egyének orvosi megvizsgálását; a szaporításra különösen alkalmasoknak írásbeli bizonyítványt kell adni s a közvélemény gondolkodását olyan irányba terelni, hogy ez kényszerítse az ilyen fiatalokat egymásközötti házasodásra. A továbbiakban ugyancsak a társadalom feladata lenne ezeknek a jólétéről gondoskodni, a gyermekeik higiénikus felnevelését anyagilag lehetővé tenni, egészséges otthont nyújtani nekik, de mindenek felett vallásos jellegű eugenikus gondolkodást oltani beléjük. Azt mondja Galton:** „Nem látok semmi lehetlenséget abban, hogy az eugenika vallási dogmává legyen az emberiségben, csak először a részleteket kell kidolgozni serény tanulmányozás által. A hirtelen cselekvésre vezető túlbuzgóság ártana, mert egy közeli aranykor varasát keltené föl, ami bizonyára hamis lenne s a tudomány hitelét aláásná. Az első és a fődolog, hogy biztosítsuk az eugenikának, mint reményteljes és igen fontos tanulmánynak elvben való általános elfogadását. Azután hadd hatoljanak be annak eszméi a nemzet szívébe, melyre fokozatosan gyakorlati hatással lesznek, olyan utakon, melyeket nem láthatunk teljesen előre.” Egyetért vele Pearson is, Galton mellett a legnagyobb tekintélyű eugenikus: „az eugenika híveinek a feladata, hogy a társadalmat olyan irányban neveljék, hogy mindenkinek mintegy vallásos erősségű fixa ideájává legyen egy testileg és szellemileg erős nemzedéket létrehozni”.

Ebben van adva Galtonnak és követőinek nagy, optimisztikus, sőt naiv tévedése. Apostoli idealizmussal nem lehet megváltani a világot. Igazuk van abban, hogy a civilizált társadalom biológiai megújulásának szükségességét hirdetik. A kultúrának minden lépése előre, a folyton fokozódó és terjedő indusztrializmus, a technikai, a kémiai és egyéb tudományoknak min-

* Galton Essays, 85 s köv. 1. közli is egy ilyen sorozatos előadásnak a tervezetét.

** Id. m. 43. 1.

den újabb, természetszerűleg örömmel üdvözölt, mert kényelmet jelentő haladása, ha nem is mindig közvetlenül, de közvetve a fokozottabb degenerálódás felé vezetnek, mert csökkentik a létért való küzdelem intenzitását, elterelik azt az eredeti, emelkedő fejlődést szolgáló irányától. Alig van a mai társadalmi berendezkedésnek valami olyan intézménye, amely lassan, de biztosan ne a biológiai hajótörés felé vinné a civilizált emberiséget. Még oly mindennapos és elengedhetetlen dolgok is, mint a táplálkozásunk, ruházódásunk, illetve ezeknek a célszerűtlen és mesterkéltséggel teli, ezt a célt szolgálják. Tényleg meg kellene hát fordítani ezt a folyamatot s az ehhez vezető munkát mindenestre jobb lenne már most megkezdeni, mint egy-két évszázad múlva, mikor annak szüksége már parancsoló sürgősséggel mutatkozik. De a munkának igen naiv s elhanyagolható hatású módja lenne az, amit Galton javasol. Ilyen eszközökkel lehetne talán küzdeni az alkoholizmus ellen (a tapasztalat mutatja, hogy itt sem sok eredménnyel) vagy a dohányzás ellen, de nem a társadalmi élet gyökeréig hatoló immanens bajok ellen. S az eugenikát vallási ideológiaként oltuk az emberekbe? Hiszen a kétezer éven át beléjük oltott isteni parancsok sem tudtak javítani az emberiségen?

Úgy látszik, maga Galton is sejti s ezért mondja (a fent közölti idézetben) bizonytalannak és előre nem láthatónak azt az utat, melyen át az eugenika eszméi a nemzetre hatással lehetnek. Igenis előre látható ez az út s nem lehet más, mint a mai társadalmi rend megváltozása. Csak akkor lesz lehetséges egy egészséges és következetes eugenikus szociál-politika, az egyéni érdekek feláldozása a kollektív érdekek javára.

Irodalom:

- Galton: *Essays in Eugenics etc.* 1909.
 „ *Hereditary Genius.* 1869.
 „ *Natural Inheritance.* 1889.
 „ *Record of Family-Faculties.*
 Pearson: *Mathematical Contributions to the Theory of Evolution.* 1898.
 „ *The Grammar of science. 2. ed.* 1900.
 Thomson: *Heredity.* 1909.
 Pearson: *Über Zweck und Bedeutung einer nationalen Rassenhygienie für den Staat* 1908.
 Becher: *Der Darwinismus und die soziale Ethik*

Sommer: *Familienforschung und Vererbungslehre*. 1907.

Schallmayer: *Vererbung und Auslese im Lebenslauf der Völker*.
1903.

„ *Beiträge zu einer Nationalbiologie*. 1905.

Ammon: *Die natürliche Auslese beim Menschen*. 1893.

Az itt felsorolt munkák csak szemelvények a legfontosabbak közül.

Folyóiratok: *Biometrika* (angol).

„ *Archiv für Rassen- und Gesellschafts-Biologie*.

„ *Politisch-Anthropologische Revue*.

Dániel Arnold: A fogamzás-ellenes óvszerek és az állam

an a mai társadalomban egy mozgalom, mely minden szervezet és propaganda nélkül is hódít és növekvő eredményeket mutat föl. Ha összehasonlítjuk a különböző európai és tengerentúli államok népesedését: nagyjában és egészében arra az eredményre jutunk, hogy minél műveltebb és gazdagabb valamely ország, annál kisebb benne — 1000 lélekhez viszonyítva — a születések száma. Ugyanezt tapasztaljuk, ha bármely nyugateurópai vagy tengerentúli kulturállam népének mai szaporodását régebbi szaporodásával vetjük össze: régebben, midőn szegényebb és műveletlenebb volt a nép, egyszersmind szaporább is volt. Van tehát egy csendes mozgalom, mely a népszaporodás korlátozására irányul, s e mozgalom, vagy helyesebben fejlődés-tendencia, párhuzamos a kultúra haladásával, a nép jólétének és értelmiségének emelkedésével.

Hogy a kultúra haladása a népszaporodás korlátozásához vezet: ez tulajdonképen magától értetődik. Kultúra: ez annyi, mint diszharmóniák kiküszöbölése az egyén, illetőleg a társadalom életéből. Minél fejlettebb a kultúra: annál több és nagyobb diszharmónia kiküszöbölésére képes. A nép természetes, fiziológiai szaporodó képessége körül is van a társadalomban egy nagy diszharmónia, mely abban áll, hogy a népesség mindig képes szaporodni, ellenben a társadalom élelmi körét még eddig nem minden történelmi időszakban lehetett gyorsan tágítani, sőt néha évszázadokig egyáltalán nem. A legújabb

időben a kulturemberiség — hála az agronómia és a közlekedés fejlődésének — rendkívül gyorsan képes a rendelkezésére álló tápszerrek mennyiségét növelni. Ám nincs az élelmi körnek oly nagy kitágulása, mely a szaporodás diszharmoniját másképp, mint ideiglenesen, kiküszöbölhetné, mert a szaporodó emberiség előbb-utóbb a legnagyobb élelmi kört is kitöltheti és túlszűfolthatja. Az emberiség élelmi köre soha sem lesz végtelen nagy: ellenben az emberiség fiziológiai szaporodó képessége — szabadjára eresztve — az idők folyamán végtelen nagy társadalmi létszámot eredményez.

Ám azért a kultúra — ha eléggé fejlett — képes kiküszöbölni a szaporodás diszharmoniját is, mert nem csupán a kenyér szaporítására ad eszközöket az embernek, de arra is, hogy saját szaporodását preventive, tudatos beavatkozással, a fogamzást megakadályozó óvószerek alkalmazása által korlátozza.

Ha a kultúra a maga nemében tökéletes, a népszaporodás szabályozására is ki kell terjednie. A hangyák már eljutottak ide; az ő kultúrájuk tökéletes a maga nemében. Ezek a nagyfejlettségű rovarok, melyek a maguk módján az egész földkerekséget meghódították, rendszerint nem nevelnek föl több utódot, mint amennyi a hangyaállam élelmi körében helyet talál.* Az emberi kultúrának ha tökéletessé válik, szintén el kell jutnia a népszám preventív szabályozásához. Csak a módja lesz más, mint a hangyáknál. Amit a hangyák ösztönszerűleg csinálnak: azt a modern kulturemberből a tudatos előrelátás váltja ki. A szülők azt akarják, hogy gyermekeik *standard of life*-ja ne legyen kisebb az övéknél: tehát óvakodnak a túlsók gyermektől. Ide vezet a női nem értelmi fejlődése is; a fejlett, modern asszonyok nem csupán nemi lények akarnak lenni és nem csupán a jövő generációnak kívánnak élni, de önmaguknak is, ám erre nincs módjuk, ha sok gyermeknek adnak életet. így hozza létre azután az egyének tudatos, előrelátó cselekvése a népszám szabályozását.

A hangyakultúra ösztönön alapul, a modern emberi kultúra gondolkodáson. De vajon kevésbbé természetes-e az öntudatos lelki működés, mint az ösztön, s az emberi kultúra, mint a hangyakultúra? A népszaporodás szabályozása, melynek kezdeteit a modern kultúrátársadalomban felismerhetjük, a kulturfejlődés természetes eredménye. Sőt az élő természet egy nagy, Spencer Herbert által fölfedezett törvényszerűsége nyilatkozik meg benne.

Amint Spencer fölismerte: minél erősebbek valamely faj egyénei a létért való küzdelemben, minél könnyebben tudják egyéni létüket

* V. ö. Sajó: *Krieg und Frieden im Ameisenstaate*. Kosmos, 1908.

főntartani: annál szaporátlanabb az illető faj; de nagy szaporaságra incs is szüksége, mert főnmaradásához és terjeszkedéséhez aránylag csekély faji szaporaság is elegendő. Tényleg tapasztaljuk is, hogy a legfejletlenebb osztályok és fajok egyszersmind a legszaporábbak; nyilván szaporábbak a baktériumok, mint a férgek, és ezek ismét szaporábbak mint a halak, vagy épen az emlősök. A házinyúl szaporább, mint a tigris, az alsórendű majmok szaporábbak, mint az ember. Úgy látszik, a hangya és az ember példája e szabályt még egy másik szabállyal engedi kiegészíteni. Amennyiben valamely faj fiziológiai alkalmazkodás útján, saját szervezete belső vagy külső módosulása útján szaporította a létért való harcban forgatott fegyvereit: annál a fajnál a szaporodás kisebbedése is fiziológiai úton, a szaporaság fiziológiai csökkenésével fog beállni. Amely faj ellenben kultureszközökkel könnyítette az egyéni lét főntartását: az a faj a szaporodás ennek megfelelő csökkenését is kultureszközökkel hozza létre, fiziológiai szaporodóképességének csökkenése nélkül.

Amint az előadottakból kitűnik: a fogamzás-ellenes óvószerek alkalmazása, mely napjainkban mindinkább terjed, —az egész neo-malthusianizmus név alatt ismert irány melynek föllépése korunkat jellemzi — törvényszerűen következik a kultúra természetéből; kiirtani a társadalomból csak úgy lehetne, ha az egész kultúrát visszafejleszténők. S ezért már előre tehetetlennek és kilátástalannak látszik a konzervatív körök minden olyan akciója, mely a neo-malthusianizmus megszüntetésére irányul. Még az érveik is gyöngék. Legfőbb szellemi fegyverük az a hazafias militarisztikus argumentum, mely katonákat követel az országnak és vesztett háborúkat, idegen hódítókat ígér arra az esetre, ha a nép szaporasága alábbszállna. Ám a hadi veszedelemmel való fenyegetés, kultúránk továbbfejlődésével mindinkább a régi idők ócska fringiai közé fog kerülni. Egész mai kultúránk nem sokat érne, ha nem volna képes a háborút, a modern társadalom e szegényfoltját megszüntetni. Csak két eszköz van, amellyel ez lehetséges: egyik a mezőgazdasági termelés növelése, másik a népszaporodás korlátozása. Manapság, mikor a politika és a gazdasági élet összefüggései oly burkolatlanul jelentkeznek, tisztán látszik az az igazság, hogy a háborúkat a népesség túlszaporodása, a tápszerekben való hiány okozza. A modern népek ipari piacokért háborúskodnak. Ám a piac micsoda? Mezőgazdasági terület, mely tápszereket ad iparcikkéért. Amely nép piacot szerzett: annyit tett, mintha saját belföldjén növelte volna a tápszerek termelését. Az angol-német antagonizmus piacok körül forog, melyeket sem az angol, sem a német ipar nem nélkülözhet, tápszermennyiségek körül, melyekre úgy az angol, mint a német munkásnak szüksége van.

Ne szaporodott volna a német és az angol nép oly nagy arányban, mint az utolsó évtizedek folyamán, vagy pedig növekedett volna a világ gabonatermelése nagyobb arányban, mint tényleg történt: és híre sem volna az angol-német antagonizmusnak, s az európai háború veszedelmének. Az emberek milliói nem nyúlnak fegyverhez, amíg kapával és kalapáccsal megkereshetik kenyерüket; ott, ahol mindenki élhet, nem lehet halálra szánt embereket találni.

Azon kulturtendenciák között, melyek a háború megszüntetésére irányulnak, a népszaporodás mesterséges korlátozása talán a legfontosabb. Egy ilyen, minden kultúrnépénél mutatkozó háborúellenes tendencia ellen a háborúval csak azok érvelhetnek, akik a háborút fönn akarják tartani.

A gazdasági érvek, melyeket a neo-malthusi irányzat ellen föl szoktak hozni, még gyöngébbek, mint a politikaiak. „A mezőgazdaságnak emberekre van szüksége”, „az iparnak emberekre van szüksége”: ezeknek a szólamoknak csak annyi jelentőségük van, hogy a mezőgazdaság nem alapulhat a nagybirtokon, s az ipar nem maradhat kapitalisztikus szervezetű, ha nincsenek vagyontalan munkástömegek, ilyeneket pedig csak a gyors, a jövő generáció megélhetési viszonyaira tekintettel nem lévő népszaporodás produkálhat. Mezőgazdaság azonban létezhetik nagybirtokszervezet nélkül, s ipar kapitalisztikus szervezet nélkül is; tulajdonképen a gazdaság az, mely az emberekért van és nem megfordítva; mindaddig, míg emberek és emberi szükségletek lesznek, mezőgazdaság és ipar is lesz. S ezeknek fejlődéséhez nem kell épen, hogy a társadalom élelmiköre túl legyen zsúfolva.

A népszaporodás szabályozása ellen felhozni szokásos érveket érdekesen egészítette ki Svédország kormánya, mely legutóbb a neo-malthusianus törekvések ellen irányuló törvényjavaslatot terjesztett a svéd képviselőház elé. E javaslat hat hónaptól két évig terjedhető fogsággal kívánta büntetni mindazokat, kik a fogamzás-ellenes óvószereket szóban vagy írásban ajánlják. E súlyos büntetés indoklásául azt hozza föl, hogy a szaporodás korlátozása államellenes és erkölcstelen.

Hogy államellenes: ez igaz. Az állam, lényegét tekintve: hadi szervezet. Ha megszűnnek a háborúk: meg fog szünni a hadi szervezetek létjogosultsága. És akkor az állam nem maradhat az, ami eddig volt: kényszeren alapuló emberi egyesület, mely a pénz- és véradót kérdezés nélkül, erőhatalommal veszi el az egyéntől, tekintet nélkül arra, hogy az egyén akar-e vagy nem az ő kötelékébe tartozni. Az összes gazdasági funkciókat, melyek ma az állam hatáskörébe tartoznak (utak, csatornák, kórházak föntartása stb.) el lehetne intézni önkéntes társulás alapján: csupán a katonai funkciók követelnek kényszeren

alapuló szervezetet. Ha ezek megszűnnek: akkor az állam át fog alakulni valami szabad szövetségé, amely már nem állam; olyasvalamivé, mint amit Oppenheimer *Freibürgerschaft*-nak nevez.

Hogy a népszám szabályozása államellenes: ebben igaza van a svéd törvényjavaslat indokolásának. De mivel a népszám szabályozása a magasabb kultúra szükségszerű fejleménye: a svéd kormány a maga törvényjavaslatával csak azt ismeri el, hogy a kultúra haladása a mai államot, e kényszeren alapuló hadiszervezetet előbb-utóbb kiküszöböli.

Kevésbé igaz, sőt alacsony hazugság az a megállapítás, hogy a születések számának korlátozása erkölcstelen. Forel szerint az erkölcs: társadalmi higiéné s ugyancsak Forel épen a társadalmi higiéné — tehát az erkölcs — nevében követeli a népszám szabályozását. De erről, hogy t. i. az erkölcs micsoda és mit kíván, még lehetne vitatkozni; a hazugság nem itt rejlik; a hazugság abban áll, hogy egy olyan osztály süti rá a születések korlátozására az erkölcstelenség bélyegét, amely osztály ugyanezen erkölcstelenséget maga is gyakorolja. Köztudomású, hogy a vagyonos osztályok tagjai csak korlátozott számú gyermeket helyeznek a világba, nehogy az utódok *standard of life*-ja kisebb legyen a szülőkénél. Sőt egyenesen a vagyonos osztály kezdeményezte az egész neo-malthusiánus gyakorlatot. Midőn azonban e gyakorlatot a dolgozó osztályok is magukévá akarják tenni: az uralkodó osztály képviselote erkölcstelenségnek bélyegzi azt, amit ő maga — tetteivel — erkölcsösnek ismer el. Az állam erkölcsi kötelességévé teszi a dolgozó embernek hogy gyermeket termeljen, proletárt a nagybirtok és a tőke számára, adófizetőt és ágyútölteléket az állam számára.

A svéd kormányjavaslat akár lesz belőle törvény, akár nem — érdekes kortörténeti okmány. Jelenti egy nagy összeütközés kezdetét, amely egyfelől az uralkodó osztályok és az állam, másfelől a dolgozó nép kulturtörekvései között fog lejátszódni. A dolgozó népnek igen nagy érdeke, hogy szaporodása lassabban történjék, mint a föld és a tőke mennyiségének szaporodása; mert az embernek és az ő munkerejének értéke csak úgy lehet nagy, ha aránylag kevés van belőle; a föld és a tőke értéke pedig csak úgy lehet kicsiny, ha aránylag sok van belőle. Viszont a nagybirtokosság, mely a földjövedelemből él, azt kívánja, hogy aránylag minél kevesebb legyen a föld és minél több legyen az ember, hasonlót kíván a hadiszervezet és (*mutatis mutandis*) a tőke érdeke is. A dolgozó nép azonban a jelenkorban már észrevehetően korlátozza szaporodását és mint osztály is kezdi már fölismerni, hogy e korlátozás érdekében áll. A francia munkások között Van neo-malthusiánus propaganda az antimilitarizmussal kapcsolat-

ban, ami csak természetes, mert ez a két irány kiegészíti egymást; az egyik a hadiintézményeket, a másik ezek létezésének okát akarja megszüntetni. A svéd munkások körében is van új-malthusi propaganda, épen ez adott okot a kormány javaslatára. De vajon van-e az államnak és az uralkodó osztálynak elég hatalma ahhoz, hogy a szaporodást korlátozó törekvéseket, ha egyszer a dolgozó nép körében felütötték fejüket, megbénítsa és megakassza? Erre csak nemmel lehet felelni. Ma, a huszadik században nem lehet megakadályozni egy ismeret elterjedését, főleg, ha ez a nemi életre vonatkozik, mely az emberek átlagát minden másnál jobban érdekli. Minél tilalmasabb a fogamzás megakadályozására vonatkozó ismeretek terjesztése: annál gyorsabban és biztosabban közkinccsé válnak azok.

Közkeletű frázis, hogy a szociáldemokrata-pártok államellenesek, pedig épen az ellenkezője igaz. A munkásság politikai mozgalmai: államszocialista mozgalmak, államszocializmus pedig nem lehetséges állam nélkül; aki államszocialista: annak az államot is akarnia kell. Tényleg a szociáldemokrata pártok nem teszik magukévá az állam megszüntetésére irányuló törekvéseket; az antimilitarizmust rosszindulatú semlegességgel kezelik, a népszaporodás korlátozását pedig egyenesen ellenzik. Ám épen ezidőszerint a munkásmozgalom átalakulásának jelei mutatkoznak; egy új, valóban államellenes munkásmozgalom keletkezik a réginek kebelében. Az új mozgalom egyes csapatai — a szindikalisták, az anarcho-szocialisták — már hajlamosabbak a neo-malthusiánus törekvések iránt. Minél nagyobb tilalom alá veti az állam e törekvéseket: annál könnyebb lesz az új, államellenes irányok térfoglalása a munkásmozgalomban, mert a munkások osztályösztönüknél fogva könnyen rájönnek, hogy ő nekik saját érdekükben épen azt a magatartást kell tanúsítaniok, amelyet az uralkodó osztály leginkább megtilt számukra.

Szemlék és jegyzetek

Fazekas Sándor: Szubjektivizmus a büntetőjogban

Az emberiséget a legközelebről érintő s így a legtöbbet foglalkoztató eszmék vannak leginkább kitéve annak, hogy fejlődésük folyamán hibás útra, vagy éppen zsákutcába tévednek. Praktikus célok szolgálataiban születve később naggyá, túlnaggyá nőnek, túl a célon, melyre teremtve s vagy valóságos „öncélú lényekké” fejlődnek, vagy oly területekre terjeszkednek, melyeken természetüknél fogva nem tudnak hasznos szerepet betölteni. Előbbi folyamatot igen szépen írja le Pikier a szabadságjogok elméleténél,* utóbbira kitűnő példa egyes fizikai nézőpontok átvitele a lélektanba.**

A büntetőjog is így járt a szubjektivizmus fogalmával, mely gyakran tévelyedik hol az egyik, hol a másik irányba. Sokan vannak, akik a második olasz iskola már szinte közhellyé vált „ne a büntettet, hanem a büntettest büntessük” csatakiáltásán lelkesedve követelik „a szubjektivizmus elvének minden vonalon való megvalósítását”, sokan, akik ebben a humanizmus, az „erkölcsi fejlődés” posztulátumát látják, anélkül, hogy ennek praktikus jelentőségével tisztában volnának. Helyes alkalmazását pedig a másik tábor ellenállásán felül ez is nagyban gátolja. Egy pillantás a büntetőjogra meggyőzhet minket az objektivizmus és szubjektivizmus zavarosságáról s értékelésének helytelenségéről.***

A fizikában az erőket csak hatásaikból ismerjük. Az erő lényege rejtve marad előttünk, de nem is fontos ránk nézve. Ha egy erő

*Pikler: *A jog keletkezése és fejlődése*, 135 s k. o.

**Mach: *Analyse der Empfindungen* II. f.

*** Szubjektivizmus alatt itt csak az újabb irányok ú. n. neoszubjektivizmusát értem, nem pedig azokat a tisztára dogmatikai képleteket, amelyeket pl. Hälschenr, Köstlin, Bari alkalmaznak nagy előszeretettel s amelyek szerint az eredménynek a tettes akaratához való viszonya határozza meg a bűnös-

valamely körülménynél, pl. helyzeténél fogva semmiféle hatást nem fejt ki, úgy nem is bírunk tudomással létezéséről, vagy nem vesszük tekintetbe, hacsak a bekövetkezendő hatások szempontjából nem. Elképzelhetünk pl. a földnehézség vonzóerejével szemben egy taszító erőt is, mely azonban épen a vonzóerő miatt nem érvényesülhet, semmiféle hatást nem fejt ki s így mi nem is tudunk róla, de még ha tudnánk is, akkor sem érdekelne. Konkrétebb vonatkozást nyer ez az elv a társadalomban, ahol a dolgok közül kiemeljük az „Ént” s a más emberek „Én”-jeit, s ennek kapcsán megkülönböztetjük egy ilyen „Én” külső tetteit az ú. n. belső világától. Az ilyen megkülönböztetés a lélektan szempontjából nem szabatos ugyan, de gyakorlati célokra, pl. a jogban, igen hasznos lehet. Még erősebben áll itt a tétel: valamely egyén belső világa csak annyiban érdekel minket, amennyiben érzékelhető hatást fejt ki a külvilágra, amennyiben tetteit irányítja. A társadalmi összeműködésre nézve teljesen közömbös, vájjon az emberek önként, a morál metafizikusai által „nemes”-nek nevezett indokokból végzik-e a társadalmi munka kijelölt részét, vagy kényszer folytán, a fő, hogy a munka elvégeztessék. Az akarat csak annyiban fontos, amennyiben tettet hoz létre. A társadalmat nem akaratok, de tettek hozzák létre s fejlesztik.

Mindazoknak, kik a büntettet akár normális (Durkheim), akár anormális (Prins, Gumplovitz) társadalmi tüneménynek, de mindenestre és elsősorban társadalmi s így magát a szociológia általános törvényei alól ki nem vonható tüneménynek látják, könnyű lesz megérteni ezen elvek gyakorlati jelentőségét a büntetőjogban. A fentebbi szétválasztás még erősebb alakban lép elénk. Még érzékelhetőbb a különbség bűnös akarat, társadalomellenes érzület*, szubjektív elem és bűnös tett, társadalomellenes cselekmény, objektív elem között. Itt sem az akarat, hanem a tett támadja meg a társadalom biztonságát. Nem az a baj, hogy valaki lopni, rabolni, gyilkolni akar, hanem az, hogy lop, rabol, gyilkol. Egy véletlenül, bűnös akarat nélkül elkövetett emberölés kárt okoz a társadalomnak, holott a bűnös hajlam, ha valamely körülménynél fogva tett nem követheti, semmiféle változást nem idéz elő. A büntetőjognak végcélja nem az emberek megjavítása, hanem a társadalom létérdeke ellen törő cselekmények, büntettek elleni védekezés.

Ennek a megértéséig jutott el az objektív iskola. De a védekezés módszerének megválasztásában rövidlátó volt. A büntetést, mint a büntett elleni védekezés leghathatósabb vagy egyik leghathatósabb módját, eszközt csak a már elkövetett tetthez mérte. Nem tudta vagy nem vette figyelembe, hogy az egyén belső világa s a fizikailag érzékelhető külső tettei közti merev választófal csak mesterséges, gyakorlati, lélektanilag nem létezik; hogy a mozgás nem más mint egy erőssé vált képzet. Nem ismerte az emberi cselekedetek szükségszerűségét, illetve azoknak anthropológiai és szociális ténye-

* Azaz: adott társadalmi rendhez való alkalmazkodási képesség hiánya. V. ö. Forel: *Über die Zurechnungsfähigkeit des normalen Menschen*; Tarde: *La philosophie pénale*.

zóktól való függését. Ezen ismeretek teremtik meg a szubjektív irányt a büntetőjogban, amely tehát azon épül fel, hogy bizonyos individuális, belső tényezők (organizmus, képzetek, „akaratok”) tanulmányozása folytán előre láthatjuk az illető egyénnek adott szociális viszonyok közt kifejtendő fizikai külső tetteit s így előre védekezhetünk ellenük. A társadalom a gyilkos hajlamot támadva tulajdonképpen a bekövetkezendő gyilkosság ellen védekezik. Ez a társadalmi védekezésnek az előbbinél kétségkívül sokkal hatásosabb módszere. Ebben rejlik a szubjektivizmus nagy fontossága, de ezzel ki is van merítve s ez egyúttal helyes értékelése. Míhelyt ettől eltér más, az említett célt nem szolgáló egyéni tényezők figyelembevétele által, eltért a társadalmi érdek posztulátumától is. A büntetőjog szerepének racionális felfogása kétséget kizárólag igazolja, hogy a szubjektív momentumok tekintetbevétele a büntett megítélésénél csak akkor és csak annyiban értékes, ha és amennyiben az oly módszer, mely minket a jövőben bekövetkezendő objektív momentumok előrelátására képesít. Csak ez képesít arra, hogy a jövőhöz alkalmazkodjunk, illetve bizonyos cselekmények bekövetkezését megakadályozzuk.

A szubjektív iskola megalapítói előtt bizonyára ez a fogalom meghatározás és értékelés lebegett. De nem formulázták elég pontosan. Pedig hogy a pontos formulázás mily szükséges, azt mutatják a cikk kezdetén jelzett különböző irányban való eltévelyedések. S hogy a helytelenül felfogott szubjektivizmus mily veszélyes a társadalomra, azt a magyar jogéletből vett néhány példával fogom igazolni. A magyar büntetőjog nagyrészt objektív irányú ugyan, de ahol szubjektív, ott, kevés kivétellel (pl. jogos védelem, végszükség), helytelen és visszaszárított intézkedéseknek a forrása.

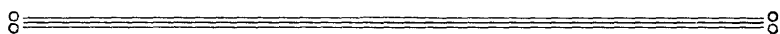
A részesség hol enyhítő körülmény, hol beszámítást kizáró ok, aszerint, hogy minő mértékben forgott fenn a büntett elkövetésekor. Itt a részesség figyelembevétele nem a jövőre való tekintettel történik, hanem azért, „mert a tettes akaratának szabad elhatározási képességével nem bírt” (B. T. K. 76. §.) Holott a mi meghatározásunk szerint azt kellene vizsgálni, vajjon az illető részeges természetű ember-e, mert ha igen, ez annak az előrelátására képesít minket, hogy a jövőben hasonló állapotba fog jutni s ismét bűncselekményt fog elkövetni: védekeznünk kell tehát ellene.* Analóg elbírálás alá esnek az erős felindulásban elkövetett cselekmények. Szintúgy hibás a gyengébb értelmiségnek, műveletlenségnek, testi fogyatkozásnak, kisebb ellenálló képességnek enyhítő körülménnyé való statuálása. A bíróság elismeri, hogy ezek hajlamosak a bűnözésre és ahelyett, hogy ártalmatlanná tenné őket, enyhébb ítéletet hoz ellenük.

A büntetőjognak legsötétebb pontja azonban a degeneráltakkal, idegbajosokkal („morális idiotákkal”) szemben követett eljárás. Ha egy ilyen egyén bűncselekményt követ el, bíróságaink a 76. §. alap-

*Haladásnak tekinthető e téren az osztrák büntetőtörvénytervezet, amely szintén tulajdonít ugyan a részességnek hatást a beszámíthatóságra, de viszont bünteti magát a részességet.

ján felmentik mint beszámíthatatlant s vagy azonnal szabadlábra helyezik, vagy elmeógyintézetbe zárják, ahonnan rendszerint hamar kiengedik, mint „gyógyultat”, bármily közismert is az ily betegek disszimuláló képessége. A legveszedelmesebb emberek tömegét bocsátják így rá a társadalomra, miután konstatálták róluk, hogy veszedelmesek. S a büntetőjog ezen példátlan fonákságának, mely a társadalmi védekezés valóságos kigúnyolása, az oka nem más, mint a szubjektívizmus fogalmának és értékelésének helytelen felfogása. Az egyéni tényezők figyelembevétele itt nem a jövőre való tekintettel történik, hanem ettől függetlenül, mint önálló elv jelentkezik s látjuk mi ennek a következménye. Ha ezzel szemben, a mi meghatározásunk szerint abból indulunk ki, hogy a szubjektívizmus csak módszer, az egyén jövő tettei előrelátásának a módszere, úgy egy ilyen egyén belsővilágának vizsgálata után annak a megállapítására jutunk, hogy tőle a jövőben is bűncselekmények várhatók, hogy veszélyes ember: feltétlenül védekeznünk kell tehát ellene. Hogy vele szemben nem a fegyházbüntetést, hanem a társadalmi védekezés más alakját lesz célszerű alkalmazni, ez további fejlemény: a büntetések individualizációjának kérdése. Ugyancsak a büntetések egyénítésének kérdésével kapcsolatos az a nézet, hogy a szubjektívizmus a büntettek megítélésénél a humanizmus követelménye. Egyáltalán szerencsétlennek tartom a humanizmusnak, mint önálló kérdésnek, bevitelét a büntetőjogba; ez nem más, mint az igazságossági elv egyik oldala.

A büntetések individualizációja csak további építmény, melynek alapjául kell, hogy a szubjektívizmusnak itt kifejtett fogalma és értékelése szolgáljon.

Bergstein Béla: A cigánykérdés megoldása

Pelsőc igénytelen kis falu Gömörmegyében. Lakosainak száma alig haladja meg a kétezret. S ez a kis falucska dicsekedhetik azzal a nagy dologgal, hogy a maga szűk határai között megoldotta a cigányproblémát, mellyel egész Magyarország tehetetlenül áll szemben. Pelsőcön körülbelül 18—20 cigánycsalád telepedett le s folytat ma békés, munkás életet. Másfélszázra rúg a cigányok száma, tehát a lakosság-nak több mint 7%-a cigány. Ha Magyarország többi falvai csak félannyi cigányt tudnának felszívni, meg volna oldva a magyar cigánykérdés.

A pelsőci cigánytelep eredete messze évtizedekre nyúlik vissza. A falu legöregebb emberei már e cigányok őseiről is mint jóra való, munkás emberekről beszélnek, s azt mondják, hogy e cigányok nem a kóborló „fajából” valók, s innen ered letelepedésük. Számos tény azonban kétségtelenné teszi, hogy ez a faji ok csak az emberek optikai csalódása, s hogy nem ez az alapoka a letelepedésnek. Ilyen tények: a faji ellentétek még ma is csaknem olyan nagyok a pelsőci cigányok és magyarok között, mint a kóbor cigányok és a többi magyarok között. A cigányok a falu egészen elkülönített részében, agyagból,

fából összerótt putrikban laknak. Az érintkezés a magyarok és a cigányok között semmit sem veszített hidegségéből, sőt hét évvel ezelőtt egész jelentéktelen okból valóságos polgárháború ütött ki köztük, melyben a cigányok lakásait földúlták, s magukat a cigányokat kiverték a faluból. A faji okok túlbecsülését bizonyítja az is, hogy a cigányok még ma is követnek el igen nagy számmal vagyoni elleni bűntetteket. Érdekes az is, hogy 1877 telén, midőn a rossz esztendő folytán éhtífusz ütött ki a cigányok között s a falu szerény segítyezés árán megtiltotta nekik a koldulást, a cigányok egy része kiköltözött a szomszéd falvakba; viszont azóta a cigányok száma gyarapszik, új családok települnek a régiekhez. Szóval kétségtelen, hogy a faji ok csak *deus ex machina*, mely nem bír konkrét tényeket bizonyító erővel. Ellenben azonnal világossá válik előttünk a letelepülés, mielőtt Pelsőc szociális viszonyait s a cigányok életmódját összevetjük.

Pelsőc tipikus kisbirtokos falu. A 10.208 holdra rúgó határ, melyben egyetlen uradalom sincsen, részint a község, részint a közbirtokosság és a kisbirtokosok tulajdona. A falu keresőinek nagy része kisbirtokos, s ezek teljesen lefoglalják maguknak a földnélküliek munkajárát. Pelsőcön azonban még négy nagy iparvállalat is van, azonkívül nagy fakereskedelem is, s ez is, különösen a botfa és a cserfa kereskedés, sok munkást igényel. Pelsőcön tehát sok a munka, ellenben igen kevés a munkás. Nincs is számbavehető kivándorlás, de annál nagyobb a bevándorlás. Nemcsak a szomszéd vármegyék munkásai járnak Pelsőcre munkába, hanem a vállalkozók hoztak horvát, olasz, sőt macedón munkásokat is. Pelsőcön áldják az emberi verejtéket, megbecsülik a munkáskezeket, mégha azok a cigányokéi is. Van munkakínálat bőven, kapnak a cigányok is munkát, amennyit csak akarnak, s ez az oka annak, hogy Pelsőcön letelepültek a cigányok, ott megmaradtak, hozzászoktak a békésebb munkásélethez, s ma már egyes tények az asszimilációs folyamat megindulását is mutatják, melynek eredménye a cigányoknak és a magyaroknak teljes összeolvadása lesz.

A cigányokat az év minden szakában elhalmozzák munkával, s aránylag elég jól is fizetik őket. Legrosszabb munkaadójuk maga a község. A község ugyanis a letelepülő cigányoknak a Sajó egyik szigetén ingyen adott egy kis területet, hol kunyhóikat összerótták. Kaptak azonkívül temetőt is, megadták nekik a község erdejében a faizás jogát, s mint községi szegényeket közöltségen temetik el őket. Mindezekért a cigányok valósággal jobbágyi szolgáltatokra vannak kötelezve. A cigányok kötelesek a község főterét s annak környékét hetenként egyszer fölseperni, télen a havat eltakarítani. Kötelesek a községi épületeket felsúrolni, a tűzoltószerszámokat rendben tartani, a hivatalos fogyasztásra szükséges fát felvágni. Ők a község küldöncei is, s a községi földeken dolgozó munkásoknak utasításokat, a szomszédos községeknek értesítéseket visznek. Fölhasználják őket toloncolások elintézésére is stb., s mindezekért legfeljebb egy kis pálinkát kapnak. A község tehát elég sok munkára szorítja a cigányokat, úgyhogy legutóbb, midőn még alkalmatlanabb helyre át is akarták telepíteni őket, kiköltözéssel fenyegetőztek.

A cigányok nem is telepedtek volna le Pelsőcön, ha csak a községgel volna dolguk. Szerencsére azonban a munkaszükséglet gazdasági ereje oly hatalmas, hogy az még a magyar közigazgatás hibáit is ellensúlyozza. Mint mondtuk az évnek minden szakában van bőven munka. A cigányok kapnak sok mezei munkát. Elvétele közönséges mezei munkákat, kapálást, szénahordást, cséplést stb. is elvállalnak, azonban főszerepük a mezőgazdálkodásban az, hogy ők a mezőőrök. Szinte hihetetlen, hogy a cigányok, kik az enyém-tied fogalmával állandó konfliktusban állanak, vigyáznak a kisbirtokosok vagyona. A kisbirtokosok földje ugyanis végtelenül el van aprózva. Van olyan gazda, kinek 50—60 holdas földje kétszerannyi parcellában van. Minthogy pedig az elaprózás jogán minden ember össze-vissza járhatja a földeket, igazán cigány ravaszság szükséges ahhoz, hogy a földeken dolgozókat ellenőrizzék. Ez az ellenőrzés különösen fontos akkor, midőn a kapás növények érni kezdenek. Ilyenkor, július 15-e táján mennek ki a mezőkre a cigányok s kintmaradnak szeptember végéig, míg mindent be nem hordtak. A termés elejét természetesen a cigányok lopják el. Ezt mindenki tudja s ők maguk is bevallják. De még így is sokkal jobban járnak a kisbirtokosok, mintha mindannyian lopkodnának egymástól. Egy-egy cigány 50—100 holdat őriz s parcellánként 24—40 fillért és egy „ételsort”^{*} kap, meg egy kosárral (15—20 l.) az őrzött terményből. Mikor szeptemberben a mezőkről hazatérnek, megkezdődik az erdei munka. Sok munkás szükséges a botvágáshoz. Ezt is megkísérelték már cigányokkal végeztetni, de a cigányok ehhez nem értenek. Ők csak a sok százezer levágott bot csomókbakötésével foglalkoznak, s ez igen nagy munkamennyiséget képvisel. Sok munkás szükséges a botfőzéshez, a sétabotokhoz szükséges nyersanyag előállításához is, s ezt a munkát is igen szívesen bízzák a cigányokra. Egy pelsőci botkereskedő könyveiből megállapítottuk, hogy két cigánypár a múlt év október 6-tól ez év április 1-ig folytonos botfűzéssel másfélezer koronát keresett. Alig kezdődik azonban a tavasz, már is kezdetét veszi a cservágas, s itt ismét szükség van cigányokra. Ha azonban az erdei és mezei munka szünetel, ipari munka mindig van bőven. Egész jelentéktelen szerepet játszanak azok a régi cigányfoglalkozások, melyeket egy kis merészséggel az ipar fogalma alá sorozhatunk. Ilyenek némely alsóbbrendű munkák, mint az árnyékszékek tisztítása, a dögök eltakarítása. Ide sorozható a muzsikálás is, mely szintén teljesen jelentéktelen, mivel bent a faluban lakik egy, már teljesen asszimilálódott cigánybanda. A cigányasszonyok néha köteleket is fonnak. Sokkal érdekesebb egy öreg kovácsmester, a cigányságnak talán legöregebb tagja, ki még a régi primitív módszerek szerint végzi mesterségét. A falubeliek elhalmozzák munkával, melyet ősi szokás szerint még mindig főképp természetbeni szolgáltatások fejében teljesít. Ha pedig néha nincs dolga, vaskapcsokat készít, melyeket a községbeli vaskereskedő szívesen megvásárol. Az az ipari foglalkozás, mely a cigányoknak

^{*} Egy „ételsort” 1 kg. lisztből, ugyanannyi kenyérből, s $\frac{1}{4}$ kg. zsiradékból áll.

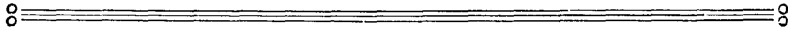
állandó munkát és kenyeret ad, tulajdonképpen csak a kötörés és a téglagyártás. A községben két nagyobb gyár állandóan foglalkoztat kötörőket. Azonkívül sok kötörő munkát igényel az utak fentartása. Kötöréssel csaknem kizárólag cigányokat foglalkoztatnak s ők nagyon szeretik ezt a munkát, mert a minimális munkabér három korona, tehát a magyar viszonyokhoz mérten elég nagy összeg. Állandóan szükség van cigányokra a községben levő téglagyárban s a cigányokat általában mindenféle kőművesmunkára igen szívesen alkalmazzák. Mindezek a munkák a cigányoknak állandó foglalkozást biztosítanak. De munkába leginkább csak férfiak járnak, az asszonyok csak kiegészítő funkciókat teljesítenek. Az asszonyok főfoglalkozása a prostitúció. A községben, mint mondtuk, sok az idegen munkás. Ezek nem igen hoznak magukkal asszonynevet, nékik a különben is laza erkölcsű cigányasszonyok szállítják a szerelmet.

Az állandó munkaalkalom s a munkások után való állandó kereslet nyugodt, békés élethez szoktatta a pelsőci cigányokat. Ezzel egyidejűleg megindult az asszimilációs folyamat is. A cigányok ugyan még egymás között a cigány nyelvet beszélik, de azért már mindannyian tudnak tökéletesen magyarul. Még mindannyian putriban laknak, de azért egy már rendes házat épített magának. A ruhájuk is jórészt még cigányruha, de azért akad közöttük magyar ruhában járó is. Bár a nemi erkölcs a cigányság keretén belül is a lehető leglazább, mégis rendes polgári házasságokat kötnek. A prostitúció pedig vérkeveredést idéz elő s a sok fekete gyermek között itt-ott már szőke is előfordul. Az asszimilációs folyamatot rendes iskoláztatással gyorsítani lehetne, de persze, Pelsőcön is szűk a római katolikus iskola s a cigánygyermekeket elhelyezni lehetetlen.

A pelsőci cigányok meggyőzhetnek bennünket arról, hogy az állandó munkaalkalom s a munkások után való állandó kereslet a cigányok letelepedését s folytonos asszimilálódását idézi elő. S ha ebből a tapasztalati tényből gondolatainkat tovább fűzzük, önmagától toladódik föl az a fontos megismerés, hogy a cigányok letelepítésének sikertelensége s a kivándorlás egy közös okra vezethető vissza. A cigányok letelepítése ugyanis nem volna más, mint a falu munkaerejének a fokozása. Erre a fokozásra azonban ma nincs meg a gazdasági szükség. Ma több a talu munkaereje, mint amennyi a létező üzemszervezési rendszerek mellett szükséges. Ezért van kivándorlás. S ha nem vagyunk képesek a fennálló viszonyok között a kivándorlást leküzdeni, hogyan tudnánk előidézni bevándorlást? A cigányok letelepítése pedig falvakba való bevándorlást jelentene.

A cigánykérdés alapja tehát ott van, ahol a kivándorlásé. A magyar föld ma nem tud annyi embernek munkát adni, mint amennyit produkál. Ezen kell legelőször változtatni s akkor megoldó-önmagától a cigánykérdés is. Igaz, hogy ma a cigányvadásztörvény is komplikálja a kérdést. Egy szabolicsmegyei csendőrőrmester e sorok írójának így magyarázta egy meghitt pillanatban a magyar cigánytelepítő metódust: „Minden csendőrőrsnek megvan a maga körzete. Ha azon belül egy cigánykaravánra találunk, azt elverjük és

a szomszéd körzet határáig kísérik. Ott a másik csendőrös akad reá, ez ismét elveri és a szomszéd körzet határáig kíséri. S ez így megy a végtelenségig.” Nos, a pelsőci példa meggyőzhet bennünket arról, hogy ott, ahol a cigányok munkaerejére gazdasági szükség van, a közigazgatási kérdés önmagától megoldódik. A szerepek megváltoznak. A közigazgatás fizikai brutalitását gazdasági kizsákmányolás váltja fel.

Stefánék Antal: A neoszlávizmus és a szófiai kongresszus.*

Nincsenek még messze mögöttünk azok az idők, mikor az európai közvéleményben a szláv kultúra és politika pusztá említése bizonyos borzongást idézett elő minden liberálisan gondolkodó embernél. A szlávok egyértelmű volt reakcióval, retrográd egyoldalúsággal, pravoszláv klerikalizmussal és cári abszoluzizmussal. A pánszlávizmus egy rémjelszóvá lett: *Hannibal ante portas*. Még egy Dostojewsky, egy Turgenjef, egy Gogol, egy Tolsztoj sem voltak képesek a közvélemény eme hangulatát megváltoztatni. Az orosz abszoluzizmus borzalmi, Szibéria véres mezői, a milliókra rúgó hadsereg és a mindig újra meg újra letiport forradalom több félelmet, mint tiszteletet gerjesztettek a szlávok iránt. Mert Oroszország képviselte a szlávokot kifelé és a szlávok sok tekintetben egyértelmű volt Oroszországgal. Könnyű megérteni, hogy Magyarországon különösen intenzív volt a félelem és az utálat Oroszországgal szemben.

Az osztrák-magyar szlávok, valamint a délszlávok, kik ember emlékezet óta a németek, a magyarok és a törökök nyomásától féltették nemzeti egyéniségüket, természetesen más véleményel voltak Oroszországról s gyöngeségük és szakadozottságuk tudatában legalább valami elméleti védőfalat láttak a hatalmas orosz népben. Végül a délszlávok meg is érték felszabadításukat 1877/8-ban az oroszok által. Hogy itt vallásos és politikai motívumok nagyobb szerepet játszottak, mint a tiszta nemzetiek, nem akarom ezúttal vitatni. Mindazonáltal az oroszok politikai és kulturális reakciója semmiképp sem volt a többi szlávok meggyőződése. A csehek mindig tiltakoztak a cárizmus ellen. Havlicsek Károly, a 48-as idők és a Bach-korszak zseniális politikusa, mindig nagyon keserűen nyilatkozott Oroszországról és a pánszlávizmusról. De a gyöngeség és segélyre szoruló nem parancsolhat. A nyugati szlávok egy egész más kulturális és gazdasági fejlődésen mentek át, de a szláv kulturális és nemzeti összetartozás érzését nem veszítették el. A régi történetíróktól, mint Nestor, Kosmas, Gallustól kezdve Hus Jánoson, a prágai Jeronimoson, Zizka Jánoson át egész Kollárig, Safarikig, Palackyig, Jungmannig és az illyrizmus megalapítójáig Gjalski-ig a szláv népek sohasem feledkeztek meg össze-

* E cikket, a magyarországi tót-mozgalomnak e köztisztelőben álló vezérembere tollából, annál szívesebben adjuk ki, mert érdekesen egészíti ki Isskruljev Krsta fejtegetéseit e folyóirat augusztusi számában. *A szerk.*

tartozásukról. Sőt a nacionalista romanticizmus idején a plánszlávizmushoz egy valóságos tudományos elmélete alakult ki, mely a magyarországi Kollárban és Sturban nyerte legideálisabb képviselőit, az orosz szlavofilekben, Chomiakovban, Aksakovban, Kirijejevskyben pedig politikai mellékszínre vett fel, mely később a tótok és az osztrák szlávok számára meglehetősen végzetessé vált. Kollár pánszlávizmusa, melynek semmiféle politikai íze nem volt, Oroszországban és néhány szláv írónál egy ú. n. aerariális (*Kazenoje*) szlavofilizmussá fajult el. De az öreg szlavofilek is alapjukban véve inkább rajongó idealisták voltak s nem lehet az ő bűnüknek felrónni, hogy az összes szlávok kulturális és nemzeti összetartozóságára vonatkozó tanok végül moszkalofilizmussá, pánoroszszággá és pánszlávizmussá váltak.

Ez az irány a mandzsúriai vereségekhez vezetett és ma már minden modern gondolkodó szlávnál, különösen a nyugati és délszlávoknál hitelét veszítette. Az új és a régi szlavizmus között mindössze annyi közösség van, hogy mindkettő a szlávok együvé tartozásának érzéséből indul ki. Az orosz imperializmus borzasztó kudarca a messze keleten az abszolutizmust is bankrottá tette. A neoszlavizmus megszületett és szellemi] alapítói nem a gazdagok és hatalmasoknak, hanem az ellenzéki orosz intelligenciának soraiban keresendők. Tudtommal Struve Péter volt az első, aki az orosz intelligenciát arra figyelmeztette, hogy az orosz nép küldetése nem a Sárga-tenger partján keresendő, hanem a *Pontus Euxinus* mellett. De egy valóságos kulturmisszió a Balkánon nem egyeztethető össze a régi pánszlávizmussal, abszolutizmussal és pravoszlávizmussal. Orosz bürokráttákkal, pópákkal és generálisokkal lehetetlen a Balkánon valamit elérni, annál kevésbé az osztrák szlávoknál. Az orosz intelligencia feladata, hogy gazdasági és kulturális munkával befolyást és szeretetet biztosítson magának. Oroszországnak demokratizálódnia kell és respektálnia kell a többi szláv népek szabadságát és önrendelkezési jogát. Oroszországnak fel kell hagyni az összes russzifikáló törekvésekkel. Az 1905. október 17. manifestum szerint ezek az eszmék bizonyos fokig felülről is szankcióra találtak.

Az orosz társadalomnak ez az erjedése az összes szláv népeknél élénk visszhangra talált. Román Dmowski, az orosz-lengyelek politikai vezére könyvet írt, melyben egy hatalmas Oroszország gondolatát fejtette ki, mert „küzdelmünk egész frontjával a nyugat ellen kell fordulnunk! A germán árral szemben egyetlen védelmünk egy hatalmas Oroszországban van. Ebben a küzdelemben szlávoknak kell lennünk és minden melléktekintet nélkül el kell mennünk a szláv kongresszusra.” Es tényleg a lengyelek elmentek az 1908. prágai kongresszusra. Közös gazdasági és kulturális érdekek istápolása képezi a neoszlavizmus főfeladatát. Egy egységes nagyszláv birodalom eszméjét Oroszország vezetése alatt, mint utópisztikusát elvetették. Ellenben követelték gazdasági és kulturális téren a kölcsönös megértést, támogatást, kiegészítést, a tudományos és irodalmi együttműködést.

Politikai kikacsingatásokat nem lehet a neoszlavizmusnak szemére hányni. Politikailag legfeljebb indirekte működik annyiban, hogy a lengyel-orosz, ruthén-orosz, szerb-horvát, bolgár-szerb harcot kiküszöbölni vagy legalább is enyhíteni akarná. A régi értelemben vett

pánszlávizmusról abszolúte szó sem lehet. Ennek bizonyítékát a szófiai kongresszus adta meg, még pedig eklatáns módon. Sok régi orosz jött el a kongresszusra a konzervatív gróf Bobrinsky, Prof. Florinsky-Guckov, Vergun vezetése alatt, de a kongresszuson meglehetősen szánalmas szerepet játszottak. Mindjárt a kongresszus kezdetén dr. Kramar meglehetősen kemény beszédet tartott az „orosz elnyomók” ellen, akiknek tulajdonképpen nem volna erkölcsi joguk arra, hogy egy szláv kongresszuson üljenek. Ezzel dr. Kramar a távollevő lengyelekről az ódiutumot a „fekete száz”-ra és szellemi vezéreikre hárította. A kongresszuson valósággal bojkottálták Bobrinsky grófot. Sokan nem akartak neki kezet nyújtani és a nyugati részben a délszlávok is beszédeikben többé-kevésbé elítélték a hivatalos Oroszországot szlávellenes és reakciós politikája miatt. Midőn tehát a *Neue Freie Presse* az orosz reakció érdekében történt előkészítő munkálatról beszél, tudva vagy nem tudva valótlanságot állít.

A szófiai kongresszus jó munkát végzett. Mindenek előtt megőrizte az első prágai kongresszus tisztaságát. Dr. Kramar szerencsétlen politikus lehet a bécsi *Reichsrat*-ban, de reakciós sose volt. Reakciós tettekre semmiféle Bobrinsky, vagy Stolypin nem fogják elragadni. Az is bebizonyult, hogy egy szláv kongresszus lengyelek nélkül: képes velük szemben igazságosan és méltányosan eljárni. A lengyel lapok többé-kevésbé elismerően nyilatkoztak a szófiai kongresszusról.

A kongresszus tisztán pozitív eredményeit meglehetősen részletesen, de az apróságokban nem mindig a valóságoknak megfelelően ismertette Isskruljev Krista a *Huszdik Század* múlt számában. Ami az összsláv bankot illeti, e tekintetben nem hoztak érdemleges határozatokat. Ennélfogva a szentpétervári székhely megjelölése legalább is korai. Az összsláv hírlapíró egyesület dolgában tényleg megállapodásra jutottak, ám bár kérdés, hogy az egyes szláv népek mennyire fognak fegyelmezetten eljárni. Különböztetni kell, hogy a hírlapíró egyesület központi bizottságában is a csehek viszik a vezérszerepet, tehát radikális és progresszív emberek. A lengyelek nagy része katolikus, az oroszoké reakciós érzelmű. A szervezet egyre inkább nyer erőben és jó hatással van az egyes zurnaliszta csoportokra.

A szervező kis-munkában a csehek valóságos mesterek. Erősen meg vagyok róla győződve, hogy semmiféle nehézség, egyenetlenség, vagy múló fennakadás nem fogja őket feltartóztatni a szláv gondolat kiépítésében. Az 1912-re tervezett összsláv általános és művészeti kiállítás talán nem fogják az összes szlávok felkeresni, de ez a dolog nem változtat. Minden nagy gondolatnak idő kell a megérésre.

Ami a szláv könyvforgalom megkönnyítését illeti, e tekintetben már az utolsó években nagy előhaladás történt. A cél elérése ma már csak idő kérdése. Ép így a turisztika, a szokásszervezetek kiépítésének és a színházügynek a kérdése is.

A szláv orvosoknak már megvan a központi szervezetük és az akadémiák és egyéb kultúrintézmények követni fogják ezt a példát.

Végezetül még néhány megjegyzést akarok tenni Isskruljev úr fejtegetéseinek hangjához, mely a magyarországi szláv körökben nem kis derűtséget keltett. Hogy az összsláv és különösen a neoszláv

gondolat a cseh és az orosz polgárság materialista világfelfogásának ösztönszerű vagy tudatos kifolyása volna, alig állítható. Ha ez így volna, akkor minden nép nemzeti törekvését a történelmi materializmus látószögéből kellene nézni. Hogy az ipari és kereskedelmi érdekek a szláv idealizmusban is nagy szerepet játszanak, azt szívesen elismerem, de azok ép ez irány legjobb képviselőinél sohasem voltak döntő fontosságúak. Közismert tény, hogy ép az iparlovagok és kereskedők gyakran igen langyos és megbízhatatlan hazafiak. A szláv rajongó ideológiáját nagy részben anyagi előnyök is tarkítják, de tisztán nemzeti, művészeti, folklorista, tudományos és bizonyos értelemben politikai szempontok játszószék abban a főszerepet. A modern nemzeti törekvéseket nem lehet oly egyszerűen megmagyarázni és a doktriner materializmus ehhez nem elegendő.

Hiábavaló volna Isskruljev egyes észrevételeit cáfolni, főleg azt az állítást, mintha a neoszlávizmus és a szláv kongresszusok orosz tábornokok tevékenységére volnának visszavezethetők. Tény az, hogy a neoszlávizmus a régi szlavofilizmussal szemben egy kulturgondolat, mely semmiképp sem hajtott ki a hivatalos diplomaták, a pénzvágyó kapitalisták és az imperialista tábornokok szalonjaiban, hanem igenis mélyen érző poéták, tudósok és haladó érületű politikusok és írók fejében született az meg.

Babes Emil: Mérsékelt nemzetiségi politika

I.

Levél a szerkesztőhöz.

Becses folyóiratának augusztusi számában *Mérsékelt román politika* című közleményben foglalkozva *Diagnoza* című tanulmányommal, azt i. t. Szerkesztő úr részben kedvező, részben kedvezőtlen, de tárgyilagosan megindokolt bírálatban részesíti.

A *Husadik Század*-ban közölt bírálata reám nézve felette becses, mert egy komolyan és nyíltan kontempláló fegyelmezett elme megnyilatkozása kiválóan alkalmas arra, hogy az annyira szubjektív módon kezelt nemzetiségi kérdést tárgyilagosan megvilágítsa és ezzel helyes megoldását lehetővé tegye; a dolog lényegét illetőleg politikai meggyőződésem igazolását látom főképen ama sokszor kétségsbevont tézis megállapításában, mely szerint a nemzetiségi béke igenis helyreállítható volna a nemzetiségi törvény becsületes végrehajtása útján.

Ha ezt a véleményt a vezető körök — mindkét oldalon — magukévá tennék: ezzel nagyon közel jutnánk az óhajtott célhoz, a nemzetiségi béke megvalósításához!

Igen t. Szerkesztő úr nyomban a fenti megállapítás után tévesnek, sot naívnak mondja azt a hitemet, hogy a cél elérésére „békepártot” kell csinálni, és hogy a béke létrejöttét mindkét tábor „túlzói” akadályozzák, mert hiszen (b. nézete szerint) a hang, a modor alárendelt tényezők, a küzdelmet nem is azok, hanem az erőviszonyok döntenek el.

Itt megfelelkezni látszik i. t. Szerkesztő úr arról, hogy köztünk — a béke barátjai — és a sovének közt a kiindulási pontot illetőleg az a lényeges elvi eltérés forog fenn, hogy utóbbiak a nemzetiségi kérdést hatalmi, mi pedig oly jogi és célszerűségi kérdésnek tekintjük, amelyet közjogi mozzanatok és főképpen az érdekközösségből folyó észszerűségi, illetve célszerűségi okok alapján tartjuk megoldhatónak és megoldandónak; ebből kifolyólag óvakodunk és másokat is óvunk attól, hogy az egy- és ugyanazon haza különböző népeit egyaránt érdeklő kérdés „hatalmi kérdéssé” tétessék, amelynek eldöntése nem a közérdek, hanem annak rovására az erőviszonyoktól tétessék függővé; mert mi, ú. n. mérsékelték, azt tartjuk, hogy a magyar és a román, mint egymásra utalt két népelem közt, úgy politikai, mint közgazdasági tekintetben érdekközösség forogván fenn: a hatalmi kérdés is — mely ellenérdekű tényezők küzdelmét dönti el — nemcsak háttérbe szorítandó, de e helyett a kölcsönös támogatás volna helyén.

Ezért tartom károsnak, tehát a béke létrejöttének előfeltételét alkotó kölcsönös megértés akadályának, a mindkét táborbeli túlzók és sovének törekvését, mert azok a kétféle tábor közti ellentétet inkább fokozva mint csökkentve, ezzel a kérdést elterelik a célszerűség útjától és annak hatalmi kérdéssé fejlődését mozdítják elő.

Midőn pedig ezzel szemben a hangnak, a modornak alárendelt jelentőséget tulajdonítani méltóztatik, nem méltányolja a *res* és *modus* közti benső kapcsolatot (*forma dat esse rei*) és azokat az érzelmi mozzanatok, amelyek a népek nagy tömegeit áthatják, vezérlik és ú. n. „közérzület” alakjában a politikára is nyomást és sokszor döntő befolyást gyakorolnak.

Ebből a szempontból még a hang is bír jelentőséggel: *le ton fait la musique*. Merem állítani, hogy Magyarországon egy észszerű, becsületes nemzetiségi politika inaugurálásának legnagyobb akadályá épen a magyar közönségnek ama hangulata, kedvezőtlen predispozíciója, amelyet egy elfogult, sokszor rosszakaró politikai irodalom, első sorban a sajtó neki szuggerált.

Ezzel kapcsolatban nem tekinthetem a „latifundiumos oligarchiát és kitarottjait” a nemzetiségi béke egyetlen vagy legfőbb akadályának, mely feltevést saját tapasztalatom is cáfolja; ismerek ugyanis számos mágnást és nagybirtokost (amilyen elsősorban Mocsáry Lajos, Justh Gyula, továbbá gr. Csáky Gyula, légid. gr. Haller Domokos, gr. Majláth József, sőt gr. Khuen miniszterelnök), akikben a nemzetiségek őszinte barátjait ismertem meg, másrészt ismerek sok ú. n. demokratát — *nomina sunt odiosa* — akik épúgy, mint oligarcha ellenlábasaik a másajkúakkal szemben minden koncessziót elvül perhorreszkálnak; erről a perverz jelenségről (amelyről több ízben volt alkalmam Önnel is elbeszélgetni) bizonyára meggyőződött i. t. Szerkesztő úr is, figyelemmel kísérve a *Pesti Hírlap*, *Pesti Napló*, *Egyetértés* és más „demokratikus” irányú lapok honmentő elméleteit és azt a különös jelenséget, (amelyről leginkább Ön tehet klasszikus tanúságot), hogy a *par excellence* demokratikus szabadkőművességet mindeddig lehetetlen volt a nemzetiségi béke ügyé-

nek megnyerni és annak érdekében mozgósítani! Hogy mindazonáltal a valódi demokratizmus (de nem a Vázsonyi-féle talmi demokratizmus) diadalában magam is a nemzetiségi béke erős biztosítékát látom: azt olvashatta i. t. Szerkesztő úr *Diagnoza* c. művemben is, hol magam is azt állítom, hogy „a demokratikus alapon regenerált modern magyar jogállam kiépítésére kell törekednünk, mely már lényegénél fogva kizár minden faj- és osztálybeli partikularizmust”.

Helyesnek ismerem el i. t. Szerkesztő úrnak azt az állítását is, hogy a sovinizta Magyarország mit sem akart és akar tudni „szelidszavú békekísérleteimről”; a tétel azonban — mikép azt ön-maga is formulázza — csakis ama so vén társaságra vonatkozik, amelyet indítékaival és céljaival — úgy mikép Szerkesztő úr — egészen tisztában lévén: meggyőzni és megnyerni nem is céloztam; de várakozásaimat meghaladó sikert mutatott békeakcióm a nem sovén, az elfogulatlan és komolyan kontempláló magyarság körében, amelynek tekintélyes részét nehéz vállalkozásom becsületes, hazafias és célszerű voltáról meggyőzni és a békeeszme szolgálatába állítani sikerült; ezzel pedig oly erkölcsi sikert értem el, mely még jobban meggyőzött az eddig követett irány helyes és üdvös voltáról s annak változatlan és lankadatlan folytatására serkentett.

Nunc venio ad fortissimum.

Azt írja i. t. Szerkesztő úr, hogy a magyar politikusoknak nem a béke kell, hanem a nemzetiségi voksok kellenek, azokat pedig csak az intranzigensek adhatják, minthogy a mérsékelték csakis jó szándék felett rendelkeznek, míg a tömegeket a „vadak” vezetik.

Ebben a megállapításban az az igazság, hogy a másajkúaknak könnyebben megszerezhető szavazataira minden pártnak lévén szüksége, mindeddig ez volt az aktív magyar politikusok vezérgondolata; de hogy a kormány által most — a választások után — indított békeakció is arra irányulna: legalább is anakronizmus gyanánt tűnik fel; de — nemzetiségi szempontból — nem ítélném el a kormányt akkor sem, ha tényleg a nemzetiségi voksok biztosításának célzata vezérelné akkor, amidőn ezt a célzatot a másajkúak sérelmeinek orvoslása, jogos várakozásaik kielégítése útján ohajtaná megvalósítani.

Hogy azokat a voksokat csakis az „intranzigensek” adhatják, oly állítás, amelynek ellentmond minden eddigi képviselőválasztás eredménye, azon tény, hogy az összes eddigi kormányok többségeit mindenkor a nem magyar közönség szavazatainak köszönhették; ebből pedig kétségtelen az is, hogy a tömegeket — épen politikai fejletlenségüknél fogva — nemcsak a szélsők vezetik, de mindenki, aki a néppel közvetlenül és állandóan érintkezik és kezdetleges felfogásukhoz lényegileg, avagy akár csak formailag — alkalmazkodik, vagy aki a tömegeknek akár állandó és reális, akár pedig múlandó és irreális, de kézzelfogható előnyöket nyújt. Ugyanezért, mihelyt egy méltányos rezsím a nép széles rétegeinek reális bajait orvosolja, azoknak pozitív előnyöket nyújt: megszűnik az „intranzigensek” hatalma és a reális érdekek iránt rendkívül fogékony nemzetiségi

tömegek is — kevés fanatizált impresszionistát kivéve — a mérsékelt irány képviselőit fogják követni.

Nem tagadom a radikális politika létjogosultságát, mert bizonyos körülmények közt — főleg abnormalis politikai helyzetben — fontos missziót teljesít, de mihelyt helyreáll az egyensúly és a viszonyok normálisakká válnak: a mérsékelt irány hódít; a kétféle irány egymást kiegészíti: a radikálisok szítják és szervezik az ellenállást, a harcot, a mérsékelték pedig előkészítik és egyengetik a kiegyenlítést, minden harcnak végcélját: a békét; ezzel a tevékenységgel a mérsékelték is hozzájárulnak a hatalmi erők gyarapításához, amelytől Ön a helyzet gyökeres javulását várja, mert hiszen minden még oly szerény vívmány szükségképen az erők gyarapodását eredményezi.

Hogy mily fontos szerep jutott a mérsékelt irány képviselőinek a politikában, egyik fényes példája hazánk történetében az a tény, hogy Magyarország mostani hatalmi pozícióját nem a radikális Kossuth Lajos és társai, hanem a mérsékelt Széchenyi István és Deák Ferenc vívták ki, még pedig akkor, amidőn a szabadságharc intranzigens bajnokai végleg leveretvén, a küzdelmet abba hagyni voltak kénytelenek.

Hasonlóképen Csehországban a békére törekvő mérsékelt ó-csehek voltak azok — élén az okos és opportunista Riegerrel, Palackival és az aulikus érzelmű főpappal — akik a cseh politikát mérsékelt irányba terelve, a cseh népnek megbecsülhetetlen előnyöket biztosítottak.

A horvátokra nézve oly kedvező 1868. évi kiegyezés is nem Starcsevics, Frank és társai, hanem a magyar kormányokkal paktáló mérsékelték (unionisták) műve volt.

Az erdélyi szász népnek — kivált a románnal szemben — felette kedvezményes (hogy ne mondjam: kiváltságos) politikai, kulturális és közgazdasági helyzetét is „*prudens et circumspectus*” vezetőségének köszöni, mely azzal az önmegtadásig menő opportunizmusával a politikai sikerek terén a lehető legmagasabb rekordot érte el.

De minálunk — a hazai románságnál — is az oly liberális 1868. évi törvények, valamint az oly értékes egyházi szervezeti szabályzat [*Statutul organic*] szentesítése szintén csak az okos, mert alkalmazkodó politikai irány (első sorban Saguna) befolyása folytán volt eszközölhető, míg az intranzingensek magatartása, túlkövetelése — a magyarság körében bizalmatlanságot és aggályokat keltve — nagy mértékben provokálta a nemzeti reakciót, ennek folytán az 1868. évi törvények végrehajtásának felfüggesztését és a kulturintézeteink ellen intézett támadásokat.

Hogy különben a hatalmi erők gyarapítása, öntudatra keltés,, szervezkedés és gazdasági megerősödés által érhető el: ezt magam is vallom, de az korántsem szól ellenem, mert hiszen mindaz (mikép a fenti példák drasztikusan igazolják) intranzigens politika nélkül is — sőt nézetem szerint még inkább — elérhető, oly okos és tapintatos magatartás mellett, mely — mikép a nemzetiségi radikalizmus — nem hívja ki maga és népe ellen az államhatalom

egész apparátusát, amellyel szemben az oly kívánatos szervezkedés és gazdasági megerősödés állandó akadályba ütközik.

Épen ezért sehogysem fogadhatom el azt a tételt sem, hogy a nemzetiségi tömegek nagyobb ereje „az intranzigens nemzetiségi agitátorok munkájának az eredménye” volna, mert hiszen a kulturális és gazdasági erősödés az általános fejlődés természetes folyamánya, mely az intranzigensek kétes értékű működése nélkül is, talán még gyorsabb tempóban és nagyobb mértékben következett volna be.

Ismét a szászok példájára kell hivatkoznom, akiknek politikai kátéjában a „radikalizmus” és „intranzigencia” fogalma teljesen hiányzik!

Ezt a tapasztalati igazságot én hivatkoztam művemben történeti tényekkel bőven illusztráltam és fajrokonaim közül számosan, akik eddig a radikális irány hívei voltak: adataimat és fejtegetéseimet helyeseknek elismerni voltak kénytelenek; de elismeri ezt i. t. Szerkesztő úr önmaga is, midőn b. cikkének befejező részében — mintegy végső konklúzióképen — szintén megállapítja, hogy a javulás feltételeként felsorolt mindkét tényező „maga is csak okozat: a magyar és nemzetiségi tömegek évtizedes, lassú, öntudatlan gazdasági és kulturális fejlődésének az okozata”.

Ez a végkonklúzió — és ezt teljes meglepéssel konstátálom — megszüntetni a nézeteink közti inkább látszólagos ellentétet, amelyet különben elenyésztett a végcélra, a demokrata jogállam létesítésére vonatkozó közös törekvés; békepártunk pedig, mely — bár más úton és eszközökkel — ugyanezen cél felé törekszik: nem „lassíthatja” azt a folyamatot, amelynek befejezésétől mi is egy jobb, egy boldogabb kor elkövetkezését várjuk!

Budapest, 1910 augusztus hava.

Babes Emil.

II.

Sajnálatomra Babes Emil úr elegáns és rokonszenves fejtegetései nem tudtak álláspontomban megingatni, mert

1. A politikában a merő célszerűségi szempont mit sem használ, ha ez a célszerűség a hatalom birtokosainak érdekeivel ellentétes. A mai magyar parlamentarizmus nem a közérdeket, hanem a latifundiumot szolgálja. Már pedig a nemzetiségi béke az országra nézve nagyon kedvező volna, de a feudalizmus sírásója lenne.

2. A nagybirtokos osztály említett fehérhollóinak esete mellett bizonyít. Mocsáryt nemzetiségi politikája lehetetlenné tette. Justh Gyula óvatos kijelentései a belső ellentmondásoknak egy megoldhatatlan labirintjében vesznek el, lapja pedig a legsötétebb sovynista heccujság. Gróf Csáky Gyula és gróf Haller Domokos urak nemzetiségi, országos békeakciójáról mit sem hallottam. Nagyon csendes kis diskurzus lehetett. Ellenben gróf Majláth József úr az, ki külföldi cikkeiben állandóan azzal ámtítja a közvéleményt, hogy a mi nemzetiségi politikánk a világ legszabadalvűbb nemzetiségi politikája.

3. Magyar demokrácia ma tényleg még nincs és pl. a *Pesti Hírlap*-nak annyi köze van a demokráciához, mint Majláth grófnak

a szabadkőművességhez. De ahol a demokratikus levegő tényleg uralkodóvá lett (szocialisták, radikális polgárok) ott őszinte jóindulat van a nemzetiségi béke iránt.

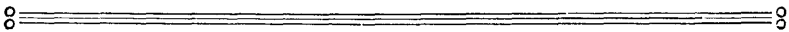
4. A miniszterelnök úr békebarát akciója abban áll, hogy miután korteseivel és szolgabiráival a nemzetiségi voksokat pénzzel és fegyverrel behajtotta, engedi, hogy gróf Tisza Európa informálására és főleg *ad usum delphini* egy kis békekomédiát rendezzen. A feltételek ismereteseek. Tessék belépni a magyar pártokba.

5. A felhozott történelmi példák is mellettem bizonyítanak. Lássuk pl. a szászok esetét. Ezeknek a szászoknak olyan évszázados kultúrájuk és szervezetségük van, mely felülmúlja a magyar átlagot. Hiszi-e Babes Emil úr, hogy ha a nemzetiségi tömegek nem bepálinkáztak analfabétákból állnának, hanem ilyen szász-féle kulturemberekből, hogy akkor őket a mai becstelen praktikákkal kormányozni és leszavaztatni lehetne?

6. Deák Ferenc békepolitikájának sikerét nem konciliáns taktikája okozta, hanem a königgrätzi vereség.

Mindezek után — és tetszés szerint szaporíthatnám az érveket — most is azt hiszem, hogy Babes úr jóindulata, békekísérletei *rebus hic stantibus* ép oly eredménytelenek lesznek, mint Mocsáry Lajos nemes fáradozásai. Persze: *aliquid semper haeret* s azért az ilyen tevékenységnek is meg van a maga, inkább hangulati értéke.

Végül még csak annyit, hogy eszemágában sem volt azt hinni, hogy a nemzetiségi túlzók okozták a nemzetiségek társadalmi fejlődését. Az sok millió paraszt verejtékes munkája volt. De a meglévő politikai szervezetség és tisztánlátás — nagyon gyenge, de mégis valami! — igenis az ő érdemük és nem a békülő uraké. *Jászi Oszkár*

Kortörténeti jegyzetek.

Szociálpolitikai szemle. (Anglia-, Francia-, Olasz-, Németország.) — A XVIII. nemzetközi békekongresszus. — Montenegró „királya”. — Isten kegyelméből. — Ártatlanul elítélve. — Az Erősd-ügy. — Perjogi reakció. — A külföld felvilágosítása. — Széchenyi és a modernnek. — Szabad keresztények világkongresszusa.

I.

1. Miben sem változott a politikai helyzet Angliában. A lordok háza jogkörének és újjászervezésének kérdésében még mindig keresi a békés megoldást a két párt vezéréiből alakult bizottság. A parlament az őszi ülészakra napolta el magát, ezen dölne el a kérdés végképen. Hogy mégis történjék valami, a kormány a király trónra lépési esküjének szövegéből kihagyatta a katolikusokat sértő kitételeket, ami nem ment végtelen szóáradat nélkül, hosszú üléseket vévén igénybe. A kormányelnök kijelentése szerint is a kérdésnek egyáltalán semmi jelentősége nincs, és hogy mégis exponálta magát a kormány ezért a reformért, annak nem lehetett más oka, minthogy valami ered-

ményt kívánt felmutatni, az új országgyűlés első ülészsaka oly természetlen lévén, mint bármely szárazföldi államéé. A lordok és a képviselők háza legutoljára azon a kérdésem zördült össze, kiterjedjen-e a legközelebbi népszámlálás a felekezetek számarányának megállapítására. Az előjogaiban erősen támadott anglikán egyház követelte azt, hogy a többi felekezet csekély számerejét dokumentálja, a képviselőház azonban hallani sem akart arról. Az eskü újból szövegezése is alkalmat adott vallásos mozgalmakra a kormány ellen, de nagyobb hullámot ez a kérdés sem vert fel. A nőválasztójog híveinek csendes, higgadt viselkedése lehet a fokmérője az általános közönyösségnek, a politikai élet teljes stagnálásának. Az Asquith-Haldane teremtette területiális hadsereg első szereplése az első nagyobb esemény, amely Európa figyelmét Angliára felhívta, Angliának mint szárazföldi katonai hatalmaságnak kezdetét jelezvén; az új rendszer kiépülése és tökéletesítése szükségkép az általános hadkötelezettséghez vezet, s így nem lehetetlen, hogy Belgium után, ahol ezt az intézményt a privilégiumok eltörlésének ürügye alatt a közel múltban megvalósították, Anglia is áttérne a szárazföldi védelmi rendszerre, mely oly fényes és állandó jövedelmeket biztosít a nagytőkének minden formában.

2. Franciaországban az új képviselőház még jóval előbb napolta el magát és reformterveit. Fantasztikus kísérleteken kívül a régi kormánypártot a szocialistákkal összehozni, alig történik valami. A kormány nem mulaszt el alkalmat, hogy meg ne győzze a polgári osztályokat arról, hogy erős kezekben van letéve a hatalom, nem kell félniök. Az állami pénzügyek rendezésére is történnek aprólékos és kiskaliberű kísérletek, melyek ép amelletts bizonyíthatnak, mennyire kevésbé tervezi a kormány a négy év előtt elaludt általános adóreform megvalósítását. Legutóbb a vadászati adóhoz a halászatit találtak ki. Nem utolsó dolog volt annak kiderítése sem, hogy a dohány darusításnál az állam rendszeresen csal (a jelzett súly helyett kevesebbet adván). A borfogyasztás felkarolásából is reméltek nagyobb jövedelmet és a hazafias jellegű borfogyasztási mozgalom állítólag igen eredményesen is működik. A munkásmozgalom legutóbbi különlegessége, a temetői munkások sztrájkja, újból alkalmat adott a polgári sajtónak a szindikalizmus veszélyeivel való ijesztgetésekre.

3. Olaszországban mily keveset változtatott a kormányzás régi módszerein a reformkormány vagy pedig mily tehetetlen az, legjobban illusztrálta egymásután két véres összütközés is a fegyveres erő és a nép között. Az erőszakos Giolliti-kabinet uralma alatt nem történt valószínű forradalom alkalmával sem (palermói zendülés), ami egyszerű tüntetések alkalmával megesett és ismét beigazolódott, hogy valószínűsággal provokálják az összetűzéseket hivatalos személyek, hogy véres beavatkozásokra alkalom legyen. A romagnai mezőgazdasági mozgalomban a hatóságok türelmessége minden bizonyonnyal abban leli magyarázatát, hogy itt két ellenség veri egymást (a republikánus kisbérnök és a szocialista mezőgazdasági munkások, aminek a földbirtokos-osztály csak örülhet, és különösen örülhet a kormány). Ott, ahol egységesen lépnek fel, azonnal szemben találják a fegyveres hatalmat, az államot. A kíméletlen vérengzések természetesen nem toroltnak meg, való-

sággal jutalmaztatnak. A gyenge és tehetetlen hatóságok állama ilyenkor egyszerre erős és energikus lesz. Olaszország valósággal minta állam annak demonstrálására, hogy az államhatalom, a hatóságok csak egy irányban, csak akkor erősek, ha a gazdasági hatalom birtokosait kell védelmezniük. És egy radikális színezetű kormánynak jobban kell exponálnia magát tettekkel, mint olyannak, amelynek tagjai az uralkodó-osztályok teljes bizalmát élvezik. Programjában azt már kimutattuk, most a tetteknel is megnyilvánul ugyanez a tétel.

4. A német politikai élet továbbra is lassú unalmas medrében folyik tovább. A német szociáldemokrata-párt válsága, északi és déli államok szocialistáinak összetűzése megismétlődik, ez azonban az újság ingerét már rég elvesztette. Most a kérdés tantétellel laposításán fáradoznak. A polgári radikalizmus fellendüléséhez fűzött remények is túlságos vérmeseknek bizonyultak. A *gutgesinnt*-ségen megtörik vagy nem tud versenyezni a szocialisták progresszívebb követeléseinek népszerűségével (ott a fegyelem is nagyobb, a hierarchikus szervezet rokonszenvesebb bizonyára, mint a határozott tanokat nélkülöző, erősebb szervezetet, fegyelmet el nem bíró polgári radikális irány). Hogy szavazatokkal legalább inkább az előbbit támogatják, minden pótválasztás igazolja, csak csalódást hozván a radikális polgári pártnak. A szász-kormány legmerészebb terve, hogy azon népiskoláknál, melyekben számos zsidó tanuló van, zsidó tanítókat is fog alkalmazni és hogy a felekezeti különbségek sohase halványuljanak el, a zsidókban is respektálja a vallási babonákat, ezeknek nem fog kelleni szombatot írni. (S. K.)

II.

A *Nowoje Vremja* „Álmodozók gyülekezeteinek nevezi a stockholmi békekongresszust, de ennek dacára követeli, hogy a kongresszus díszelnöke, a svéd külügyminiszter menjen nyugalomba, továbbá, hogy a kongresszus orosz tagjainak (a hazaárulóknak) birtokai koboztassanak el. A konzervatív orosz lapok haragja könnyen megmagyarázható. A kongresszus — angyalok karához méltó szelídséggel — állást foglalt a finnek, orosz zsidók és lengyelek érdekében.

Mintegy ötszáz ember jött össze a stockholmi lovagházban. Tömegkívánságok kifejezéséről, huszonnégy nemzet akaratáról, általában tömegjelenségekről a kongresszussal kapcsolatban nem lehet beszélni. Nyilvánvaló, hogy az idegenek legnagyobb részének csak arra szolgált ürügyül a kongresszus, hogy a nyárnak egy vagy két hetét érdekes helyen, jól és olcsón tölthesse el.

A kongresszus programja csupa óhajlás, a hozott határozatok még mind reménységek, de egyes momentumok mégis jelentős kultur-eseménynyé teszik a nemzetközi béke barátainak nagy találkozását.

A reprezentatív nagyságok Tolstoj, Passy, Suttner Berta, Moneta elmaradtak a közönség nagy sajnálkozására. A költők és utópisták közül csak Ellen Key szerepelt. Nagyon szépen megszerkesztett népgyűlési beszédében a nőkérdésnek a világbékéhez való viszonyát egy mondatban nagyon tömören fejezte ki véleményét. Amíg az anyák nem tudják gyermekeikbe nevelni a militarizmus és klerikalizmus gyűlöletét — addig világbékéről szó se lehet.

A poéták távolmaradása és egy pár fegyelmezett gondolkozása, kiváló ember jelenléte adta meg a kongresszus jellegét.

Ostwald a nagy kémikus, Fried osztrák publicista, La Fontain professor, belga szenátor és Branting a svéd szocialista képviselő nagyon komoly meghatározó és értékelő munkát végeztek. A radikális svéd békeegyletek küldöttei pedig bemutatták azt a nagy kontrasztot, mely a radikális antimilitarizmust az öreg, érdemrendes urak hivatalos béke-mozgalmától elválasztja.

Már az is érdekes, hogy Ostwald és kiváló társai foglalkoznak a békemozgalommal. Úgy látszik, hogy a modern tudóst most már nemcsak szakkönyvei között, hanem a társadalmi harcok között is megtalálhatjuk. Mintha reneszánsz erények ébrednének fel újra társadalmunkban.

Nagyon figyelemre méltóak Ostwald megállapításai a kultúrának a háborúhoz való viszonya körül. Ha a kultúra fogalmát a legszélesebbkörű általánosságban vizsgáljuk, eredményül kapjuk, hogy: mikor az ember a nyers vagy természetes energiákat megszerzi és a maga céljaira átalakítja, akkor kultúrát csinál. Kulturális (*kulturgemäss*) tehát minden, ami az ember hatalmában levő energiatömeget növeli, vagy pedig a nyers energiának humánus célokra való felhasználását elősegíti. A háború sem új energiák szerzésében részt nem vesz, sem a meglevőket át nem alakítja. A rablóhadjáratok alkalmával csak a már egészen, tökéletesen átalakított energia kerül új kezekbe, a többi, a legnagyobb rész megsemmisül. E hadjáratok tehát mindig leszállítják a kulturnívót. De egyéb háborúk is (kivéve azt az esetet, mikor egy sokkal kisebb kultúrájú ellenfél támadása kényszerít önvédelemre) mindig magasabb kultúrértékek megsemmisítésével járnak. A fegyveres béke is súlyos veszteséget jelent a kulturenergiára, mert temérdek pénz, munka és emberi intelligencia vonatik el a kulturjavak ellőállításától és használandók fel a pusztítás módjainak tökéletesítésére és új eszközök feltalálására. Az így keletkező kulturveszteséget nem csökkentik az a körülmény, hogy e módokat és szereket esetleg nem is használják fel.

La Fontain és Branting a kongresszus utolsó ülésén a *Folkets Hus*-ben, a harcos szociáldemokrata munkásság tanyájában bizonyították be, hogy a szervezett munkásságnak döntő szerepe van a nemzetek közötti béke biztosításában. A svéd közvélemény szemében nem fontos, hogy a nemzetközi szociáldemokrata-párt, hogy ítéli meg a békemozgalmat (Branting), vagy hogy a szervezett munkásnak mi a jelentősége a világbéke szempontjából (La Fontain), hanem az, hogy a békekongresszus, a polgárokból álló nemzetközi gyülekezet a nemesi címerekkel beaggatott falú Riddarhuset-ből a vörösökhöz, a társadalom ellenségeihez megy segítséget kérni a krisztusi ideál megvalósításához! ks az érdemrendes urakból álló gyülekezet tapsol, helyesel, mikor a fővörös a szószékről kijelenti, hogy: csak annak az ideálnak van jövője, amely mögött a megvalósításra kész szervezett erő is megvan!

Egyetlen igazán szakszerű és tárgyilagos pontja volt a kongresszusnak Fried osztrák publicista előadása, melyben a modern militarizmust analizálta és a fegyverkezés csökkentésének problémájával foglalkozott. Szerinte a hadsereg, mint tömeg, a katona, mint tömegegység két

tényezőtől függ: az embertől, meg a fegyvertől. A két tényező között levő viszony az utolsó években mélyreható változáson ment keresztül. Régebben az ember volt a fődolog, a fegyver pedig szerszám volt. Ma a fegyver már nem szerszám, hanem gép, az ember pedig csak arra való, hogy a gépet célszerűen kihasználja. A mai katona tehát nem hős, hanem technikus. A gép nem halálmegvető harcosokat kíván, hanem szellemileg kifejlett embereket. Ez a körülmény kénytelen-kelletlen a hadsereg demokratizálására vezet. A demokratizált hadsereg viszont alkalmatlan támadó hadjáratok viselésére. A szellemileg fejlett katona egyúttal lehetővé teszi a szolgálati idő csökkentését, ami viszont a katonai terheket is csökkenti. Fried megállapítja, hogy bár a fegyverkezés csökkentésének problémájával a hatalmak elutasítókig viselkednek, 1898 óta mégis, mintegy 67 esetben foglalkoztak európai kormányok, miniszterek vagy parlamentek evvel a kérdéssel. Határozottan állítható, hogy ilyen „józan antimilitarista” közvélemény minden országban gyökeret vert már. Ennek alapján 12 pontban foglalja össze azokat az alapelveket, melyek minden kultúrállamban elfogadottak: 1. A fegyverkezés az emberiség boldogulását hátráltatja. 2. A fegyverkezés csökkentése kívánatos. 3. Minden állam kész a fegyverkezés csökkentésének lehetőségét tanulmányozni. 4. A fegyverkezés egy államnak se kizárólagos magánügye. 5. Nem a teljes lefegyverezésről, hanem csupán a katonai terhek könnyítéséről van szó. 6. A fegyverkezés csak fokozatosan csökkenthető. 7. A fegyverkezés csak a hiányzó nemzetközi rendnek a szurrogátuma: a fegyverkezés csak abban a mértékben csökkenthető, ahogy az államok nemzetközi szervezkedése kiépül. 8. A probléma megoldása nehéz. Ez azonban nem annyit jelent, hogy lehetetlen. 9. A megoldás csak nemzetközi megegyezés útján következhetik be. 10. A fegyverkezés automatikus számszerű csökkentése kivihetetlen, mert a fegyverkezési egységek értéke különböző természetű okoktól függ és ennél fogva különböző. 11. A fegyverkezés okai elsősorban gazdaságiak és társadalmiak, csak utolsó sorban katonaiak. 12. Nem feltétlenül szükséges, hogy a fegyverkezés csökkentése egyszerre általános legyen. Két állam között, egy államcsoport tagjai között is létesülhet.

Nagy kár, hogy az élesszemű Fried nem fejtette ki a domináló fegyver-gépről való okoskodásait és nem ért el a mai militarizmus formáján túl az igazi okokhoz. És itt következhetnék ama aktuális problémák sora, melyek a kongresszus tárgyalásaiban nem jöttek elő* A közel jövő háborúinak okairól, a színes fajták békéhez való jogáról szó se esett. Ez a két kérdés szorosan összefügg egymással és tulajdonképeni oka a fegyver-gép fejlődésének.

A közel jövő háborúját az egyes államok ellentétes érdekű gyarmatpolitikája fogja előidézni. Ázsia, Afrika, illetőleg Kína, India» Marokkó idézik elő a legközelebbi háborúkat. A gyarmatpolitika tulajdonképen külső védelmi politika, arra törekszik, hogy messze eső területeken védelmezze meg a hazai érdekeket, biztosítsa az idegen konkurrenciával szemben. A gyarmati érdekek védelmére építik az államok az óriási csatahajókat, ezek az érdekek teszik szükségessé a hihetetlen nagymértékű fegyverkezést. De vajon fedí-e a nemzeti

érdekeket a gyarmati politika vagy csak magánérdekeknek használ? Hasznára válik-e az egyes országok népeinek, hogy például Angliának 90-szer akkora területet foglalnak el a gyarmatai, mint az anyaország, Franciaországra nézve ez az arányszám 13; Németországra pedig 5? Ami a két utóbb említett országot illeti, nagyon könnyű eldönteni a kérdést. E két állam iparára és kereskedelmére, mondhatni nincsen hatása a gyarmatokkal való csekély áruforgalomnak. Pusztán tőke-elhelyezésről, meztelen kapitalista érdekek biztosításáról van itt szó. A gyarmatokon előnyösebben helyezheti el pénzeit a német és francia tőkés, mint az otthoni iparvállalatokban. E magasabb percent biztosítására szolgálnak az állam fegyverkezései, melyet a nép a maga egészében fizet meg. Angliára vonatkozólag mások ugyan a viszonyok, de az angol kolóniák is magánérdekeket szolgálnak.

Anglia áruforgalmának évi értéke az utolsó 25 év alatt nagyot fejlődött, 636 millió font sterling volt, 753 lett. De míg 25 évvel ezelőtt ebből a forgalomból egy emberre 20 font esett, ma a megnövekedett forgalomból csak 18,5 font jut egy személyre. A katonai kiadások ugyanez idő alatt 27,8 millió font sterlingről 100,8 millió sterlingre emelkedtek. Amint látjuk, a nép érdekét túl drágán védi meg a katonaság. Annál hatásosabban ápolta az angol gyarmatpolitika az angol tőke érdekeit. Míg harminc évvel ezelőtt mintegy 600 millió £ angol pénz volt külföldön elhelyezve, addig ma 2 milliárd £-re rúg az angol privátkapitalisták külföldön elhelyezett pénze. Ez évi 100 millió £-et jelent kamatban.

Ennek a kamatnak biztosítására, a privátkapitalizmus kényszerítésére fegyverkezik Anglia. Ezért volt szükség az Uniónak Kubára és a Filippi szigetekre, ezért anektálja Libériát. Ez volt az oka Bosznia anektálásának is.

A katonai terhek növekedése közvetve is erősíti a privat tekét a katonai szállítások képében, továbbá az egyre növekedő államadóságokban. Ez utóbbi esetben az eljövendő nemzedékeket előre megadóztatja a tőke, mely úgy látszik nemesak a térben, hanem az időben is tud terjeszkedni.

Ezáltal nemcsak anyagi terhek nehezedenek a nép vállára. Minél hatalmasabb és bonyodalmasabb az ország katonai politikája, annál kevesebb befolyása van erre a népnek, illetőleg az országgyűlésnek. A felső osztályok befolyása ellenben egyre nő, a nép összes jövedelmei pedig mintegy finom hajszálcsoveken húzódnak fel a privat Kapitalisták zsebeibe. A kormányok javaslatai, az országgyűlések tárgyalásai, a nagy lapok cikkei mind azonosítják a hazaszeretetet az elhelyezésre váró szabad tőke érdekével.

A nemzet méltóságát kell megvédeni! Ez a jelszó hallatszik, mikor az angol gyémántkereskedők elakarják foglalni a konkurrenséktől Transvalt, mikor a német bankárok megakarják védeni érdekeiket Afrikában vagy Kinában, mikor a spanyol tőkésék maguknak akarják biztosítani a marokkói rézbányákat stb.

Ez az éremnek csak az egyik oldala, mellyel a nemzetközi békekongresszus nem foglalkozott. Hogy foglalkozhatott volna a színes fajták békéhez való jogával? *(Antal Sándor.)*

III.

A Balkán, Európa szemefénye, ahová minden európai ország bizonyos titkos reményekkel tekint, aránylag rövid idő alatt már harmadszor ünnepelt. Ezúttal a szerbség Piemontja, Montenegró ünnepelte fejedelmének, Nikitának 50 éves uralkodói jubileumát, királlyá változását. Nikita már nem elégedett meg a kir. fenség címmel, ő felséges akart lenni s ha ő akar valamit, népe nem akarhat mást, a Balkán sem. Ott úgy is megszokták már azt, hogy a belső szegénységet külső fénnel pótolják.

A cettinyei ünnepség azonban kivált minden más ünnepségből, Másutt sem örültek valami nagyon az alattvalók, ha uralkodójuk nagyobb címet kapott, mert ez szokás szerint mindig nagyobb megterheltetést is jelentett, de Montenegró népe tüntetőleg nem akart ünnepelni — már amennyire Montenegróban, ebben a kicsinyített Oroszországban lehetett a goszpodár ellen tüntetni. Annyira hidegen hagyta fejedelmének jubileuma, hogy a kormánynak külön hivatalokat kellett kreálnia, amelyeknek egyedüli célja volt a nép részvételének a megnyerése. A belügyminiszter kénytelen volt hivatalos rendeleteket kiadni, külön végrehajtókat kiküldeni, hogy ezek minden faluban, minden törzsben ünnepi bizottságokat szervezzenek. Külön utasítások mentek, amelyekben szigorúan meghagyták a bizottságoknak, hogy a nép jól megmosakodva, megfésülve, feldíszítve jöjjön Nikita ünnepére. E célra az ország szegénységéhez mérten kisebb államsegélyek is kiutalványoztattak, hogy azzal részint jóllakva kerüljenek föl, részint könnyebben megtanulhassák az ünnepi ovációkat és felkiáltásokat. A legkülönbözőbb szerb vidékekről előkerültek a népviseletek és ezeket ingyen osztogatták ki a jubilálni akarók közt. Cettinye piszkos sátrai, szegényes sikátorai állampénzen rendbehozattak, hogy az idegen vendégek kicsiny, de kulturális fővároskát lássanak. Kicsiny, de jól táplált, jóllakó, jól öltözött, boldog népet. Hogy a fény annál nagyobb legyen, minden balkán udvarnak megígérték, hogy kiadják a szökevényeket, csak jöjjenek ünnepelni. S mégis ép az, akit legjobban szerettek volna látni, Szerbia királya tüntetőleg otthon maradt.

Talán az egész kicsiny országban egyedül Nikita és hűséges kormánya óhajtott ez ünnepet. A nép gyűlölettel és rettegéssel tekintett Cettinyére, mert a fejedelem költői híréből, diplomáciai ügyességéből ő semmi jót nem kapott. A fejedelem szeretetét ő nem érezte, csak az öklét.

Egy pár egyszerű száraz tény talán meg fogja világítani, miért nem ünnepelhetett Montenegró szegény népe.

Az országban kémekek uralkodtak. Az országon kívül a kormány ügynökei vigyáztak arra, nehogy az emigránsok betörjenek és megzavarják az oly nehezen összetákolt ünnepet. A határokon megtízszeresítették az őrségeket, az ellenzéki törzsek faluit katonaság, rendőrség, csendőrség, külön biztosok szállottak meg. Az ország börtönei tele vannak, a legjobb intellektuális erői emigráltak, munkásai kívándoroltak. Félelem és rettegés az általános érzés ebben az országban, melynek van alkotmánya, de nem azért, hogy az ország érdekeit előmozdítsa.

Ha csak rövid időre visszamegyünk Nikita uralkodásába, akkor a következő fényes uralkodói tetteket jegyezhetjük fel.

Közvetlenül a jubileum előtt meggyilkolva találták Mitrovity őrnagyot Üszkubben; a gyilkosokat a török hatóságok elfogták, de ezek egy rövid telefonváltás után megszöktek. Mitrovity a demokrata ellenzék vezére volt, a fejedelem rokona, aki körül csoportosultak a törökországi emigránsok, nyíltan dolgozott a fejedelem zsarnoki uralma ellen s a fejedelem csak ily módon szabadulhatott meg veszedelmes ellenfelétől. Mitrovitynak előre bejelentették barátai, hogy a fejedelmi kémek meg akarják ölni, óvakodott is, de éjjel, ágyában ölték meg s minden írása csodálatos módon eltűnt. Cui prodest? kérdezhetjük.

Alig néhány héttel előtte kilenc évi távollét után haza akart jönni, hogy szüleit meglátogassa, Rasovity végzett bölcsész. A határnál öreg szülei várták. Azonban mihelyt a kocsiról leszállt, hogy megölelje öreg anyját, a zsandárok kiszakították anyja kezéből, nehéz bilincsekbe verték s lezárták. Az aggódó szülők kérdésére azt válaszolták, hogy biztos tudomásuk van arról, hogy Rasovityt a Törökországban lakó montenegrói emigránsok küldték, hogy otthon fölkelést szítson a fejedelem ellen; állítólag Mitrovity őrnagy küldte, holott Mitrovity akkor még nem is jött vissza Amerikából. Bírósról, rendes ítéletről szó sem volt s ha lett volna, a bíróság bizonyára még több bűnét fedezte volna fel.

A múlt év végén egész Európa sajtóját bejárta a kolasi gaztett. Vaszojevity faluban elfogtak vagy 300 embert. Ezekből az egyszerű földművesek kaptak néhány havi börtönt, a főbbek 10—20 évet, ötjüket Gyinovity hadnaggyal az élén, agyonlőtték. Állítólag az volt a bűnük, hogy el akarták foglalni az állami puskaporos tornyot, hogy ellássák magukat fegyverrel és kiszabadítsák a börtönből a már sok év óta szenvedő testvéreiket. De csak állítólag, a szándékot még maga a bíróság sem tudta rábizonyítani. Fizetett bírák, fizetett tanúk vallottak, a „lázdókat” nedves korbácsokkal ütötték, verték s ki sem hallgatták őket. Hét halálos ítélet mondatott ki s hogy csak ötöt hajtottak végre, annak az az oka, hogy kettőnek sikerült megszöknie.

Pedig a börtönök már akkor is tele voltak. Megtöltötte őket a híres bombapör, amelynek koronatanúja volt a saját vallomása szerint a fejedelem magánpénztárából fizetett Násztity Györgye, aki a nagyszerb propagandapörben is olyan hírhedt szerepet játszott. Akkor jutottak 15—20 évi nehéz börtönre Montenegró legjobbjai, egész ellenzéke s ma is ott senyvednek, akiket a szörnyű bánásmód, az orvtámadások még meg nem öltek.

S ha kérdezzük, mi az oka ennek a rettenetes uralomnak, ennek a néppusztításnak, akkor a fejedelem abszolút akarata mellett Montenegró gazdasági és politikai viszonyait kell magyarázatul vennünk.

A nagy kapitalista államok után indulnak a kicsinyek. A nagy kapitalista államoknak a fejlődése állandó hadsereget, erős központi hatalmat igényel. A fejlődésnek szele megérintette a kicsiny Monte-

negrót is. A patriarchális viszonyok az idegen és a honi tőke nyomása alatt inogni, ropogni kezdtek. Ez a tőke koncentrálni van legnagyobb-részt a fejedelem, a kormány képviselői kezében. A fejedelem bírja a legtöbb földet, erdőt, bányát. A nép kezdte érezni, hogy már nem lehet úgy élni, mint régen. Követelődni kezdett és nyomása alatt adott a fejedelem egy kis alkotmányt. Még előbb, 1902. jan. 1-én szétválasztották a fejedelem magánpénztárát az államétól. Hogy a kalandorpolitika folytatására pénz legyen, miután a szétválasztásnál az állam kezében úgyszólván semmi sem maradt, nehéz adókkal sújtották az amúgy is primitív viszonyok között élő népet. A nép elégedetlenségének akart a fejedelem véget vetni, amikor 1905. december 19-én az alkotmányt proklamálta. De az alkotmány nem szüntette meg a nyomort. A fejedelemnek most már nemcsak künn, hanem a parlamentben is hallania kellett, hogy a nép nem tud élni, mert minden vagyon a fejedelem kezében van. Hallania kellett, hogy nem dicsőítik, nem tisztelik, sőt erős ellenzék van ellene, mely szívesen letenné a fejedelemségéről is. Ezt akarta megakadályozni, amikor a híres bombaaffért megrendelte, fizetett tanúival, Násztityal, írni-olvasni sem tudó, de annál jobban engedelmeskedő bírúival. A nép elégedetlenségét börtönnel akarta gyógyítani, ami természetesen nem sikerült.

Olyan országban, hol a lakosság alig haladja meg a negyedmilliót, hol terméketlen a föld, alig van ipar és kereskedelem, hol nincsenek iskolák, a lakosság legnagyobb százaléka analfabéta, 40—50 ezerre terjedő hadsereg eltartása óriási nehézségekbe ütközik. Különösen akkor, ha tekintetbe vesszük, hogy az országot körülveszi fejlett iparával, agrártermékeivel Dalmácia, Hercegovina útján Ausztria, a másik részről Törökország, mely ugyanolyan gazdasági viszonyok között él, mint Montenegró. Amellett vegyük tekintetbe a közlekedési eszközök teljes hiányát, az óriási hegyeket, amelyek Crna-Gora népét is különbözö, egymástól teljesen elütö életre utalják. Ezek a viszonyok kergetik munkásait Amerikába, legjobb fiait ellenzéki mozgalomba, legnagyobb-részt külföldre, mert a fejedelem nem túri meg még az ellenzéki lapokat sem s ha másként nem megy, katonáival leromboltatja még a nyomdát is, hol az ellenzéki lapot nyomták.

Szomorú tények ezek, amelyeket még szomorúbbá tesz az, hogy Nikita fejedelem európai após, európai tekintély, kinek kalandos politikája ezeket kíván, amelyeket a nép nem tud előteremteni, mert nincs miből.

Egészen természetes tehát, hogy a nép nem akart ünnepelni, nem akart tanúja lenni annak, ami még több pénzébe fog kerülni. S miután másképp nem adhatott kifejezést elégedetlenségének, gyűlöletének, távol maradt vagy hidegen viselkedett. A nép öröme csak a hivatalosan megfizetett lapokban volt s dicséretére legyen mondva a szerb sajtónak, ez alkalommal ugyancsak igyekezett elrontani az ünnepi kedvet. Az egyetlen *Branik*, Polit lapjának kivételével, az összes balkáni és magyarországi szerb lapok csak gúnnyal, véres íróniával emlékeztek meg az új „királyról”, a tyrannusról, aki nem akarja belátni, hogy vége van már a hajdúk-világnak, hogy a feje-

delmek már nem lehetnek népek zsarnokai, hogy ez a zsarnokság előbb-utóbb Crna-Gorát a forradalomba fogja kergetni. A sok ártatlan embernek vére, a fogságbavelettek sóhajai, a künnlevők szenvedései ezt csak siettetetik. (*Isskruljev Krsta.*)

IV.

Vilmos császár königsbergi beszéde nagy feltűnést keltett az egész világon. A fejedelmi hatalom isteni eredetét azzal a naivitással és kápláros rövidlátósággal vitatta, mely minden kurjantását jellemzi. A demokrácia természetesen mindenütt fellázadt — a maga alázatos módján — a cézári abszolutizmusnak eme féktelen megnyilvánulásán, Még egy lépés ebben az arányban és a németek császára a római imperátorok mintájára nemcsak az „Úr eszközének” fogja magát tekinteni, hanem valóságos istenségnek, kinek oltárán tömjént kell égetni.

És ez a königsbergi beszéd tényleg történelmi jelenet volt, mert a demokráciának ez az arcucsapása nem ötlet, nem elszólás, nem pusztán fégyelmezetlen kitörése a *Caesarenwahnsinn*-nek, hanem ösztönszerű megértése annak, hogy a modern cézárizmus tényleg kialakult, a parlamentarizmus tényleg megbukott, a katonai abszolutizmus tényleg kizárólagos uralomra jutott. A parlamentáris demokrácia, a királyi hatalom és a népképviselőlet egyensúlya, a népakaratot vezető monarchia ugyanis a feudalizmust legyőző burzsoáziának az alkotmányos képlete. Eredményesen funkcionálni ez a rend csak addig képes, ameddig a hatalomra jutott polgárság a maga jogi elrendezkedését megvalósítja és a nemzeti szolidaritás kapcsa a széthúzó osztálytörekvéseknél erősebb. Fejlődő, feltörekvő polgárság, még fejletlen ipari proletariátus, a feudális partikulárizmusok romjain megerősödő királyi hatalom: ezek az alkotmányos, parlamentáris monarchia kísérő jelenségei. A királyi hatalom és a polgárság, a „nemzet” körülbelül egyensúlyban vannak. Németországban ez az egyensúly sohasem létezett. A német egység létrehozatalában a vezető szerep a dinasztának és nem a polgárságnak jutott, ugyannyira, hogy Németország sosem ismert angol mintájú parlamentarizmust. S az utolsó negyedszáz év fejlődése még sokkal félelmetesebben megnövelte a dinasztia túlhatalmát. A régi feudalizmusból megbízható udvari nemesség lett: megcsontosodott katona és bürokrata. A polgárság leggazdagabb része vérszerint is egybeolvadt ezzel az arisztokraciával és a maga egészében a trón védőpalástja alá vonult a közös ellenség, a vörös veszedelemmel szemben. A tőkék megszapodása, az ipari koncentráció pedig gyarmatok alapítására vezetett, amelyek kényszermonopóliumot biztosítanak a nagy német gyáriparnak s képessé teszik őt a boldogulásra a belpolitikának nyakig agrárjellege dacára. Mindezek a tendenciák a militarizmus rendkívüli megduzzadását eredményezték, mivel csak az egyre erősödő hadsereg biztosíthatja a feudalizmus és a nagytőke nyugalmát a szocialista rémmel szemben egyrészt (gondoljunk csak a Caesar remegő álomtervére, hogy egy a legmodernebb haditechnikával felszerelt szigetpalotát fog építtetni a maga és háza védelmére!), a gyarmatok feletti

uralmat másrészt. Ez a napról-napra növekedő hadsereg és bürokrácia lassanként a császár hatalmát tényleg újra abszolút jellegűvé tette. A feudalizmus, a klerikalizmus és a szepegő burzsoázia tényleg engedelmes eszközévé vált a fejedelmi akaratnak. A szónokló parlamentáris szocializmus pedig képtelen volt ez elé az abszolutizmus elé korlátokat állítani. Természetes azonban, hogy minél nyíltabb és szemérmetlenebb lesz ez a cézárizmus s minél műveltebb és öntudatosabb a német nép: annál jobban ki fog élesedni a katonai abszolutizmus és a szervezett proletariátus, melyet a polgárság és lateinerség egy tetemes része is támogat, ellentéte. A listaszerinti szavazás hiánya talán mindvégig meg fogja gátolni, hogy a parlamentbe szocialista többség jusson. De ez végeredményében úgy sem fontos, hisz ez a szocialista többség csak arra volna jó, hogy a fejlődést meggyorsítsa azáltal, hogy a Caesar kénytelen lenne minél előbb a parlament fegyveres szétkergetéséhez nyúlni. Így vagy amúgy, az ellentét a katonai abszolutizmus és az ipari demokrácia között mindenképp egyre elviselhetetlenebbé fog válni a fokozódó adó és katonai terhek és a közműveltség forradalmasító ereje folytán. A szocializmus kénytelen-kelletlen egyedüli feladatákként fogja az *antimilitarista propagandát* elismerni, melytől a párt öregei annyira félnek. Bebel halála után a parlamentáris-szocialista nemzedék tradícióinak végleges szétzúllása megkezdődik s a mozgalom nyíltan forradalmi irányba fog terelődni. A szocialista hősköltemény befejezése felé közeledik: a hadsereg, a császár hadserege meg fog dőlni a proletárfiúk lázadása következtében . . .

Ugyanez a fejlődés veti előre árnyékát a többi kultúrállamokban is. Franciaország már ma vezet az antimilitarizmus terén, Anglia parlamentarizmusát el fogja nyelni a militarizmus és a gyarmat-politika . . . Az isten kegyelméből való császárság csak egy átmeneti alakulat lehet. Az összes reakciós erők utolsó élet-halál-erőlködése a diadalmos demokráciával szemben.

V.

A bruxellesi *Étoile Belge* 1910. augusztus 2. száma hozza az alábbi kis közleményt. Kommentár nélkül közöljük, mert mint egy előkelő belga lap véleménye a magyar viszonyokról amúgy is elég hangosan beszél:

„1892-ben Horváth Jánost Hódmezővásárhelyt, méreg útján elkövetett gyilkolással vádolták és 20 évi börtönre ítélték. Tizennégy évvel később 1906-ban, érte meg Horváth azt a szerencsét, hogy ártatlanságát fölismerték; a bűnös, halálos ágyán, megbánván kettős bűnét, megvallotta, hogy gyilkolt és ártatlan embert ítéltetett el maga helyett. Szabadlábra helyezve, Horváth kártérítési igényt emelt a szeredi törvényszéknél, mely jól megfontolta határozatát, mivel 4 év kellett hozzá míg döntést hozott az ügyben. Bizonyára Horváth halálát várták, mely a legegyszerűbb és legolcsóbb megoldás lett volna.

Horváth a kincstártól 4000 kor. (4200 frc) kártérítést kapott, ami 18 évi mártíromságra elosztva évi 225 frc. kártalanítást tesz. Érdemes megemlíteni e dolgot Európában, midőn a magyar állam

560 millió korona kölcsönt akar fölvenni. Ez is bizonyítéka, hogy a magyar kormány takarékos és ez fölfogja bátorítani a kölcsönzőket. igaz ugyan, hogy választási dolgokban, az elvek alább szállnak egy kissé. Ha Horváthnak ahelyett, hogy a dolog jóvátételét kérelmezi az, a gondolata támadt volna, hogy a kormány valamelyik választási bizottságában részt vesz, ma biztosan automobilban kocsikáznék.” (N-né.)

VI.

Osztályharc-e az, amely az utolsó hetekben az ország keleti részein lángba borított egy vármegyét s amelynek sikerült immár magára vonnia az országos közvélemény érdeklődését, sőt a külföldet is rákényszerítette, hogy tudomást vegyen róla? Azok, akik azzal igyekeznek látásuknak realiztikus színezetet adni, hogy a homályos dolgokat homályos szemüvegen nézik, hamar készen vannak a válaszsal: személyes küzdelem, klikkérdek, semmi egyéb. S erre nem is lehet habozás nélkül nemet mondani. Csak az egészen nagy küzdelmekre nézve áll az a vélelem, hogy osztályharcon alapulnak. A darabont-idők küzdelmei például kétségen felül magukon viselik az osztályharc bélyegét. A marostordai harcok azonban messze alatta maradnak ennek a mértéknek. Sőt még csak azt sem mondhatjuk, hogy egyenes folytatásai, vagy kicsinyített, helyiérdekű kiadásai az ú. n. „nemzeti ellenállásnak”. Ha ezek volnának, akkor rólok is állana mindaz, amit a „nemzeti ellenállásról” az osztályharc szempontjából mondani lehet. Akkor nagyjából elfogadható volna a napi sajtónak az a felfogása, amely Erődsy személyében a feltörekvő demokratikus osztályokat állítja szembe a vármegye agrár-feudális uraival, a nagybirtokos osztályérdekek képviselőivel. Ez a felfogás azonban nagymértékben ellenkezik a tényleges helyzettel. Hiszen Erődsyék magok is büszkén hivatkoznak reá, hogy a vármegyei földbirtok 90%-a az ő hátuk mögött áll. És ha ez talán számszerűleg nem is áll egészen, kétségtelen, hogy a legnagyobb birtokosok: a gróf Teleki Samuk, báró Kemény Kálmánok stb. az ő táborukban vannak s velők szemben a Bethlenek, Désyek és Urmáncziak sokkal csekélyebb vagyoni erőt képviselnek. Ha pedig visszamegyünk az ügy előzményeire: a darabont-időkben Erődsyt a megyebeli nemzeti ellenállás élén, az agrár-feudális nemesség lobogója alatt találjuk s hogy akkoriban, mint megyei főjegyző az alispáni helyettesítést (a törvényértelmében) elfogadta, amiből most a darabontság vádját kovácsolták ellene: ezt az eljárását még ma is azzal védelmezi, hogy ily módon csak hathatósabbá, sikeresebbé akarta tenni a nemzeti ellenállást.

Mindezek az ellentmondások önként megoldódnak, ha a „nagybirtok” ideális egységén belül meglátjuk az elválasztó vonalakat. Két nemzedék, két különböző világfelfogás áll itt szemben egymással: az öreg kegyelmes uraké, akik nagykiterjedésű, adósságmentes birtokaikon a régi, patriarchális módon gazdálkodnak, nem nyúzzák a parasztot mert nincsenek rászorulva s a politikai életben is csak *honoris causa* vesznek részt, méltósággal és mértéktudással és azoknak a derűs lelki nyugalmával, akik még észre sem vették a szemhatáron gyülőngő zivataros fellegeket; s velők szemben, a másik oldalon, ott áll a

fiatalabb nemzedék, a megosztott birtokon élő, erején felül költekező, adóssággal küzködő, vesztét érző gentry és mágnásféle, ma a gróf Károlyi Mihály főlesküdt katonái, a bevallottan és támadólag agrár-feudálisok, akiket osztályuknak önfentartó ösztöne ragadott bele a politikai küzdelmek forgatagába, ahol két kézre viaskodnak, a legtürelmetlenebbül, a legkíméletlenebb módon, semmiféle fegyvertől vissza nem riadva, amelyet — gyakran jól felfogott érdekeik teljes félreismerésével — a romlás feltartóztatására alkalmasnak tartanak.

A két csoport közt már eredetileg sem lehettek valami nagyok a szimpátiák. Rendes viszonyok közt ez legfelebb arra vezetett volna, hogy az öregek a politika színteréről lassankint visszavonulva, csendes passzivitásban, talán olykor rosszaló fejszóvállással szemléljék a fiatalok játékát, De épen ez a játék és sok más tényező találkozása idő előtt katasztrófára vezetett. Jött a darabont-kormány és hozta a választójogot. Színt kellett vallani egy-kettőre és menni jobbra vagy balra. A nagybirtok csak balra mehetett, csak egyes tagjai engedhették meg magoknak azt a fényűzést, hogy visszavonuljanak. Az „öreg kegyelmes urak” ezt az utat választották, másutt is sok helyen, nemcsak Maros-Tordában. Koruk, vérmérsékletök, kevésbé exponált politikai szereplésök, de különösen az uralkodóház iránt való hűségük és a saját anyagi helyzetük teljes biztonságának tudata erre készítette őket. Az az évszázados benső kötelék, amely a nagybirtokot az uralkodóházhoz fűzte s amelynek teljes felbomlását lehetetlennek kellett tartaniok, épen annak legtekintélyesebb képviselőit visszartartotta attól, hogy ennek a múltó perpatvarnak ízetlenségeiből kivegyék a magok részét. Átengedték tehát a teret a fiatalabb és anyagilag gyengébb, de harci kedvben bővelkedőbb elemeknek, hogy ott kedvökre garázdálkodhassanak. Az utóbbiaknak helyzete ezáltal természetesen jóval nehezebbé vált az uralkodóházzal szemben. Nem csoda, hogy szemére hányták amazoknak, hogy kivonják magokat az áldozatok alól (csakis erről lehetett szó, mert az osztályérdék közössége vitán felül állott), ami azután végeredményében a két csoport közt fennálló viszony teljes elmérgesedésére vezetett.

A mostani főispán típusa a teljesen bürokratizálódott gentrynek, aki már nem gondol birtokmentésre, szerzésre vagy visszaszerzésre, hanem a fizetéséből akar megélni családjával együtt holtá napjáig. Sokan vannak ilyenek is, de még sem társadalmilag, sem gazdaságilag önálló erőt nem képviselnek s épen ezért mindig valami meglevő erőre, a hatalom birtokosaira kénytelenek támaszkodni. Ideológiájukban is ezeknek a gondolkozását követik, sőt részben csinálják is. Ezt a sovén nacionalista-szellemet tanulják már az iskolában és ettől különbözővel nem igen találkoznak az életben sem. Csak természetes tehát, hogy a nagy nemzeti ellenállás idejében is azokkal tartottak, akikben ezt a szellemet megtestesülve látták. A megélhetés kérdése azonban soha sem maradhatott előttök közömbös. Az ellenállás vezetőinek anyagi ereje pedig nem lévén elégséges fentartásukra, benső meggyőződésük és szívbéli érzelmeik ellenére kénytelenek voltak tőlök idő előtt elszakadni.

Így maradt Erődsy Sándor és vele együtt sok más, a darabont-

mány bukása után majd minden anyagi és erkölcsi támasz nélkül, zal az egyetlen reménnyel a feltámadásra, hogy idővel majd csak kerül ismét valami hatalmi tényezőbe bekapcsolódniuk. Ennek a bekapcsolódásnak a szálai szép csendben már akkor kezdtek szövődni. Az „új korszak” embereinek kíméletlensége közelebb hozta egymáshoz az úri méltóságukban megbántott öreg kegyelmeseket és a kenyerrüktől megfosztott megyei tisztviselőket. S mivel Erődsy Sándor harcias temperamentumánál fogva és emberi igazságának tudatában a vármegye új urai ellen egymaga felvette a küzdelmet akkor, amikor mindenki megalázkodott vagy hallgatott: az ő alakja az öreg kegyelmes urak szemében a hős és a mártír fénykoszorújától övezve kezdett megjelenni.

A fiatalok azonban nem érték be annyival, hogy a vármegyében kizárólagos uralomra jutottak s mint a függetlenségi párt tagjai, részesei lettek a politikai uralomnak. A koalíció alatt szépen virult az agrárfeudalizmus vetése, de ők a koalíció uralmát csak átmenetnek tekintették egy még reakciósabb uralomhoz. Egyikök — hogy-hogy nem: — államtitkár, egy másik társok házelnök lett; ettől vérszemet kaptak s már-már benne látták magokat, Maros-Torda díszeit a miniszteri bársonyszékekben. Talán ittak is már a medve bőrére. Mikor a függetlenségi párt demokratikusabb elemei a koalíció ellen fordultak, ők arra számítottak, hogy a korona a koalíció reakciósabb elemeivel fog szövetkezni.

S ekkor érte őket, egészen katasztrófaszerűleg, az óriási csalódás. A korona az egész koalíciót elejtette és harcra hívott ellene mindenkit, aki sohasem tartozott a koalícióhoz. Ilyenek pedig igen sokan voltak, mert hamarosan kiderült, hogy a koalíció nem volt egyéb, mint egy meglehetősen szűkkörű érdekszövetkezet. Jöttek az öreg kegyelmes urak, hogy elégtételt kapjanak, jöttek a középosztálynak üres kézzel maradt, vagy elüldözött elemei, hogy kárpótláshoz jussanak és jöttek demokratikusabb elemek, hogy érvényt szerezzenek éveken át elnyomott törekvéseiknek. Ezekből az alkotó részekből alakult össze a nemzeti munkapárt, amelynek keretében most már az öreg kegyelmeseknek és Erődsyéknek nem volt nehéz egymásra akadniuk. Erődsynek, ha a vármegyében boldogulni akart, mint elsőrendű tényezőre, rajok kellett támaszkodnia. S ezzel teljessé vált az a 180 fokú körív, amelyen elindulva Erődsy öt év alatt egyenesen szembekerült azokkal, akikkel együtt annak idején a nemzeti ellenállást szervezte, szembekerült anélkül, hogy meggyőződése in valami sokat változtatnia kellett volna és anélkül, hogy elveivel szemben árulást kellett volna elkövetnie.

Azóta történt egy pár esemény, amely Erődsy ellenfeleit még inkább elkésérthette. A választásokon sikerült ugyan mandátumaikat megtartaniok, de ez a győzelem nagy erőfeszítésökbe és anyagi a áldozatukba került és vagyoni helyzetüket erősen megrongálta. A hatalomtól messzebb estek, mint valaha; hiszen még abban a kíméletben sem részesültek, amelyet a pártjokbeli jelöltek igen sok kerületben a kormány részéről tapasztalhattak. Sőt petíciót is kaptak a nyakukba, amely, ha Erődsy megmarad, könnyen balul üthet ki rajok nézve.

Minő érintkezéspontjai vannak tehát Erösdy ügyének a demokráciával? Az első, hogy olyan ellenféllel áll szemben, amely az országos politikában a néppárt után a legretogradabb törekvéseket képviseli. (Jellemző ebből a szempontból, hogy a katolikus papság ebben a küzdelemben a szintén református Bethlen Istvánékkal tart.) Továbbá, hogy küzdelemben álló embernek mindig szüksége van a tömegek rokonszenvére, amelyet az ottani viszonyok közt apró engedményekkel könnyű még megszerezni. És végül: hogy a pártban, amelynek kormányát képviseli, még valamelyes demokratikus elemek is vannak. Mihelyt e küzdelemnek vége: Erösdy sem nagyobb demokrata, mint a munkapárti főispánok átlaga, a mágnáskörökből valókát nem számítva. Annnyira demokrata, amennyire demokrata lesz maga a munkapárt. Hogy pedig ez mennyire tud demokratizálódni, vagy mennyire fog az öreg kegyéimes urak pártja maradni: ez ma az ország demokratikus fejlődésének legaktuálisabb problémája. (*M. P.*)

VII.

A képviselőház utolsó üléseinek egyikén beterjesztette az igazságügyminiszter a polgári törvénykezési rendtartás, népies nevén perrendtartás javaslatát. Több mint negyven éve készül a „reform”, mert a jelenlegi törvény már életbeléptekor hasznavehetetlennek bizonyult. A javaslat mai formája sem új többé. Nyolc év előtt keresztülment az igazságügyi bizottság retortáin és két év előtt ismét a ház elé került. Mindkét alkalommal a nagy magyar kódexek sorsára jutott: tárgyalás előtt visszavonták. Ma ismét a régi, nyolc év előtti portékával kínálnak, csak a cégér változott. Hajdan Plósz Sándor, mint miniszter tette a ház asztalára és bizottsági előadója Günther Antal volt. Günthertől Polónyi kezébe került, ki sietett e nagy jogalkotást nevével kapcsolatba hozni. És ma Günther-Polónyi áruját Székely Ferenc kínálja, Plósz Sándor pedig, az új előadó, talán rá sem fog ismerni saját keze munkájára. Hihetetlenül hangzik, hogy ami jó volt a koalíciónak, az a munkapártnak is jó. De elég lesz egy helyütt megbolygatnunk a peres eljárás szövevényeit, hogy a rejtély nyitjára akadjunk.

Egyetlen intézkedés az, melyre rámutatunk, egyetlen, de főbenjáró: a javaslat eltörli a budapesti kereskedelmi és váltótörvényszéket, megszünteti a kereskedők könyvkivonati illetékességét. A kereskedő számlaköveteléseit ott perelheti, ahol könyvei vitetnek, vagyis a telepének bíróságánál és nem kell adósát lakhelyén felkeresnie. Ezt a rég meggyökeresedett szabályt Günther azzal az immár nem ismeretlen tollvonással megsemmisítette — de eddig csak papíron. Nem fogjuk jogászilag bizonyítani, mily indokolatlan és keresztülvihetetlen ez az újítás. Elég rámutatnunk arra, hogy a kereskedő ügyleteinek összessége könyvekben testesül meg. Itt köti tulajdonképpen ügyleteit, itt van nyújtott és élvezett hitelének forrása. Bárhonnét is jön a vevő, bárhova is megy az árú, a kereskedőre nézve csakis könyvekben lesz üzletléte az üzlet. Amidőn tehát ott perel, ahol a könyvei vannak, nem tesz egyebet, mint minden más peres fél, ki az ügyletkötési vagy teljesítési hely bíróságához fordul. A tervzet szerint a vevőt, ki

venni vagy rendelni jöhetett, de fizetni nem jön, a kereskedőnek kell felkeresnie perlés végett mind a négy világtáj irányában. Sokkalta egyszerűbb, ha a kereskedő határozott, helyhez kötött telepe szabályozza behajtás illetékességét, mint hogyha a fluktuáló adóstömeg minden egyes tagját — lakik ibi-ubi — külön kell majd felperesnek keresnie. Úgy kell neki, miért kereskedő az istenadta, mondja az egyaránt liberális koalíció és munkapárt. Igaz, hogy a kereskedő pereinek száma úgy aránylik a nem kereskedőéhez, mint száz az egyhez. De mégsem annak könnyítik meg a perbeli állását, ki sokkalta többször kénytelen a bírósághoz fordulni. Az igazságszolgáltatás tán oly kevésbé kedveli a kereskedelmet, hogy még a józan kereskedő elvét sem követi, ki a leggyakoribb vevőt szolgálja ki a legjobban? Érdekes betekintést enged a törvényjavaslat íratlan indokaiba a nemzetközi jogsegély rendezésével való szembeállítás. Valahány ankét foglalkozott e kérdéssel, mindenütt a magyar álláspont volt a legliberálisabb. Nemzetközi viszonylatokban készséggel engedjük perelni és végrehajtani polgártársainkat a legtávolibb külföldi bíróságok által, merőben idegen illetékességi szabályok alapján. Csodálattal látjuk, hogy ez az álláspont azonnal visszájára fordul, amint az ankétről hazaérkező delegátusaink immár nem kifelé, hanem befelé akarják szabályozni a perrendtartást. És akik a szerkesztésért felelősek, nem vehetik rossznéven, ha felhangzik a panasz: a belföldi adóst a külföldi prédájául dobják, mert hiszen a nemzetközi hitelviszonyban csaknem kivétel nélkül kereskedő a belföldi alperes. Bezzeg ha az idevaló kereskedő itteni adósát perli, ki viszont a legritkább esetben kereskedő, akkor kirántjuk felperes lába alól a talajt, és megnehezítjük a követelés érvényesítését.

Mindezen ellenvetésekre végső felelet, hogy a könyvkivonati illetékesség eltörlése a kisember védelmét célozza. Elismerjük, baj, hogy a kisiparos, a paraszt ügynökök hálójába kerül, képet és gépet, grammofont és könyvet vesz — és marad számára mindé gyönyörűségből a macacssági ítélet. De tisztelettel kérjük: épen ezen a bajon kell segíteni? A kisember nyomorúságában talán még sem itt van a *sedes mali*. Nyomja az adó, a drágaság, a földetlenség! és mi a reszletügynököktől akarjuk megóvni, Akárcsak a legyeket hessegetnök a paciensről orvoslás helyett. Mellesleg megjegyezzük, hogy vajmi könnyű lenne az ügynökökre külön jogszabályt állítani, anélkül, hogy az összes kereskedőket súlyosan károsítanák.

A budapesti kereskedelmi és váltótörvényszék eltörlését Günther Antal annak idején az igazságügyi bizottság tárgyalásai során azzal indokolta, hogy néhai Ulászló királyunk 1492 évi X. törvénye értelmében csakis az ország rendes bírái vannak hivatva a bírászkodásra, amely egyszersmind rend- és rangkülönbség nélkül gyakorlandó. Talán fölösleges Ulászlót a bizottság hajdani előadóójával szemben védelmünkbe vennünk s kimutatnunk, hogy korántsem a kereskedelmi törvényszéket értette a rend- és rangkülönbség fóruma alatt. Iskolai tétel, hogy a kereskedelmi bíróság nem a kereskedők bírósága, hanem a kereskedelmi, forgalmi jog alkalmazója. Hazánknak kodifikált magánjoga egyáltalán nincsen. Nálunk a valóságban a kötelmi jogot a keres-

kedelmi törvény pótolja. Már csak azért is fontos, irányadó és a rohamosan fejlődő forgalmi élet kényszere alatt egyúttal jogfejlesztő a kereskedelmi törvényszék működése. Természetes, hogy elsősorban a kereskedők fordultak a budapesti kereskedelmi és váltótörvényszékhez, még pedig azzal a tudattal, hogy ott a forgalom követelményeitől áthatott, a kereskedelmi formákban járatos bírakra találnak. És úgy látszik, ez a bizalom lesz a vesztesége. A bíróság szelleme alighanem így sóhajt fel: mentsetek meg a jóbarátaimtól. Amit érdeméül tudunk, hibájául rójják föl. A fővárosban összpontosított magyar kereskedelem fellendülésének nem lekicsinyelendő tényezője lett e törvényszék. Ő adta meg a forgalom egyik alapját, a jogbiztonságot és a külföld a megbízható, gyakorlatias bíraskodás tudatában hitelezett. Épen ezért, mert fejlettebb, kommerciálisabb, nyugatibb a többinél, ezért kell vesznie. A tőkekonzentráció új, mondhatnók törvényen kívüli formái, a szervezkedés nyomában járó új jogelvek, a technika szüntelen rohamása minél szabadabb, speciálisabb, az eseményekkel együtt fejlődő bíróságot kíván. Egyetlen ilyesforma bíróságunk tényleg kirívó ellentétben áll törvénykezésünk többi tényezőjével. Nivellálni kell: és bizony könnyebb az egy jót is becsukni, mint a számtalan rosszat megjavítani. Tehát búcsúzzunk el a kereskedelmi szellemtől. A külön kereskedelmi törvényszék helyett menjünk az eszmék és javak cseréjétől elzárt jó vidék bíróságaihoz perelni és vigasztaljon az a tudat, hogy Ulászló királyunk rendelte így. Mi a magunk részéről ugyan mégis inkább Macedóniában pereskednénk, mint Mucsán és azt hisszük, hogy a kereskedelem, mely elől elzárják a jogérvényesítés egyenes útját, Ulászló intenciói dacára szintén megfogja találni a maga fórumát: a tőzsdebíróságnál. (N. B.)

VIII.

The Forum című new-yorki szemle májusi száma gróf Mailáth József tollából egy ivnyi cikket közöl *A szocializmus születése és haladása Magyarországon* címen.

A szerző azon kezdi, hogy a szocializmus milyen sokféle értelmezést nyert különböző védői által, de ezek egyike sem illik a zagyva magyar szocializmusra, mely nem nemzetközi és nem ipari, hanem nemzeti és agrár. A magyar agrárszocializmus igazi kezdete az volt, hogy a paraszt a feudalizmus eltörlése után jórészt elvesztette földjét. E bajon azonban segít a magyar kormány, mely törvényhozás által teljesen megfosztja a szocializmust létalapjától. A magyar gazdasági élet rövid története után a szerző újból nyomatékkal emeli ki a kormány, különösen a földművelésügyi minisztérium tevékenységét és végül a magyar választási jog Andrássy-féle tervezetét védi külföldi támadások ellen.

Senki előtt sem lehet túlságosan meglepő, hogy így fest egy magyar mágnás szerint a gazdasági probléma. A részletek azonban annyira tendenciózusak, hogy a legnagyobb tárgyilagossággal is nehéz az író jóhiszeműségében nem kételkedni. Jóhiszeműségének bizonyára nagy tanújelét adná, ha le merné fordítani e cikket magyarra. Hadd olvassanak magyarul is, hogy a tengerentúli verseny okozta

válságot „a nemesség azon államférfiúi elhatározása csökkentette, hogy (az adózás) terhéből kivette a maga részét, sőt e résznél többet”. Hadd tudná meg a magyar közönség is, hogy kormányunk szociális törvényhozása „megelőzi korunkat”. Ilyen rohamos törvényhozás, véli a szerző, talán csak New-Zealandban volna jogosult, nálunk azonban, mondja: „Az én józan véleményem az, hogy a nép nem érti teljesen ezeket az új játékokat.” (Nevelési, munkásvédelmi stb. törvényeinkre céloz a szerző.) E reformmozgalomban „a vezérszerep természetesen a földművelési minisztériumot illeti”, „melynek fő érdemei a széles látókörűség és következetesség”.

Minden polémia csak gyöngítene a főntiek humorát. Darányi, mint korát megelőző politikus, aki természetesen vezérszerepet játszik hazánk reformálásban és akinek fő ismertető jele a széles látókör!

A paraszt földhétségének miként való kielégítése is foglalkoztatja a szerzőt. Ez aggodalom arra a gyöngéd férjre emlékeztet, aki a vendéglőben csak egy adag vacsorát találván, részvétellel kérdezte feleségétől: „Hát te mit fogsz enni?” A szerző talán már azóta tudomást vett arról, hogy Rooseveltt, aki bizonyára nem kommunista, sem szocialista, Párisban kifejtette, hogy ha a tulajdonjog és az emberi jogok összeütköznek, az előbbinek kell engednie.

A konzervatívok nagy előszeretettel hivatkoznak arra, hogy a parasztot a radikális mozgalmak nem nyerték meg. Ez nagyrészt igaz, de bizonyítja ez, hogy a paraszt velük van? Ez ép oly jogosulatlan föltevés volna, mintha valamelyik politikai párt a nem szavazó választópolgárokat a magáénak igényelné. A parasztság még nem nyilatkozott és legalább is kétes, hogy vajon továbbra is együtt maradnának-e a latifundiumok, ha ez az ő kinyilatkoztatott akaratán múlnék?

Lehetne arról is bőven szólni, hogy a szerző egyik helyen a választójog melletti agitációról úgy nyilatkozik, hogy „fölösleges, mert e reform mellett a király, a miniszterek, a parlament és a nép egyaránt lekötötték magukat”, nem sokkal később pedig hosszasan bizonyítja, hogy e reform teljes képtelenség nálunk. Azonban ez jelentéktelen dolog azon elhallgatáshoz képest, mellyel a szerző a tények iránt megtéveszteni igyekszik olvasóit. T. i. egyetlen szóval sem sejteti a szerző, hogy nálunk erős szakszervezetekben tömörült ipari proletariátus van. Hogy a szocializmus a vezetőkre nézve tisztán pénzszerzés dolga, ez a szerző szerint természetes. Elhallgatja az ellenfél érveit, ahelyett hogy cáfolná azokat és a legcsekélyebb ok említése nélkül aljas motívumokat tulajdonít ellenfele magatartásának. Mert nyilván nincs más fegyvere. Nem tudom, hogy olvasta-e egy amerikai szerző alábbi tanácsát, de szerinte cselekszik: „Ha nem tudsz sem repülni, sem szaladni, ne csüggedj, lehet, hogy tudsz rúgni”. (B. R.)

IX.

Széchenyi halálának 50-ik évfordulója sok szónoklásra adott alkalmat nagy Magyarországon. A vidéki gimnáziumok is ünnepeltek; tanítás helyett összegyűjtötték az ifjúságot a tornaterembe, hol is a

történet, vagy az irodalomtörténet tanára ékes nyelven megemlékezett Széchenyiről: a tanárok ásítottak, a fiúk unatkoztak és szerettek volna ásítani, de nem mertek. Aztán a tanár urak elmentek sörözni: a fiúk pedig elszédedtek számígtatván, hogy mégis jobb egy óra hosszatt szónoklatot hallgatni, mint öt órát a tanteremben ülni. És így mindenki megelégedett.

Mutatóul leközlünk olvasóink épülésére egy részletét annak a Széchenyi emlékbeszédnek, mellyel Simon Miklós úr, a kaposvári állami főgimnázium tanára uszította hallgatóit Széchenyi nevében a modern magyar költők ellen. A beszéd a kaposvári gimnázium értesítőjét díszíti:

Íme, kedves hallgatóim, eljutottunk ahhoz a döbbenetes naphoz, melynek 50 éves fordulója van ma,

Fénytelen szavaimtól lelki szemünk elé varázsoltan itt áll Széchenyi szelleme, melyről ma is vakító fényvel sugárik le a vázoltam csodás honszerelem és faj szeretet.

Itt áll előttetek, kedves ifjak, a munkás honszerelemnek, magyar fajszereletnek mindenha felülmúlhatatlan és végső leheletig követendő mintaképe.

Lebegjen Ő a mai naptól kezdve lelki szemetek előtt fároszi fényként, pusztában világító tűzoszlop gyanánt. Mert jegyezzétek meg, hogy viharzó tengeren, ezer veszélytől hemzsegő pusztaságon utaztok máris az életcél felé, mely nem lehet más, mint Isten után munkás, hasznos polgárává lenni e hazának, nemzetnek — mindhalálig rendületlenül. E tündöklő szellem világánál ismerjétek fel hazátok, magyarságtok ellenségeit. Mert — sajnos — vannak. Nem is idegenek. E földnek korcsszülöttei. A nevük „modernek”. Nekik „fagyos lehellet és hullaszag száll itt minden virág felett”, nekik „elátkozott hely” ez a magyar haza; ideáljuk Páris. „Páris az ő Bakonyuk”, nem a mi bükkös csodaszép ősernetegünk. Ők nem a Duna-Tisza mellett akarnak meghalni, mert félnék, hogy „csúf magyar kezek” zárnák le szemöket,

Őket a Szajna hívja, a Szajna minden bűnnek, erkölcsi piszoknak ez örök szimbóluma. Nekik e nemzet „szép állati módra csak inni járt a sebes folyókra” s most már „pásztorai megunták, vágóhídra terelik, levágják s csak vastag bőrünk marad e világnak”. Szerintük „mi az életet eljátszottuk régen, nevünk felírva a halál könyvében”.

Nem folytatom tovább kedves ifjak, mert ártatlan arcotokról leolvassom máris az undort. Oh, mi másképp hangzik ugye az a „Rendületlenül”, „Tied vagyok, tied hazám, e szív, e lélek”; mi másképp „a magyar nem volt, hanem lesz”!

Forduljatok el ezektől az adyaktól, oláhgáboroktól, s még romlatlan szívetek, telketek kövesse vezérül a nagy Széchenyit, kivel a jóságos Ég megáldotta édes hazánkat s aki attól a pillanattól kezdve, midőn nagy-szelleme magasztos hivatását felismerte, kizárólag nekünk, értünk élt, fáradott, még pedig olyan sikerrel, hogy bármerre nézzünk e szép hazában, alkotó kezének áldott nyomaival mindenütt találkozunk.

Az összetört és már majdnem holtravált magyar népet Ő tette újra nemzetté és bár utolsó tettétől erkölcsi érzékünk visszaborzad, vádló szavunkat fojtja élete, mert még e tette is önfeláldozás volt s megpecsételése annak az életében oly sokat hirdetett történeti tanulságnak, melyet véssetek

mélyen szívetekbe különösen ti, kedves ifjak és vigyétek el ez ünnepségről Széchenyi egész szellemével együtt emlékül; „az a nemzet létezik, mint ilyen valóban s emelkedik folyton magasabbra, melynek lehető legtöbb fia él és hal hű kebelével a honért”.

Szegény Széchenyi: neki már tűrni kell ezt.

Szegény fiúk, kiknek ezt végig kellett hallgatni és tapsolni neki! (Vj.)

X.

Minden tekintély — Milton szerint — pápaságot jelent. Es az ellen a sokféle pápaság ellen, mely a legtarkábban mégis a különböző egyházakon belül díszlik, gyűltek össze manifesztálni protestánsok, evangélikusok, arminianusok, brahmanok, buddhisták és az izlám követői; indusok, japánok és singhalesek és Európa minden népeinek szabadszellemű keresztényei. Néhány év előtt a *Mercur de France* rendezett a hasábjain érdekes ankétet művészek, írók, filozófusok, szociológusok és természettudósok megkérdezésével arról, hogy a vallásos érzés felosztásának, vagy átalakulásának vagyunk-e tanúi? Az ankétből az a felfogás került ki győztesen, hogy a tételes vallások átalakulása kikerülhetetlen. A természettudós és szociológus kisebbség véleményét: hogy az emberiség gondolat- és érzésvilága a hitetlenség felé tendál, ezúttal leszavazták; nos, akinek kedve van, hallelujázhat, mert az evolúciós felfogást íme gyönyörűen igazolja az a nemzetközi szellemi közösség, mely a szabad keresztények ötödik világtalálkozóján Berlinben megnyilatkozott, de ebben az örömben semmiestre sem fognak osztozkodni az egyházi emberek, a papság és dogmák ősei és a tekintélyi elv uszorásai. Itt csak azok fognak örvendezni, akik inkább az egyházat engedik veszni, csak érvényesüljön a tiszta vallásosság. Akik a tömegek lelki életének harmóniáját és nem a raja épült egyház fényűző harmóniáját akarják. Nem kell boldog és hatalmas egyház, mely külön és önmagában él, hanem belső béke kell, amely mindenkiben él. A vallások fórumán mindenütt a tisztán vallásit előtérbe helyezni és szolgálni: ebben lehet kifejezni azt, amire a berlini világtalálkozóján résztvevő laikusok és hivatások, egyesületek és hívők törekednek.

Az egész találkozó voltaképpen a modernizmusnak, a különböző vallásokban meglévő liberális teológiai irányzatoknak a világtalálkozója. Érdekes és szimpatikus jelenség ez a világtalálkozó, ha meggondoljuk, hogy itt szó sem volt szervezkedésről; arról, hogy micsoda eszközökkel és hogyan juttassák befolyáshoz a modernizmust: a különböző egyházak modernizmusát a saját egyházukon belül. Itt eszközökről nem beszéltek: arra törekedtek, hogy megegyezzenek reformtörekvésük motiválásában és ahogy ezt megcselekedtek (és ez az, ami nekünk szimpatikus), az tudományos meggyőződésekben újjászületett emberek nemzetközi testvérisége. Amennyiben tehát a modernizmus nem egyéb, mint a modern gazdasági élet, természettudomány és társadalomtudományok által a tételes vallásokban felidézett forradalom, minek is tekinthetnek igazában a szabad keresztények berlini világtalálkozóját, mint a természettudományi és társadalomtudományi

megismeréseknek, a tudományok született ellenségein, az Egyházakon aratott diadalát.*

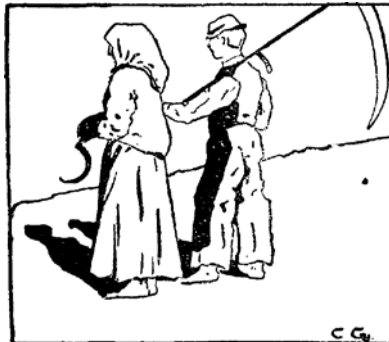
A kongresszusnak nem teológiai fejtegetések adták meg a karakterét, hanem a szociális kérdés és vallás kapcsolatáról való viták. Backer hollandi lelkész elhozta a szociáldemokrata lelkészek egyesületének üdvözlését és a vallásos szocializmusról beszélt. Maurenbrecher, egy szocialista író, a szocializmusról, mint a vallásnak egy új fokáról beszél és azt mondja, hogy ahogy a vallás, úgy a szocializmus is az egyes egyén csatlakozását keresi a természeti és társadalmi történet nagy folyamatához. A szocializmus az egyénnek, amely addig nulla volt, helyet ad az egész nagy organizmusában. A szocialista akaratból egy új, magasabb erkölcsiség nő ki, egy új foka a vallásosságnak. Pfankuch kifejti, hogy specifikus keresztény szocializmus nincs, az evangéliumi igék tehát nem elég hatásos eszközök a társadalmi kérdés megoldására és ezzel annak a pepecselő szemfényvesztésnek töri össze az erkölcsi alapjait. Nagy tetszéssel fogadták Francke (Berlin) fejtegetéseit az iskola és egyház szétválasztásáról. Abban a sokat vitatott kérdésben, hogy kilépjenek, vagy reformot követeljenek a német protestánsok az egyházukban, abban egyeztek meg, hogy harcolni fognak az egyháznak az uralkodó osztályt szolgáló és ahhoz simuló szelleme ellen. Egy másik felszólalásban ugyancsak Maurenbrecher azt mondta: egy vallása van a jövőnek: a szociális kérdéssel foglalkozni. Ez már aztán egészen fedi a Durkheim álláspontját is, hogy t. i. a mai vallásos alak megszűnik, helyét ésszerűbb, kevésbé jelképes és inkább szociális hit foglalja el. De talán valamennyi felszólalás között a legtöbb figyelmet a katolicizmus egyik képviselőjének felszólalása érdemel, aki mindenek helyeslésével jelenté ki, hogy az erkölcs a hit formáitól független.

Nincs okunk különös öröme azon, hogy van egy törekvés, mely intenzívebb vallásosságot akar kivirágoztatni a különböző felekezetek hívői között. Nem tartunk attól, hogy most már a vallásos érzés egy reneszánszát fogjuk megérni, de nem várjuk tőle a modern természet-tudományi és társadalomtudományi elvek győzelmes bevonulását sem a vallásokba. Különösen nem, ha a következő megfontolás szövegéből állítjuk be a szabad keresztények törekvését: kétségtelen, hogy minden törekvés, mely régi, meglévő kereteket új tartalommal, új szellemmel akar megtölteni, lényegében konzerváló törekvés. Nem Hamack, Strausz, Schell és a többi a forradalmár, hanem X. Pius, aki a katolikus modernizmust megakarja fojtani. És mégsem tagadhatjuk meg tőle, hogy evolúciós képlet, ha a vallás lényegét és szerepét nézzük. Valamikor a vallás tartalmazta egyedül a helyes és szükséges ismereteket. A babonák mellett sok józan ismeret vonult meg szerényen a vallásokban. A fejlődés során aztán mind több ismeret vált függetlenné a hittől és mint világos ismeret, tudás helyezkedett el. Legnehezebben szorulnak ki a társadalomról magáról költött babonák, pedig a mindennapi élet sok történéseiről fizikai vagy kémiai ismeretek élnek a nagy tömegek tudatában. A legalsóbb műveltségű fokon még ma is

* L. erről Lánzi Jenő tanulmányát a *Huszádik Század* 1910. jún. sz.

a vallás az amely az emberek egymás közti viselkedésére nézve fontos szabályokat közöl, pedig egészben nyugodtan állíthatjuk hogy a tételes vallások már csak káros és használhatatlan ismereteket közölnek. Nos, a szabad keresztények, a modernisták azzal, hogy szociális tartalmat adnak a vallásuk elveinek, s hogy a társadalomról és az egész élő világról a tudomány mai állásának megfelelő ismereteket adnak le, kétségtelenül a fejlődés útjára térnek - de milyen kicsi lesz a hatásuk ebben a szerepkörben, mire hozzájutnak, ha meggondoljuk, hogy a kapitalizmus erői s a velük uralomra jutó tendenciák hogy terjesztik mind szélesebb körbe el a tudományos ismereteket. Milyen szerény kíváncsiság lehet még az, melyet az új levegőjű szószék fog kielégíteni. Mi azt hisszük, ekkor az egyházaknak mar csak két szövetséges társuk lesz: a tömegnyomor, mely a kapitalista termelést, ha talán egyre szűkülő mederben is, de kísérni fogja és — a metafizika.

(K. B.)

Könyvismertetések és bírálatok

A régi németalföldi demokráciák. (Pirenne: *Les démocraties anciennes des Pays-Bas*. Paris, Flammarion 1910.-304 p.)

termékei, fejlődésüket római hagyományok nem befolyásolják, mint az olasz vagy francia városokban, földrajzi helyzetüknél fogva a csekély nemzetközi forgalom bennök még a legerősebb s bennök érintkezik a germán és a román műveltség. A szociológus, aki a középkornak a városi élettel kapcsolatos társas tüneményeit kutatja, a németalföldi városokban kiváltságos anyagot talál.

A középkori városok keletkezése, gazdasági s jogi élete legtisztább formájában a németalföldi városokon tanulmányozható. E városok a középkor gazdasági szükségleteinek sajátos mozgótermékei, fejlődésüket római hagyományok nem befolyásolják, mint az olasz vagy francia városokban, földrajzi helyzetüknél fogva a csekély nemzetközi forgalom bennök még a legerősebb s bennök érintkezik a germán és a román műveltség. A szociológus, aki a középkornak a városi élettel kapcsolatos társas tüneményeit kutatja, a németalföldi városokban kiváltságos anyagot talál.

A városok keletkezésének két fő mozgóterméke volt; az egyik a kereskedés: folyók, utak keresztezésénél létesültek az első települések. E mozgalmat módosította a normán betörés: az ellenség elleni védekezés volt a városok létesülésének második mozgóterméke; a nép főurak várai, püspökök székhelyei köré csoportosult. Az itt letelepedett mercatorok jogi helyzetét senki se képes kikutatni s így szabadoknak tekintetnek. A várnak állandó piaca van, ezért állandóan élvezi a vásári békét. Lassankint kialakul külön joga, a *ius mercatorum*; a mindenfelől összegyűlemllett, vegyes erkölcsű népet csak szigorú büntetőjogi szabályok tarthatták féken, viszont polgári ügyekben az eljárás gyorsasága volt elsősorú szükség. De legfontosabb az egyén jogi helyzetének megváltoztatására gyakorolt befolyás: a városi kereskedő sokszor kömyékbeli jobbágyleányt vett feleségül, ennek gyermekei pedig a földesurat illették. Valósággal azonban úgy a kereskedő felesége, mint gyermekei szabadok voltak, a régi jogszokás helyét engedett a feltörő városi erőnek. Ily módon a kereskedőlakosság megjelenése a várak alján fontos társadalmi következményekkel járt: minden elmélet nélkül, gazdasági okok közvetlen hatásával megdőnti a kor jogát és közigazgatását. A városok saját, külön fejlődésnek indulnak. A politikai hatalom, ha a régi szolgáltatásokat meg is követeli, nem áll útjában annak, hogy a városok új intézményeket szervezzenek. A tekintély elve helyét enged az önkormányzatának

A szabad egyesülés révén a régi, családi, patriarchális intézmények mellett a társas csoportosulásnak új, mesterséges, de egyszerű formája lép életbe: a céh. A mesteremberek testületei mindenestre régiebbek a középkornál, de régiebb formájuk vallásos volt, míg a városban politikai jelleget nyernek. A céh itt mint kereskedők érdekszövetsége jelenik meg, utazásaikban védik, segítik egymást s köztük erős szolidaritás alakul ki. Ezáltal tesznek szert politikai befolyásra s több helyütt kezükbe veszik a pénzügyigazgatást. Rendet s bizonyos állandóságot teremtenek a városi életben, de szövetségek másrészt a különböző osztályok keletkezésének is kiinduló pontja. A főszerep gazdag kereskedőké volt s a kezökben összefolyó nagytőke csakhamar arisztokratikus szellemet teremt körükben: a városi patriciátus első nyilvánulásai.

Az önkormányzati törekvések könnyebben vezettek sikerre a világi főúr alatt álló városokban, mint a püspöki székhelyeken. Míg amazok nem voltak mindig a városokban, a püspököknek, mint állandó lakosnak, több, napi érintkezése volt a polgársággal, több alkalma a beavatkozásra. A püspök és a község között az ellentét az investitúra harc óta mutatkozott, amikor a kereskedők a pápa pártjára állottak, céljuk a város közjogi és gazdasági felszabadítása. Ellenben Flandriában a fejlődés simán folyt: itt a grófok beavatkozása mindig a városi érdekek mellett történik. Bármiképpen volt is, a városok lassankint külön jogot élveznek, külön kollektív személyiséget képeznek. Főjellemvonásuk, hogy alsajuk kiváltság. A városi polgár ép úgy kiváltságos jogi helyzetű, mint a nemes. Az ókori község *ius civitatis*a nem osztályjog: minden szabad emberé, akár a falon kívül, akár belül lakik; a középkor városa külön jogi lény: a falakon belül más törvény az uralkodó, a környéken érvényes közbjog a városban érvénytelen. A fal jogilag is elszigeteli a várost. Ennek jogi eredetiségét nemcsak a szigorúbb büntetőjog, gyorsabb törvénykezés s a kereskedelmi jog fejlettsége, hanem főleg a személy és a föld helyzete jellemzik. A város lakossága egyfelől a várat lakó lovagok és szerzetesek, másfelől a kereskedelmi portusz vegyes bevándorlóiból alakult. De a város magába olvasztotta a várat, a lovagok kiköltöztek s így a szerzetesek kivételével a lakosság minden részére ugyanazon jog érvényes, jogi különbség nincs, mindenkinek törvényes állapota a szabadság. Ami a földet illeti, városban nem maga a föld, hanem a rajta lévő ház a lényeges. A telekbirtokosok a városok keletkezésének idején olcsó évi bérért átadták a telket házépítés céljaira, de a pénzérték leszállásával a ház értéke sokkal nagyobb lett, mint amennyit a telektulajdonosnak fizetett cenzus leköött: az iparosnak, kereskedőnek módjában állt a házat új terhekkal megterhelni. A ház a hitel fontos alapjává válik. Tökéseknak legbiztosabb befektetés a házra, mint jelzálogra adott kölcsön.

A középkorban minden osztálynak megvan a maga külön igazságszolgáltatása. A városok is megszerzik az *échevin*-ek törvényszékét. De e részben a városok immunitása a földesúrral ellentétben az egységes állami igazságszolgáltatást szolgálja: a fejedelem beavatkozik, ő hajtja végre az ítéleteket, e téren a város közjogi

terület. Az échevinek a régi frank törvényszék városi alkalmazása, a lakosokból választott bírák, akik a városi jogot szolgáltatják. Ez a törvényszék egyszerre hűbérúri és községi szervezet: utóbbi jellege mindjobban erősödik, közigazgatási hatalmat is nyer s lesz belőle a tanács. A város hatalmas, kollektív, erkölcsi személy. Az emberi társaságok között tán semmi sem emlékeztet jobban az állatvilág, méhek és hangyák, kollektivitásaira, mint a középkori község. Mindkét részen megvan az egyes szigorú alárendeltsége, az összesek együttműködése a köz fentartására, védelmére, az idegennel szemben való ellenséges viselkedés, a haszontalan lényekkel szemben a szánalom hiánya. A városnak hasznot nem hajtó ember száműzetik. De míg előttünk az állattársadalmak a monarchikus államforma példáinak látszanak, addig a középkori községi szervezet, legalább eleinte, demokratikus színezetű. E korban, amikor mindenütt a tekintély elve uralkodik, itt jelenik meg a nép kormányzása a nép által. Az atyai hatalmat jelképező patriarchális szervezetet itt először kezdi ki a testvériség. Kétségtelen ugyan, hogy lassanként a hatalom a gazdagok kezébe kerül, de a középkor kezdetén a városok demokratikusak. A város minden lakosa ugyanazon címen és ugyanazon jogokkal a községhez tartozik s résztvesz annak kormányzásában.

Az egyes városok között természetesen vannak különbségek az alkotmány terén, de mégis valamennyire jellemző, hogy politikai szervezésök nem valamely törvényhozó műve: a városi élet szabad játékból önként alakul ki. Pirenne két főtípust különböztet meg: a liége-it és a flamandot. Liége püspöki székhely, nagy személyzettel, lovagokkal, iskolákkal. Ezek segítségével elég erős központi, patriarchális kormány uralkodik. Az autonómiájáért küzdő város a XII. században külön, független tanácsot szervez, amely lassanként megszilárdul. Így a liége-i típusban mindvégig két külön korú, külön természetű bíróság van: a régi, az échevinek hűbérúri törvényszéke, amely a püspök nevében ítél, s az új, a tanács, a község esküdtjei, amely a polgárság nevében intézkedik. Ez a dualizmus nincs meg a flamand típusban: Flandria városai fejlett szövőiparuk révén nagy gazdagságra teltek szert s a grófnak a kereskedés fejlődéséből nagy haszna volt. Éppen azért a városok követeléseit teljesítette. Itt az önkormányzat szabadon fejlődik. A városoknak saját tizenkét-tizenhárom échevinjök van; a gróf befolyását egyedül hivatalnok, a *bailli* révén őrizte meg. A tanács és a bailli között az ellentétnek ki kellett törnie: a városok ideálja a köztársaság lesz ugyanakkor, amikor a fejedelemé a monarchia.

Míg az ókori község fejlődésében a nemzeti és vallásos tényező fontossága elsőrangú, a középkori város legnagyobb részben gazdasági okok hatása alatt fejlődik. A vallás és az állami szervezet a várostól elkülönülnek. Pirenne egy kitűnően megírt fejezetet a városi gazdaság ismertetésének szentel. Ennek első jellemző vonása, hogy magára hagyva nem tudná a lakosság igényeit kielégíteni, rá van utalva a környékre. A mezei házi gazdaság megszűnik: a földműves nem maga fogyasztja termékeit, hanem a város piacán

adja el. A város a parasztot a polgárral szükségképen összeköttetésbe hozza. A város élelmezésének fontos kérdését külön törvények rendezik, amelyeknek célja, hogy a polgár olcsón és bőségesen jusson az élelmicikkhez. Látni, hogy minél több kézen megy keresztül az árú, annál drágább, a városi törvény közvetlen érintkezésbe hozza a vevőt az eladóval: a várostól két mértföldnyi területen tilos a kereskedőnek szárnyast, vadat, sajtot összevásárolni, mindenemű élelmiszer a városi piacra hozandó s csak miután a polgárok egyéni bevásárlásaikat végbe vitték, a maradékot veheti meg a nagykereskedő (*Lettres de vénaux, Liège 1317.*). Látnivaló, hogy a város messzemenő óvintézkedéseket tesz az élelmiszer mesterséges megdrágítása ellen; főelv a vevő javára menő, kötelező „közvetlen csere”. Az eladó érdekei tényleg alig jönnek számításba. Az eladó környékbeli paraszt, a törvény pedig csak a polgárok közjává nézi. A városi, tekintélyen alapuló intézkedések az egyéni szabadságot lényegesen megszorították s a községi szocializmusnak bizonyos fajtát hozták létre, amelynek egyéb alkalmazásait is látni fogjuk. Ilyen helyzet csak a szállítás nehézsége, a tőke csekély fejlettsége s a polgári érzés erőssége mellett volt lehetséges. Mindamellett természetesen nemcsak a közvetlen környék szállított a városnak, a kereskedés is fejlett volt s jellemző, hogy az élelmezés eme fajtát a városi törvény nem képes szabályozni. A helyi piac számára készülve a világpiacon, a nagykereskedés spekulációit nem tudja megfékezni. A nagy tőke, amint megjelenik, tépni kezdi a városi gazdaság kereteit. De egyelőre még csak különálló hatalom, amely a kis piac forgalmát nem befolyásolja.

A község gyakori beavatkozása, a szigorú fegyelmelés megvan a kisipar terén is. A municipális szocializmus a kismesterségek szervezetében találta meg a legtokéletesebb formáját: ez a középkor mesterműve. Míg az élelmicikk piacán csak a vásárló polgár érdekeit kell szemmel tartani, az ipari árúk terén az eladó is polgár s az ő érdekei is védendők. Ennélfogva egyfelől az árú készítésének és eladásának felülvizsgálásával, másfelől bizonyos munkaszervezéssel találkozunk. Hivatalnokok ügyelnek fel a műhelyekre, az anyagra, meghatározzák a készítés módjait, a legkisebb hanyagságot szigorúan büntetik. A kisiparosok munkakör szerint csoportokba osztatnak: e korban a mesterségek céhei nem autonóm testületek, csupán ama keretek, amelyekbe a városi közigazgatás a kézműveseket sorozza; szabályzatokat, fejeiket a tanács adja. Természetes, hogy a munka kötelező s a sztrájk súlyos bűn. A kisiparost mindenütt a községi hatalom korlátai veszik körül. De más oldalról védik is a versenyt ellen: idegen nem jöhet be áruival, tilos megszabott áron alul az árut szolgáltatni, megszabott óraszám felül dolgozni, a szomszédnál több munkást alkalmazni, tilos a reklám. Az egyén gazdasági szabadságát alig lehet erősebben megszorítani, mégis a községi autoritánizmus ellen századokon át nem hallatszott panasz. E rendszer a kisiparosok között bizonyos gazdasági egyenlőséget teremtett, aminek jótékony hatását még fokozta a céhek érzelmi közössége, testvérisége. Azonban a helyi piacnak dolgozó kisiparosok mellett egyes

városokban nagyipar is van, amely kivitelre dolgozik: így a flamand síkság városaiban a szövőipar, Dinantban a rézöntés fejlett. E téren elkülönül az iparos és a kereskedő, a munka és a tőke. Az iparos bérért dolgozó munkás lesz, a csere szövevényesebb. Ez a nagyipar a városnak jellegét módosítja: így a XVI. században Gand 50.000 lakosából 4000 a takács. Mai gyárvárosainkra emlékeztető arány. Az ipari munkás helyzete is hasonlít a mai gyármunkáséhoz: vagyona nincs, válságoknak, kizárásoknak van kitéve, élete örökös munkában mechanikusan telik el. Helyzetét súlyosbítja, hogy nagy munkaerő áll rendelkezésre, a távozó könnyen pótolható. De a mai munkással szemben a középkori munkások kisebb műhelyekben egy mester vezetésével dolgoznak s munkájukat nem közvetlenül a kapitalista, hanem városi tisztviselők ellenőrzik. Végeredményben azonban e tisztviselők a gazdag polgárok kezében vannak. E nagykereskedők gazdasági szabadsága teljes; míg a kisiparost a városi fegyelmezés korlátozza, amazokat mi sem köti, hatalmas, városközi szövetségeket alkotnak s nagy befolyásuk van. Tehát a lakosság három főosztályra tagozódik: a kereskedő nagytőkés, a helyi piacnak dolgozó kisiparos és a nagyipari munkás.

A középkori városok lakosainak számát általán túlozzák. E kérdés pedig annál fontosabb, mert a népsűrűség összefügg a demokratikus uralommal. Mai arányokhoz mérten e városok lakossága nem volt nagy: Nürnbergnek 1450-ben 20,165, Frankfurt a. M.-nak 1440-ben csak 8719 lakosa volt. A németalföldi legnagyobb városok (Gand, Bruges) se jutottak feljebb 40—50.000, Brüsszel, Lüttich 20—30,000 lakosnál. Ez az aránylagos kicsiség politikájukat nyilván befolyásolta: az emberek, pártok személyesen ismerték egymást, politikai ellentétek személyes gyűlöletből erősödtek. De a város helyzete növelte a polgár energiáját: az államtól magára hagyatva a város védelme, fentartása polgárainak folytonos feszültségét, a köznek való odaadását kívánta meg. Ha számra és vagyonra nézve nem is, de erkölcsi erő s polgári érzés nagyságára a középkori felülmúlja a modern várost.

A kezdetben meglévő demokratikus egyenlőség, az alkotmány formájának minden változtatása nélkül, lassanként gazdag kereskedők plutokratikus, később oligarchikus uralmának adott helyet. E polgárokat történetírók patriciusoknak nevezték el, de ez a név nem szerencsés: nyilván nagy különbség van az ókori, klánfőnökökből lett arisztokraták s a tömegeből vagyoni emelkedések révén kivált gazdag parvenük között. E polgárok kezében van az ingatlan legnagyobb része, gyermekeik sokszor felhagynak az üzlettel s a megszerzett vagyonból élnek. A tőkésék emez osztálya képezi a patriciátus magvát, számukat a szerencsésen feljutó kereskedők növelik. Erős osztályszellem uralkodik köztük s a „köznép” e büszke urakat elismeri főnökeinek. A nép befolyása a közügyekre megszűnik, a közigazgatást a gazdag polgárok monopolizálják, a tisztviselők felelőssége véget ér, behozzák az évenként változó tanács intézményét, de a választás csak néhány család között történik. A város leghatározottabban osztályuralom alatt áll. De a patriciusok eleinte méltóan élnek hatalmukkal, rendezik a pénzügyet, hidakat, csatornákat építenek s a

klérussal szemben is érvényesítik a város függetlenségét, amennyiben annak iskolanyitási monopóliumát megszüntetik. Mindamellet már a XIII. század végén a patríciusok uralma türhetetlen, féltékeny konzervativizmusok, erőszakoskodásaik növelik népszerűtlenségöket, az iparosok az erős fegyelmezéstől szenvednek, a céhek autonómiára törekszenek. Legnagyobb az elégedetlenség a nagyipar munkásainál, akik gazdasági függetlenségről álmodznak s minden alkalmat megragadnak a mozgalmakra. Érdekes tünemény 1274-ben Gandból az egész iparos lakosság szecessziója Brabantba. A nép mellé áll a gróf, a nemesség, az egyház. Hosszas küzdelmek után mindenütt sikerre vezet a demokratikus forradalom: a patrícius családok exkluzivizmusát a céhekké foglalja el. Csak annak vannak politikai jogai, aki valamely céhhez tartozik. Azonban, bármennyire demokratikus e szervezet, sem a vagyoni különbségeket, sem a bérmunkások nyomorát nem szüntette meg. Ezek állandó elégedetlenségben élnek, szervezetök révén befolyásuk nagyobbodik. Különösen a flandriai takácsok hatalmasok s minden politikai eseményt igyekeznek hasznukra fordítani. De törekvéseik nem vezethetnek sikerre: ehhez az egész városi gazdasági rendszer megszüntetése, egész Európának ipari és kereskedelmi átalakulása lett volna szükséges. Főnehézség egyébként, hogy a munkásságot csak a céhszellem lelkesíti s nincs meg közöttük az osztályszellem, mindnyájuk egyesülése, amely egyedül vezetett volna sikerre.

A céhek uralma semmiképen sem modern értelemben vett demokrácia. Végeredményben ezek is kiváltságosak demokráciái: elkülönült csoportok keretén belül keletkeznek s mindvégig elkülönülve maradnak a társadalom többi részétől. De valódi demokratikus érzelem sincs: a városi kollektivitás más, kisebb kollektivitások, a céhek összege s a polgár, ha választania kell a céh és a község érdeke között, föltétlenül az elsőhöz áll. Nincs itt meg a polgárnak az a faja, amelyet az ókori demokrácia ismert: az egyén és a köz közé a céh hatalmas társasága ékelődik, amely az egyént teljesen magába olvasztja s megszabja szerepét. Az egyenlőségről álmodozók alig hathattak: az egyén szerepe e demokratikus mozgalmakban oly csekély volt, a céhszellem annyira leszorította, mint soha azóta.

A kispolgárok forradalma módosította a gazdasági rendszert: a céhek autonómiát nyertek, érdekeiket maguk intézik. A kisiparosok hatalomra jutva, antikapitalista hajlamaiknak szabad teret engednek, a nagykereskedéssel szemben bizalmatlanok, minden iparágat igyekeznek monopóliumként maguknak megtartani. Idegeneket lehetőleg kizárnak, minden testület egy iparág egyedüli tulajdonosának tekinti magát, a mesterség családi vagyon, privilégium lesz. A testületen belül annál nagyobb a szolidaritás: egyik mester se sérti a másik érdekeit, a csoport érdeke erősebben hat az egyénénél. Ez az állapot a városi partikularizmust csak erősíti: míg a patrícius nagykereskedők a nagypiac érdekeit tartották szem előtt, most csak a helyi piac szempontjai irányadók. Minden város monopóliumokra törekszik, ami összeütöközéseknél válik alapjává. A községi politikát is a protekcionizmus jellemzi: csak a kiváltságban, mások szabadságának megszorí-

tásában lát üdvöt. Míg a XIII. században gyakran látjuk a városok közös akcióját, a céhek uralma óta erre nincs példa. Egyébként protekcionista politikájuk alig vitt célhoz: a nagykereskedést nem tudta korlátokba szorítani. A tőkés és a bérmunkás viszonyán keveset javított.

A városok politikai szervezete a gazdasági helyzetből következett: polgár csak az, aki valamely törvényesen elismert testülethez tartozik. Az egyén magába véve nem juthat politikai jogokhoz. Nagyobb városokban a céhek „tag”-okra (*membres*) vannak osztva, így például Gandban a XV. században négy „tag” van: poorterek vagyis tőkésék és kereskedők, takácsok, kallósok és kis mesterségek. Ugyanígy van ez a német és olasz városokban. Ennek a felosztásnak a célja a különböző csoportok közötti egyensúlyt fentartani. Az egyes céheknek a hatalomban való részesedését gazdasági fontosságuk határozza meg: e szervezetet az érdekképviselő próbálkozásának tekinthetjük. Egyébként a „tagok” egyensúlya alig tartható fenn, mert a polgárság minden része a helyzetből a legtöbb hasznot akarja húzni. Gandban a takácsok és kallósok változó szerencséivel véres harcokat vívnak az uralomért. Más baj, hogy a tisztviselőknak nincs hatalmuk a határozatok végrehajtására. A kisebbség sose hajlik meg a többség előtt, minden percben fegyvert fognak s a zavar örökös. A mesterségek túlzott autonómiája állta útját az egyetértésnek, a kisiparosok nem tudták megegyeztetni a testületi szellemet a politikai szellemmel s összetévesztették a szabadságot a kiváltsággal.

A mi e városoknak az államhoz való viszonyukat illeti, nem voltak oly szabadok, mint a német vagy olasz városok, de nem is állottak annyira állami uralom alatt, mint a francia vagy angol városok. A német városok úgy lettek szabadokká, hogy a feudális főúr közeli uralmát a császár távolabbi hatalmával cserélték föl. A németalföldi városoknak ez nem sikerült, viszont a nemzetgyűléseken való befolyásuk igen nagy. Amidőn a Burgund-ház a lotharingiai és flandriai feudális államokat uralma alatt egyesítette, központosító monarchikus törekvéseinek főellenfelei a városok. Azonban a burgund hercegek helyzete könnyebb: a XV. század gazdasági változásai, a tőke, a hajózás, a forgalom emelkedése a városi partikularizmust kikezdték. Kisebb harcok voltak ugyan, de nagyjában békésen történik a városoknak az államba való beolvasztása. Egyébként a központi kormány a városok érdekében sok jó, új intézményt létesít.

A reneszánsz alatt kedvező politikai s gazdasági alakulások révén a holland városok rendkívül meggazdagszanak, Anvers lesz a világkereskedelem központja. A központi állam szükségletei, a sok háborúskodás a kapitalizmust föllendítették. Ekkor lépnek fel vállalatok, fölfedezések révén meggazdagodott kalandorok, akiknek őseik, tradícióik nincsenek s bennök teljes erővel megjelenik a gazdasági individualizmus. Anvers-szel szemben a régi, protekcionista városok piaca kiürül, munkásai, iparosai távoznak. A városi kivándorlás ritka jelensége mutatkozik; a városi posztóipar helyét a mezei szövőipar foglalja már a kapitalista nagyvállalkozás jegyében áll s az anverszi piacnak szállít. Az ipari monopóliumok megszűnnek, a testületi szellem

erejét veszti. Lassankint a városi iparosoknak két osztálya áll szemben: régi kiváltságokból élő polgár-arisztokrata s a kapitalista uralom alatt álló munkástömeg, amelyet szervezetlensége megakadályoz abban, hogy helyzetén javítson. Ezeknek érdekeit senki se képviseli, a régi demokratikus alkotmány a körülmények hatása alatt arisztokratikussá lett. Mégis a céhek a proletárok segítségével megpróbálják régi községi önkormányzatuk visszaállítását. 1539-ben Gand föllázad. Ennek következménye volt, hogy V. Károly mindennemű kiváltságát megszüntette s a városi exkluzívizmust a teljes gazdasági szabadsággal cserélte fel. Ez a tény Gandnak az államba való beolvadását teljesen befejezte; egyébként iparán nagyot lendített s modern ipari várossá tette.

A reformáció a városok képét ismét megváltoztatja: először az anabaptisták hite terjed, ezek minden társadalmi szervezet ellenségei, de forradalmi kísérleteik semmiféle sikerre se vezettek. Kálvin tanainak terjedését II. Fülöp Alba herceg által igyekezett megakadályozni. Ellene a lakosság általános sztrájkjal küzd, eleinte sikerrel, de a XVI. század végén Belgium ismét spanyol uralom alá kerül s ekkor Hollandiától elszakad. Mindkét rész városaiban a nagypolgárság uralkodik, a demokrácia véget ért. Egyébként az állami befolyás mind nagyobb lesz, a városi gazdaság helyét a nemzetgazdaság foglalja el. A XVII. század végén Liege is beolvad az államba. A céhek demokratikus uralma befejezte szerepét, többé ki se kívánja azt vissza. A XVIII. század az egyén, az ember joga alapján akar új, demokratikus rendet teremteni. Nagy Dénes.

Osztrák-német politika.

(V. Wieszner: *Einführung in die deutsch-österreichische Politik. Dresden u. Leipzig, Lincke, 1910.*
Dr. Karl Renner: *Der deutsche Arbeiter und der Nationalismus. Wien, Brand, 1910.*)

ennek politikai hivatására és feladataira nézve fennáll. Ezt az ellentétet csak még jobban kidomborítja az a megegyezés, mely a két különböző lélek képviselőinél egyes részletkérdésekre nézve megállapítható.

Wieszner nacionalista, Renner pedig nemzetközi szociáldemokrata. De azért mind a kettő osztrák, sőt osztrák-német és munkáikon meglátszik, hogy származásuk és nemzeti hovatartozásuk nyomait akarva sem tudnák levetkőzni

Mindkét munka megállapítja a németség térvészését Ausztriában és orvosszereket ajánl ellene. De igen különféle okokra és következesekre találunk.

Wieszner szerint az osztrák-németség politikai sorvadását a német liberális párt által való képviseltetésének köszönheti. Ez a párt engedékeny volt a többi nemzetiségekkel szemben, derűre-borúra engedményeket és kedvezményeket osztogatott mindenkinek (a magyarokat is ideszámítva) a németség rovására; emellett pedig elhanyagolta a birodalmi politikát, ujját húzotta az uralkodóházzal, mely ennek folytán

Egy testben két lélek lakik — ezen szójárássá vált irodalmi tárgyra emlékeztet az ismertető két könyvecske átolvasása. Mert egy emberi egyén kételkedésénél alig kevésbé meglepő az eltérés, mely egy nemzet, az osztrák-német nemzet kebelében

a szlávokra és klerikálisokra kezdett támaszkodni, akik ugyancsak kihasználták megnövekedett értéküket. A német szabadelvűek ezen célszerűtlen magatartását Wieszner alantas érdekhajhászásnak és kivált a sajtón is uralkodó zsidó tőkés körök befolyásának tulajdonítja.

De a fordulat már észrevehető; a német radikálisok és ezek nyomában a többi német pártok mind tisztábban látják, hogy az uralkodóház, az összbirodalom és a német nemzet azok a tényezők, melyek szövetkezve a monarchiában vezetésre hivatott túlerőt képviselnek. Ezen szövetkezés létrehozására és működésbe állítására Wieszner a tanácsok egész áradatát zúdítja követőire. Mindenekelőtt azt kívánja, hogy a németek „pozitív nemzeti érzelmű” pártjai, a német radikálisok, a néppárt, a német agráriusok és a német munkáspárt; „nemzetileg közönyös” pártjai: a keresztényszocialisok és a liberálisok; végül a „negatív nemzeti érzelműek”: a klerikálisok és szociáldemokraták elvi ellentétei csak abban a mértékben érvényesüljenek tovább az osztrák politikában, amennyiben az egységes német nemzeti előnyomulás politikájába beilleszthetők. Ezt a politikát Wieszner minden más nemzetiség és államjogi tényező elleni szívós harcnak képzei az egységes, német államnyelvű birodalomért, melyben a vezetés és lehetőleg minden gazdasági és kulturális előny is csak a németeknek jutna. Minden hivatali állásért, minden pozícióért küzdeni kell, engedményeket csak kényszerhelyzet esetében, de akkor is megfelelő ár megszábasával (!) kell tenni; a más nemzetiségűekkel szemben még jótekonyságot sem kell gyakorolni.

Tanácsadásai közben Wieszner mind nagyobb mértékben leveti a humánus, méltányos gondolkodású, kultúrnépet képviselő politikus álarcát, melyet pedig olykor megerősíteni igyekszik. A más nemzetiségűekről, természetesen a magyarokról is, a gyűlölet és kicsinyítés hangján ír, a zsidóságtól még a polgári egyenjogúsítást is sajnálja, a sajtó szabadságát szívesen megnyirbálná. Ítéletei egyoldalúságát mi sem jellemzi jobban, mint hogy a tanintézetek felállítására irányuló törekvést csakis a németeknél ismeri el kultúrtörekvésnek; más nemzetiségeknél csak névleges intelligencia osztály-tenyésztésnek tekinti. De azért azt képzei, hogy ezen lebecsmérelt nemzetiségek közt is szerezhethet híveket a német-osztrák eszmének éppen ezen nemzetiségek sajtója útján. Erre a varázs szó: hogy egy nagy, egységes gazdasági területen mindenki (még az annyira kinullázandó nemzetiségi is) jobban boldogulhat, mint szétforgácsolt, kis országalakulatokban. Ebből látható, hogy Wieszner nem hiába óvja földieit a pesszimizmustól; a maga részéről nem esik ebbe a hibába.

Egészen más, friss, egészséges szellő leng felénk Renner könyvéből. Ez az író is osztrák-német, ez is hangsúlyozza szeretetét a szülőföld, a szülő nemzet iránt; ennek is szívéen fekszik a német nép kulturszükségleteinek teljes kielégítése. Még abban is megegyezik Wiesznerrel, hogy a szláv-osztrákok kultúrigényeire nem kíván áldozatot hozatni a németekkel; szerinte minden nemzet maga gondoskodjék közművelődési intézményeiről. De már egyéb kérdésekben óriási úr választja el „radikális” író társától. Az osztrák közélet elfajulását egyenesen a harcos nemzeti politikának tulajdonítja, mely

még az iskolákat is közművelődési intézményekből egyszerű nyelvrátukmáló intézetekké, az országos és helyi pártoskodások zsákmányává tette. Hogy ebből mily nagy kár háramlott legelső sorban a munkásosztály gyermekeire, ezt megkapóan mutatja ki azon különben tehetséges gyermek példáján, aki egész tanidejét a legelső osztályokban kénytelen elvesztegetni, mert szülei keresete miatt más nyelvet területre kell költöznie, az iskolák pedig mindenütt szigorúan egy nyelvűek, a többnyelvű tanítás, mely pedig azelőtt szokásos volt, épen úgy eltűnt, mint az átmenetet megkönnyítő oktatás. Hogy ez a nemzetiségi harci politika a német nemzetiségen akkor ütötte a legnagyobb sebeket, mikor a hatalom látszólag teljesen német kézben volt, ezt az az adat világítja meg, hogy az erőszakos németesítés idején, az 50-es, 60-as években a németesség a cseh elemmel szemben tért vesztett; ellenben a cseh-szláv politikai sikerek évtizedeiben épen tért nyert. Ezen jelenség oka különben szinte kizárólag gazdasági; a múlt század közepén a német vidékeken megerősödő ipari kapitalizmus kivándorlásra készítette és igénytelenebb szláv elemmel helyettesítette a német lakosság nagy részét; az utóbbi 20—30 évben azonban ez a folyamat szünetel, mert a szláv népek már nem szolgáltatnak elég bérrontót, a szakszervezeti mozgalom eredményei pedig oly módon megjavították a német munkásság helyzetét, hogy ha még mindig nem fejtheti ki a benne rejlő egész erőt és tehetséget, már képes helyét az osztrák világban betölteni, sőt nagyobb számú nemzedékpótlást is teljesíteni.

Ezt e népfentartó és pótló képességet tekintve Renner a néphatalom legfőbb eszközének; ennek feltételeit vizsgálja a népesedési statisztika számaiban: ennek és a nép boldog megélhetésének biztosításában látja a valódi hazafiasságot. Wieszner is látja, hogy a népek harca nem a parlamentben, hanem a nép közt dől el, a nacionalista író is szükségesnek tartaná a törvényhozás megszabadítását a nemzetiségi kérdések örökös bénító nyomásától és ezért az ily kérdések számára egy külön nemzetiségi parlamentet állítana föl, ő is óhajtana a nép általános érdeklődését a közügyek iránt, neki is a nemzetiségek közti béke irigylendő példájaként lebeg szemei előtt Svájc. De bármennyit emlegesse az intenzív nemzeti munkát, nem jut túl a nyolcvanas évek szavaló hazafiainak apró politikai konyhareceptjein és az állami bölcsesség tetőfokát látja abban, hogy a német nép mutassa ki az uralkodóház előtt készségét érdekeinek a liberálisokén túlmenő szolgálására. Míg ellenben Renner a néphatalom valódi gyökerét mutatja ki és ennek ápolására hí fel, a parlamentet úgy kívánja a nemzetiségi iskolakérdésektől megszabadítani, hogy minden nemzet részére egy önálló közoktatásügyi törvényhozó tanácsot hozna be. Svájc irigylendő békéjének okát a nemzeti egyenjogúság, önkormányzat és demokrácia őszinte keresztülvitelében látja; ezt óhajtja megvalósítani Ausztriában is. Neki nem kell k. k. támogatás, k. k. kultúrintézmények, ő nem is elégszik meg az államjog létezésével, hanem népjog, nemzetjog megvalósítását követeli.

Kell-e ennél fényesebb cáfolat azoknak, akik az osztrák szocialistákat „cs. k. udvari szociáldemokratáknak” csúfolták? Lehetett-e

méltóbb választ találni éppen Wiesznernek is, aki könyve egy részét a nemzetköziség elleni küzdsnek szenteli olyképp, hogy az egy nemzethez nem tartozó embertípus lehetetlenségét bizonyítgatja? Ha a nemzetnélküliség képtelenségét ki is mutathatta, ezzel legkevésbé sem cáfolta rá arra az egészséges nemzetköziségre, melyben a nemzet az egyes emberre nézve az otthont, a házat, a nemzetközi egység az összes szomszédok közös érdekeit szolgáló várost képviseli.

Két agitáló munkával ismerkedtünk meg; mindegyik az osztrák németiséget igyekszik egy táborba egyesíteni. De az egyik az önmagában összeomlott Bach-rendszer feltámasztására, a másik a nemzeti fejlődés és nemzetközi béke új alapon való biztosítására, melyre Ausztria éppen nemzetiségei sokféleségénél és egyensúlyánál fogva különösen alkalmas kísérleti talajt képez és amellyel — ha szerencsésen keresztülvinné — megbecsülhetetlen szolgálatot tenne az emberi nem haladásának is. g.

§=====§

A svéd mezőgazdaság.

(*L'agriculture suédoise au commentement du XX-e siècle. irta Emilé Levasseur. Revue Economique internationale 1910. I. füzetében.*)

Ezen tanulmány egy mostanában a svéd mezőgazdasági főiskola által kiadott nagy statisztikai mű adatainak felhasználásával készült.

Ismerteti Svédország földrajzi és éghajlati viszonyait: a népesség főadatait. Az átlagos népesség 1907-ben 12 lélek per km², az eloszlás rendkívül egyenlőtlen; a déli termékenyebb vidéken 78—92-re emelkedik, a hideg terméketlen északi részeken lesüljed egész 1-ig per km². A városba tódulása a vidéki lakosságnak igen nagymérvű.

A házasságok száma 5,9‰, süllyedő tendenciával: későn házasodnak; átlagos házasodási kor 29 év a férfiaknál, 27 év a nőknél.

Szaporodás csekély 26,1‰ 1901—905 átlagban, süllyedő tendenciával.

Halálozási arány rendkívül kedvező 1891—900 átlag 15,5‰; így az évenkénti természetes szaporodás 10,6‰: a városokban nagyobb a természetes szaporodás. A gyermekhalandóság — Norvégiát kivéve — a legkedvezőbb Európában: 1000 gyermek közül csak 46 hal meg 5 éves kora előtt.

A népesség összes száma 1900-ban 5,136.000. A kivándorlás régebben jelentékeny volt; most folyton csökken. 1905-ben volt 24.046 kivándorló, 8609 bevándorló.

Svédország lakosságának 46% foglalkozik földműveléssel.

448.000 km² területéből 36.700 jut a tavakra; a száraz föld 40,3% műveletlen terület, 47,51% erdő, úgy hogy csak 8,8% a művelt terület = 3,189.300 ha és 3,6% = 14,856.000 ha rét. A déli tartományokban a művelt terület felszál 73,6%-ig; északon csak 1%. A művelt terület a XIX. század folyamán körülbelül megnégyszeresedett.

Dacára a mezőgazdasági terület szaporodásának, a mezőgazdasági népesség nem csak aránylag, de abszolúte is fogy:

1875-ben volt kbelül 3,000.000

1900-ban „ „ 2,378.000.

A birtokmegoszlás nagyon kedvező. 1906-ban volt 355.361

mezőgazdasági üzem, kbelül 22.000-el több, mint 1897-ben: átlag 8-9 ha üzemenként. 1897-ben volt az összes üzemek száztóliaiban:

2 ha alatti nagyságúak	23%
2—20 ha-ig	66%
20—100 ha-ig	10%
100 ha-on felül	1% (kbelül 3000 üzem).

Az 1906. évi statisztika nem mutat lényegesebb eltolódást; a 2—20 ha-ig terjedő üzemek nyertek néhány %-ot, a 20—100 ha-sok vesztettek; a 100 ha-on felüliek 3239-re emelkedtek.

A birtokok 9 tizedrészét maguk a tulajdonosok művelik: Svédország a kisbirtok és a kisüzem országa.

(Sajnos, hogy nincs adat arra nézve, hogy az egyes birtok nagyságok a megművelt terület hány %-át foglalják el.)

A termelésben a gabonafélék termesztése — dacára a kedvezőtlen éghajlatnak — a XIX-ik század folyamán megnégyszeresedett, úgy terület, mint termésre nézve.

1907-ben 1,955.000 ha-on termeltek gabonát. A gabonatermés 1907-ben 24,5 millió mázsa volt.

A gabonafogyasztás — a négy főgabona nemet véve számba — fejénként és évenként 434 kg. 1907-ben; tehát még az Egyesült-Államok fogyasztását is messze felülmúlja.

Az egyes gabonanemek művelését tekintve, búzának az éghajlat kissé hideg.

Búzát műveltek 1903—1907. évek átlagában 84.000 ha-on. Átlagos termés 1.577 millió mázsa; holdonkénti átlag 18,7 méter-mázsa tehát messze túlhaladja a magyarországi átlagot. A búzatermelés az ország déli részén történik.

Rozs termelt 1907-ben 5,779.000 mázsa; termesztése kevesebb éghajlati akadályba ütközik, mert tenyészideje rövidebb: a hektáronkénti átlagtermés némely vidéken 20 mázsa.

Árpa termelt 1907-ben 3,056.000 mázsa; hektáronkénti átlagtermés 14 mázsa.

Zab a főgabona faj, mert fagyálló: az összes termelt gabonaféle zab. Hektáronkénti átlagtermés 14 mázsa, több mint Magyarországon. Az összes termelt mennyiség 1903—907. évi átlagban 10,5 millió mázsa.

Burgonya termelése csekélyebb; hektáronkénti átlag termés 97 mázsa.

A művelt terület 30—32%-án takarmánynövényeket termelnek: különösen sok a mesterséges rét: ezek termését 30 millió mázsára becsülik.

Az ország területének felét erdőségek alkotják; tölgy, bükk, hárs-, fenyőfajok. Az erdőségek egynegyede községi és állami, háromnegyed része magánosoké. Az irtások némely helyen tönkretették az erdőségeket.

Az évi fatermést 27—30 millió köbméterre becsülik; ebből 7 milliót feldolgozatlan alakban; 5 milliót papírrá feldolgozva visznek ki.

Allattenyésztésében a lovakszáma 1906-ban 563.554 drb; 1000 ha művelt területre 110 drb; 1000 lakosra 105 drb: az arány megfélel az európai átlagnak.

Szarvasmarha 1906-ban 2,600.000 drb: 482 drb ezer lakosra, mi az európai átlagot (307) messze felülmúlja: az állomány folytonosan emelkedik. 1870-ben csak 1,966.000 drb volt. A szarvasmarha állomány szép, nagytestű állatokból áll: a tejgazdaság kifejlődött; a dán mintára alakított paraszt tejszövetkezetek jól működnek: vaj kivitele növekszik. Egy-egy tehén évi tejterméke 1600 és 3425 kg. között ingadozik. Juhtenyésztése csekélyebb: 280 drb 1000 lakosra. Disznótenyésztése az utolsó 30 évben fellendült: a vajgyártás mellékterményei, valamint a nagy tölgyfa erdők megkönnyítik a tenyésztést. A sertések összes száma csak 872.000 (1906-ban). 1000 lakosra esik 192.

Ezenkívül van vagy 67.000 kecske és 283.000 drb iramszarvas.

Az összes állatállományt számos marhára redukálva volt.

1805-ben	2,000.000 drb	1000 lakosra	830 drb
1850-ben	2,410.000	„	1000 „ 692 „
1870-ben	2,622.000	„	1000 „ 629 „
1897-ben	3,393.000	„	1000 „ 677 „
1906-ban	2,774.680	„	1000 „ 710 „

Svédország kivitelének jórészét (66% 1905-ben) mezőgazdasági termékek képezik, 332 millió svéd korona értékben. (Egy svéd kor. = kb. 1-30 K.)

Gabona és liszt	1,251.000 korona
Élő állat, hús, vaj, sajt	48,636.000
Bőr stb.	10,000.000
Fa és fatermékek	236,464.000

Azonban valódi kivittelt csak a fa és faárúk képeznek; az élelmi-szerek behozatala ugyanis nagyobb, mint a kivitel.

A behozatal volt:

Gabona és liszt 56,000.000 kor. (a kivitel ötvenszerese).

Élő állat és hús 33,000,000 „

Csak tejtermékekben van valódi kivitel a szűkebb mezőgazdasági termények közül.

Ezen svédországi adatok ránk magyarokra kiváló érdekességei bírnak. Bizonyítják, hogy nem a kedvező éghajlat, hanem a jó birtokmegoszlás és okszerű gazdálkodás döntik el valamely ország mezőgazdaságának haladását. Íme a szegény Svédország termésátlagai 30—60%-kai magasabbak hektáronként, mint a gazdag Magyarországon. Állatállománya folytonosan erősen emelkedik, míg nálunk rohamosan fogy. Lakossága művelt, a halandóság kicsi, a kereset jó: mindez dacára a terméketlen földnek!

Vi.

A mai Anglia (Paul Mantoux: *A travers l'Angleterre contemporaine. Paris, Alcan, 1909. XIV. +282*)

közvetlen, de egyoldalú és fogyatékos olvasmányt kapunk kézhez. Dacára annak, hogy kijelenti, mennyire értéktelen egy általános jellemzés,

Szerző közvetlen benyomásai és tapasztalatai alapján kívánja a modern Angliát és az angol népet jellemezni. Így természetesen igen élvezetes,

mégis az angol nép jelleméből kíván magyarázni eseményeket és törekvéseket. Jellemző tulajdonsága lenne a népnek az absztrakció, az elméletek iránti fogékonyság teljes hiánya, a brutális egoizmus mellett általában nagy igazságérzete, úgy, hogy ami bajt okoz az előbbi, azt helyre hozza az utóbbi. Egoizmusából magyarázza a jingoizmust (imperializmust), mely véres háborúkba sodorja Angliát és a nagylelkűséget, amit a háború befejezésével Anglia a legyőzött népekkel szemben tanúsít (ami a kolóniákkal szemben magatartását általában jellemzi), míg igazságosságából vezeti le a szociálpolitika nagy sikerét. Természetesen kételkednünk kell az ily teóriákban. Eszünkbe jut India és pl. a tervbe vett értéknövekedési adónál a heves agitáció, mely bizony általános teóriák jegyében folyik pro és kontra. Szerző érdeme, hogy teóriáit nem állítja előtérbe, hanem az eseményeket és igazán bámulunk kell a közvetlenségét, ahogy ezeket előadja.

Az angol nép nagyobb harciasságát az általános hadkötelezettség hiányából is magyarázni, igen érdekes, de nem szerencsés gondolat. Szerzőnek eszébe juthatott volna hazája, mely szintén állandó háborút visel a gyarmatokban. A délafrikai háború okfejtésénél igen élesen kell nélkülöznünk úgy a gazdasági, mint a politikai szempontokat, ha a megkapó lélektani leírásokért hálásak vagyunk is. Igen érdekesek a *Labour party* politikai szükségességéről és kialakulásáról előadottak, ezeket azonban Viliers könyve ismertetésénél már említettük. Az angol közoktatás állapotáról, a londoni *county council* szociálpolitikai tevékenységéről szerző bőven beszámol. Az oktatás a múlt század első évtizedéig teljesen az egyház és a magánosok kezében volt. Az állam első tevékenysége az iskolák szubvencionálása és különösen szakiskolák felállítása volt. A szubvenció rendszeresítésével külön igazgatási ág keletkezik, mely csakhamar alkalmat talál az oktatás belső ügyeibe való beavatkozásra. Mindenekelőtt a vizsgálatokat szabályozzák (az eredmény a szubvenció kiosztásának mérvéül szolgál). Még nagyobb befolyást nyert az állam a közoktatásra az alapítványok ellenőrzése révén, magának vindikálván a jogot azok értelmezése, majd a felesleges összegek más oktatási célokra fordítása körül. A liberális kormány 1870-ben megteremt egy autonóm helyi szervet, mely az oktatás szervezése és ellenőrzése körül széles jogokat nyer (iskolai adót vet ki, szubvencionál belátása szerint és iskolákat állít fel). A *School board*-ok tagjait, iskolakerületekben alakítva, az adófizetők választják plurális szavazattal, itt nyernek a nők először szavazatjogot. A 90-es években az állam a közadókából is bocsát összegeket a *School board*-ok rendelkezésére. Ezeket azonban az 1902-es konzervatív törvény (*Education Act*) megsemmisíti, helyükbe a törvényhatósági bizottságok által kinevezett *Education Board*-okat lépteti, melyek felügyeleti jogát a magániskolák felett teljesen megszünteti. Az ily iskolák 6 tagú vezetőségébe az *Education Board* csak 2 tagot nevez ki. Az új törvény célja az iskolák felekezeti jellegének megóvása és ily iskolák közköltegen való fentartása volt. Midőn a liberális kormány 1906-ban újra uralomra kerül, megkísérlik az államosítást; a Lordok házának makacs ellenállására, ahol az anglikán egyház fejei támadják meg a javaslatot, a kísérlet hajótörést szenved.

Nyilvános jellegű iskolákban a felekezeti oktatás kérdése a legkényesebb kérdés volt. A liberális kormány a felekezeti oktatás helyett a biblia olvastatását hozta be azokban. Az *Education Act* rendelkezése szerint, szülők és tanulók kérelmére, de nem közköltségen, a vallásoktatás számára hely és idő biztosítandó.

A főiskolai oktatás autonóm és felekezeti jellegéből mindinkább kivetkőződik.

London egységét tulajdonképp az 1889-es törvény teremti csak meg, amely azonban az egyes alkatrészeknek még nagy különállást biztosít. A *County council* hatásköre a közlekedési utak fentartására, parkokra, középítkezésekre, hidakra, színházakra, örültek házára és a szakoktatásra terjedt csak ki; pénzügyi eszközei is igen meg vannak szorítva. Az 1900. évi *London County Act* a különböző közigazgatási szervezetet egységesíti, azonban az egységesítésnél főleg nagyobb és így a központosító törekvésekkel szemben erősebb ellenállást kifejező képes egységek megteremtésére szorítkozik, nem pedig az egységes London szervezésére irányul. A választójogot is visszafelé reformálja (így különösen a nők veszítik el jogukat). A *County council* erős szociálpolitikája, mely a szerzett jogokat fenyegeti (a kizsárolásra és kizsákmányolásra szerzett jogokat), megérteti velünk a konzervatív kabinet indító okait. Mindjárt kezdetben erős municipális reformpárt alakul, mely Sidney Webb befolyása alá kerülvén, a municipal szocializmus felé hatalmas lépéseket tesz. A nyolc víztársaságtól akarja a közönséget mindenekelőtt megmenteni. Ezek rossz, de drága ivóvízzel látják el a fővárost. Kiszajátításuk nem sikerült a parlament állásfoglalása miatt, most pedig, mikor már a liberális-radikális irány érvényesült ott, a *County council-ban* győzedelmeskedett a reakció. Második célja: a közlekedés reformja és a közlekedési eszközök municipalizálása volt. A közmunkáknál és a városi vállalatoknál biztosította a munkásságnak a normális munkaidőt és a megfelelő béreket. A munkásság lakásviszonyainak javítására költséges intézkedéseket tett (községi lakóházak és szállodák). A községi adózás reformját a *ground value* megadóztatása alapján javasolta, de ez nem sikerült (csak újabban történt a képviselőlet részéről ez irányban kísérlet).

Szerző politikai reflexiói a közjogi reformokat és állapotokat illetőleg sok kívánni valót hagynak. Az angol parlamentáris viszonyokat túlságosan francia szempontból ítéli meg. És mert ott szinte ki van zárva, hogy egy képviselőházi konstelláció a kormányt megbuktassa, annak diktatúrájáról beszél. Elfelejteti, hogy maga hozott fel eseteket, melyek azt cáfolják. Csak figyelemmel kell kísérenünk a képviselőlet és lordok háza működését, hogy lássuk, mily széleskörű a hatalma a parlamentnek, úgy a törvényhozás, mint a közigazgatás körül. A hatalom nem a személyek ellen, hanem arra irányul, mi történjék, mi legyen. A befolyás alól a kormány nem vonja ki magát és kerüli az összeütközést. A választásokat vezető minisztériumot a választások rendszere szerint megbuktatják, annyira nem a népből nyer mandátumot a minisztérium, hanem a választások útján egy párt jut uralomra, mely hierarchikusan lévén szervezve, ennek fejei nyerik el a hatalmat, a pártfegyelmet és nem a hatalom védi meg a kormányt a bukástól.

Mi jogosítja fel szerzőt annak kijelentésére, hogy a politikai

reformok a régi, konzervatív jellegű közjogi intézmények fejlesztésében állhatnak, igazán nem értjük. Ez valami Taine hatás lehet. S. K.

Egy népies vallástörténet.

S. Reinach: *Orpheus. Histoire Générale des religions. Paris, Picard. 1909 (XXI, 625) 12°.*

Most, amidőn e munka innen-onnan tizedik kiadását éri és már sok művelt nyelvre lefordítva is dicséri alkotóját, nem lesz érdektelen röviden foglalkozni véle; már azért sem, mert

egyike a modern idők legérdekesebb tudomány-népszerűsítési kísérleteinek. Ha az átlagos művelt olvasónak valamely még oly kitűnő, de három kötetes és célszerű formák között mozgó vallástörténet akad a kezébe, óvakodni fog elolvasni. Fél tőle. Így nevelte a tudományos irodalom. Reinach könyve elegáns boudoir-alakú sárga maroquin kötésű, kisujj-vastagságú, de mégis 625 oldalas tudományos, bibliográfiás. Orpheusnak nevezi, bár édeskevés köze vagyon Orpheushoz, hogy vonzóbb legyen. Jeligió Lucanus mondása: *Vemet felicior aetas*. Munkáját minden vértanúk emlékezetének ajánlja. Mindez sokak szemében valami tisztességtelen versenyféle. Bántsák ám ilyen és hasonló külsőségek, a külsőségek embereit, nem lehet elzárkózni Reinach könyvének nagy érdemei elől. Főérdeme, hogy megközelíthetővé tesz széles rétegek számára oly tudomány-eredményeket, amelyek eddig el voltak ásva. A nagy néprétegek szellemi urainak visszatartó irányzatával szemben ez a, természetesen elsősorban a polgári elemet felvilágosító munka megbecsülhetetlen törekvés, egy levéllel több a francia kultúra babérkoszorújába.

Reinach művét tizenkét fejezetre osztja. Ezeket megelőzi egy a vallások eredetéről szóló bevezetés. Végtelenül szellemes és érthető összefoglalása mindannak, amit az emberi vallások ősfajlásáról tudunk. A tabu, az animizmus, a fetiszizmus, stb. nyomaik a vallások történetében napjainkig. Majd az egyes vallások tárgyalatnak csoportonként; egyiptomiak, babilóniaiak, asszírok, árjak, hinduk, perzsák, görögök, rómaiak és így tovább a héberek, izraeliták és zsidókon át a kereszténységig. Formailag a kereszténység csak öt fejezetet foglal el a könyv tizenkét fejezete közül. Lényegileg azonban az első háromszáz oldal bevezetés a többihez, a kereszténység és a mai állapotok kellő megértése végett. Az olvasók nagy részének e könyv élvezete után az lesz a benyomása, hogy szívesen elengedett volna egyet mást a bevezetésből, hogy annál többet kapjon a többiből. Különösen áll ez az utolsó fejezetről: *de l'encyclopédie a la condamnation du modernisme*. Hogy ég minden modern ember, hogy erről az öt legközelebb érdeklő, ma is körülötte forrongó kör vallástörténetéről valamit is tudjon szervesen, összefüggően, nemcsak pártpolitikától eltorzított napisajtó-termékek révén.

Reinach sajnos itt nem tart oly mértéket, aminő sokaknak kedves volna. Számtalan új szekta kis különcködése számtalan történelmi kuriózum sok helyet rabol el a legújabb eseményektől, ú. m. *Kulturkampf*, szeparáció, modernizmus, hitoktatás, szabadgondolkodás, mind-megannyi sohasem eleget feszegethető téma. Azért kellett volna különösen mértéket tartania, mert felvilágosító könyvet akart írni a szó

legjobb értelmében. A gondolkodó emberiség üdvössége az oktatásban rejlik. Fontos feladata a felsőbb iskolai és szabad oktatásnak, hogy megtanítsa arra, miben állnak tulajdoképen a vallások, mikor és minő módokon feleltek meg a közszükségletnek, minő tagadhatatlan szolgálatakat tettek, de egyszersmind arra is, hogy elmúlt nemzedékek mennyit szenvedtek a tudatlanságtól és vakbuzgóságtól, hogy a középkorban az egyház uralma minő irodalmi hamisításokon épült fel és végül, hogy minő vigasztalással dús kilátásokat nyit meg az emberi ész számára az értelem és a gondolkodás szabaddá tételének uralma. Reinach könyvével egy ily hasznos tudomány oktatásának kíván szolgálni. Azok, akik elolvasandótták, nem állanak majd fegyvertelen az apologetika régi öregágyúival szemben.

Az *Orpheus* nagy mértékben kihívta a bírálatot és egész kis *Orpehus*-irodalom keletkezett, melyre jellemző, hogy legkiválóbbika sem igen tud benne kárt tenni. Legelkeseredettebb bírálója* azt kifogásolja benne, hogy minden vallás csíráját az animizmusban, tabukban, stb. keresi, holott mindezek *per definitionem* nincsenek tisztázva. Kifogásolja a vallásnak Reinach által adott meghatározását: „*unn ensemble de scrupules qui font obstacle au libre exercice de nos facultés*” (*scrupules-tabu*) csakhogy tisztán teológiai érvekkel. Az ókori vallások fejezeteit erősen bírálja anélkül, hogy valami lényegesebbet cáfolni tudna és arra lyukad ki, hogy Reinach a zsidó vallást a kereszténynek elejébe helyezi, no meg aztán azt is gyanúsna találja, hogy a Dreyfus-ügynek is több helyet szentel mint kellene. Az újabb- és legújabbkori mozgalmakat érintetlen hagyja avval, hogy itt Reinach annyira elveti a súlykot, hogy kár volna követni . . . Sokat mond, azaz, hogy mindent megmond azonban Lagrange könyvének első-belülső lapja, amelyen az van, hogy: *cum permissu superiorum* . . .

Reinach könyve a minap jelent meg oroszul és németül. Az hírlik, hogy magyarul is rövidesen kiadják. Fölötte örvendetes hír! (V. j.)

A svájci polgári törvénykönyvről. (*Magánjogi tanulmány társadalomtudományi alapon. ványa. 425 oldal.*)

Ostwald írja valahol, hogy mielőtt valami kérdés felett vitába bocsájtkoznék, előbb mindig azt vizsgálja meg, a felvetett kérdésnek ilyen vagy amolyan irányú eldöntése jár-e gyakorlati következményekkel.

Bár csak a jogászok is szem előtt tartanák ezt a pragmatista álláspontot. Mert sehol, egyetlen egy ismeretágban sincs annyi meddő vita, annyi látszat-probléma, mint épen a jogdogmatika terén. Vita vitára halmozódik, anélkül, hogy a vitázó felek bármelyike képes volna megmondani, a kérdés ezen vagy másirányú eldőlte bír-e, akár távolabbi fokon is, gyakorlati következményekkel? Csak meg kell nézni a mi tudós professzoraink úgynevezett törvénytárgyozatait, hogy fogalmat nyerjünk arról a meddő szövegadásról, amely e téren folyik. Az igaz, hogy ezen a téren egészen a legújabb időkig a külföldön sem voltak

* R. P. M. J. Lagrange: *Quelques remarques sur l'Orpheus de M. S. Reinach*. Paris, V. Lecoffre, 1910.

a viszonyok jobbak. Egy külön szkolasztikus nyelvezet fejlődött ki, amely szinte tetszelgett magának a homályosságával, jóllehet réges-régen elmúltak az idők, amikor a gondolkodásbeli ködöt összetévesztették a gondolkodásbeli mélységgel. Ma már nem néhány kiválasztott, hanem szélesebb rétegek számára dolgozik a tudomány, és kell, hogy ez az írásmodorára is átformálólólag hasson, és pedig anélkül, hogy a szigorú tudományosság rovására esnék.

Hogy épen a jogászat terén tud legtovább uralkodni egy ilyen tudományos tolvajnyelv, annak persze meg van a maga oka. Ahogy az uralkodó osztályok a gazdasági kérdések felől a politikaiak felé iparkodtak terelni a figyelmet, épen úgy a magánjog terén valami — inkább intuitív mint tudatos — megismerés azt diktálta nekik, hogy a kérdések lényege helyett a jogászai finomkodások felé tereljék a figyelmet. Ezen megint nem lehet csodálkozni. Az eredmény, amelyre a jogtudósoknak jutniuk kellett — előre adva volt. Az uralkodó jogi intézmények a tiszta észen alapulnak, — ez volt a sarktétel —, a változtatás lehetősége következképpen nagyon szűkre volt szabva, ami annyit jelent, hogy a jogászai vita nem lehetett más, mint „holdvilágvagdosás.” így volt ez minden tudományban, ahol adva volt előre az eredmény, mint pl. teológia terén, ahol ömlött a szó, de egy vitán kívül állott, hogy a végső eredmény nem lehet más, mint: isten.

Még a természettudományban is volt egy korszak, ahol a szó volt az úr. A gyógyszer azért gyógyít, mert van benne gyógyító erő, vagy a természet irtózik az ürtől, a természet az egyszerűsége törekszik stb. így hangzott a természet „értelmezése”, de — nyilván a mondott okokból — ez a metafizikai korszak a jog és politika terén uralkodott legtovább.

A szociológia azonban végre ezen a téren is fordulatot hozott és ma már kétségtelen, hogy épen a szociológia befolyása alatt a jogdogmatika terén egészen új irányok, új problémák és új szempontok keletkeztek. Minálunk azonban még nagyon kevés a társadalomtudományi alapon írt magánjogi tanulmányok száma, és ezen a téren a szerzőt és Ágoston Pétert illeti az úttörés érdeme.

Szerző ilyen irányú tanulmányának tárgyául a svájci polgári törvénykönyvet választotta, amely ma a legmodernebb törvénykönyv egész Európában. Szerinte e törvénykönyvnek a világ jogtörténetében kettős jelentősége van. Az egyik, hogy ez a törvénykönyv szerves produktuma Svájc uralkodó természeti, gazdasági, társadalmi körülményeinek. Nem elavult intézmények mesterséges életbentartásának, nem idegen berendezések nemzeti színű bemázolásának, nem jelszavaknak produktuma, hanem a hazai társadalmi és gazdasági viszonyok gondos tanulmányozásának, egy élesen körvonalazott társadalmi ideálnak, amely felé a nemzeti gazdálkodást terelni kívánja. A másik, hogy a svájci polgári törvénykönyv az első modern magánjogi törvénykönyv, amely az individualisztikus állásponttól áttér az organikus társadalmi felfogásra. Ez első sorban a magán tulajdon klasszikus felfogásával való szakításban nyilvánul. A törvénykönyv elejti a vagyonnak az egyes személy önkénye alá rendelése körül követett metódust. Az egyént fontos vonatkozásokban

csak mint a társadalom szervét, funkcionáriusát fogja fel, aki a maga ténykedéseiben köteles a társadalmi érdekhez alkalmazkodni. „Az átruházásnak az a formája azonban, amely a tulajdonjog intézményében nyilvánul, — mondja szerző — egyrészt távolról sem annak kizárólagos formája, és pedig jelen társadalmunkban sem az, másrészt távolról sem annak egyedül képzelhető formája, mert voltak és vannak társadalmak, melyek a javak fölötti uralomnak ezt az átruházását más jogintézmények keretében valósították meg.” (215. o.)

De történeti jelentőséggel bír épen reánk nézve a svájci polgári törvénykönyv nyelvezete miatt is. Kár, hogy ezt a rendkívül jellemző szempontot szerző nem említi. Évekkel ezelőtt ugyanis a magyar polgári törvénykönyv kodifikáló bizottságában felmerült a kérdés, hogy a törvénykönyv nyelve jogászi legyen-e, vagy pedig népies. Persze hogy a mi nagy tudósaink a jogászi nyelv mellett döntöttek, hiszen a főforrásmű, a német törvénykönyv is „jogászi” nyelven van írva. Még valami hiba csúszna be a magyar fordításba. Svájc azonban abból indult ki, hogy a törvénykönyv nem a bírák és ügyvédek, hanem a nép számára készül, és a mindennapi élet nyelvén szerkesztette meg törvénykönyvét. Csakis ez a felfogás áll összhangban azzal a felfogással, hogy a jog nemcsak néhány kiváltságosé, és a törvényismeret kötelező.

Érdekes, hogy a svájci törvénykönyv úgszólván csak direktívákat ad a bírónak miként ítéljen, megmondja, mi az a cél, amit a törvény elérendőnek tart, a többbit a bíróra bizza. Természetesen így óriási puvoárt ad a bírónak. Kérdés, hogy éles osztálykülönbségeket feltüntető államokban célszerű-e ezen felfogást érvényesíteni.

Szerző a törvénykönyv rendelkezéseinek fejtegetésénél hivatkozik az ő dologi jogokról szóló elméletére, melyet a svájci kódex néhány lényeges ponton igazol. A mű első része Svájc társadalmi és gazdasági viszonyait ismerteti és pedig levelek formájában, a második rész a dogmatikai méltatás, mely a társadalmi szervezet jogát, továbbá az egyén társadalmi szerepét, végül a vagyonjogot tárgyalja. Tárgyalási modora és nyelve előnyösen különbözik a *Begriffsjurisprudenz* szokványos jogászi tankönyveitől és bizonyosan néhány alkalmas adatot fog szolgáltatni készülöben lévő magánjogi kódexünkhöz. *Lánczi Jenő.*

Élő demokrácia. (*George Deherme: La démocratie vivante. Paris, Grasset, 1909. 402 l*)

Az élő demokrácia az, amidőn az állam az egyesületek összesége, azok szintézise, nem az egyesek hatalma mások felett. Előfeltétele a teljes egyesülési szabadság. A szerző a legtúlzóbb liberalizmus híve. Szerinte a köztársaság avval, hogy az egyházat és a reakciót üldözőbe vette, voltakép ellenfelének, a monarchiának módszereit vette át. Különben az egyháznak még ma is meg van az a jelentősége, ami a botokudoknál, mert a mai civilizáció mellett a társadalom széles rétege van azok társadalmi és morális helyzetében. A *suffrage universel*, a szavazó, az autokratikus demokráciának ellensége szerző, de a monarchiát és a cézárizmust ép úgy elvetendőnek tartja. Kirohanásai az etatizmus ellen nagyon emlékeztetnek a szindikalistákra, amint gazda-

sági és társadalmi elméletüket is átvette (de nem antimilitarista és a leghétköznapibb érvekkel védi józan hazafiságát és a háborút is) és supán a taktika kérdésében tér el tőlük, amennyiben minden erőszakot elvet, a szabad egyesülés és a szabad verseny jó eredményéről meg van győződve. Abban az egy kérdésben, ahol a liberalizmus elveivel szakít (nőkérdés) és autokratikus, szintén osztozik a szindikalisták e téren erősen reakciós és egyáltalán nem tudományos nézetével (a tüzhely visszaállítására).

Könyvének legérdekesebb fejezete az *Economie sociale*, melyben a francia munkásság gazdasági vállalatait és a vállalati haszonban való részesítését, a szociális intézményeket és gazdasági harcokat ismerteti. Az alkoholizmus kérdésének megoldása a munkásegyletek kifejlődése lenne, ami igen problematikus állítás. A szocializmus szeméretét, hogy csak az anyagi érdekekkel foglalkozik, methodológiája nincs, pszichológiája semmi, filozófiája gyermekes, szociológiája elégtelen, elveit pedig különösen a parasztság megnyerése érdekében, politikai okokból feladja.

A társadalmi kérdés nem bérkérdés, nem a jövedelemeloszlás, hanem a szervezkedés kérdése. A munkásszervezeteknek nem szabad elzárkózniuk; a termelő szövetkezeteknek a kapitalista vállalatokat szabadversenyben kell legyőzniük. Szerző az átmenetet úgy képzei, hogy a szakszervezetek rendelkeznek a munkaerő felett, ha nincs munka, vagy sztrájk üt ki, a szakszervezetek foglalkoztatják tagjaikat, akik azoknak sokkal olcsóbban, munkanélküliségi segély fejében dolgoznak. Hogy a munkanélküliség ép az áruk keresetében beállott csökkenés következménye, szerzőt nem zavarja. A munkaadók mindig nagyobb béreket hajlandóak adni, különben saját maguknak csinálnak a szakszervezetekben konkurenciát. Így profitjuk mindig kisebb lesz, végül csak a termelőszakszervezetek maradnak. A szükséges műveltséget a népegyetemek fogják megadni; de nem könyvműveltséget terjesztenének, hanem gyakorlatit. Nincs hivatalos doktrínájuk, teljes bennük a tanítási szabadság.

Szerző nem vallja magát annak, de egész műve arról tanúskodik, hogy szolidarista. Tőlük csak abban tér el, hogy elvben nem barátja az állam beavatkozásának, ez az azonban egy lépés vissza felé. Az ő módszerük elismerni a proletárkövetelések teljes jogosultságát és igazságosságát ígérni, ha az egyház azt a túlvilágon szolgáltatja csakis a híveinek, a szolidaristák a jövő kéklő ködében. Amellett helytelenítenek minden módot és eszközt, amely ezen állapotok megteremtését biztosítaná, az osztályokat kívánják biztosítani, a maguk privilégiumaiban, az intézményeket, melyek azok védelmére szolgálnak és különösen azt a passzív, mindent megértő és mindent megbocsátó világfelfogást terjesztik, mely az erőteljes cselekvésnek leginkább akadálya. A munkásságnak ajánlják, hogy haladjon azon az úton, amelyen ideológiájuk szerint a polgárság hatalomhoz jutott, más szóval maradjon meg a burzsoázia által teremtetett jogi keretekben és jogi meggyőződésben. A végső toleranciát hirdetik minden irányzattal, minden tényezővel szemben, hiszen az megosztja az erőket. Nagyon távol áll tőlünk, hogy szerző jóhiszeműségét vonjuk kétségbe. De szerző maga mondja,

hogy le meilleur des bourgeois qui se croit sincèrement socialiste est bien plus près, de sang et d'âme, du réactionnaire qu'il a connu au college, avec lequel il dine et fait des affaires, que de Vouvrier inculte. Avec l'ouvrier il parle, avec l'autre il agit. S. K.

Hevesi Sándor könyvei.

(Dr. Hevesi Sándor: „A színjátszás művészete” és „Az előadás művészete Tudományos zsebkönyvtár, Stampfel).

koncokkal, paktumokkal (ahogyan épen jött) való letörése vagy gyengítése; a fiatal — részben már uralkodó — színésznevedék modernné nevelése. A jelenben: a sok utópista színházreform-kívánság mellett az egyetlen tettek: kísérletek klasszikusokat modernül rendezni: kísérletek a színpadot megszabadítani a „modern” konvencióktól. Hevesi Sándor a gyakorlat és az eredmények embere; nem végig gondoló és nem radikális. A teóriák csak fegyverek neki: jobban lehet nevelni segítségükkel; könnyebben a helyes útra vinni az embereket. És ahogy nem radikális tettekben és nem áldoz fel soha egy ma megtehető lépést egy talán holnap lehetséges ugrásért, úgy könyveiben, megállapításaiban, elméleteiben sem megy soha túl az épen szükségesen. Nem visz végig az elmélet tisztasága kedvéért egy megkezdett fejtegetést, ha annak következményei talán a ma helyesnek látszó utat gyengíthetnék; nem szakít radikálisan régiakkal, csak ott, ahol látja, hogy menthetetlenül veszedelmesek és kártékonyak.

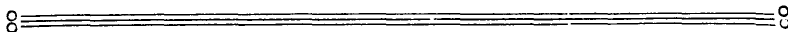
Minden kultúra mértéke a legkülönbözőbb életjelenségek átlagos magassága. Hevesi Sándor eddigi tetteinek a magyar művészi kultúrára olyan hatásuk volt, mint még kevés másnak: mindenütt érezzük nyomait. És ezek a könyvek is inkább kulturtettek akarnak lenni, mint tudományosak. Hatni akarnak és nevelni: gyakorlatiak. Tankönyvek. És tegyük hozzá: kitűnő tankönyvek. Egyszerűek, jól írottak, könnyen érthetők és mégis magukba foglalnak minden problémát. És minden probléma kézzelfoghatóvá, gyakorlativá válik bennük.

De azért igazságtalan lenne mégis csak innen megítélni ezeknek a könyveknek értékét és jelentőségét (bár — nézetünk szerint — sokat jelentettek volna, ha csak ezt hozzák is). Hevesi Sándor teoretikusból nevelte magát gyakorlativá és talán nagy belső áldozataiba került ez az átalakulás. Ha az elmélet itt szolgája is csak a tetteknek, a nevelésnek, épen gyakorlatból, a művészet közvetlen anyagának ismeretéből nőtt volna miatt olyan dolgok meglátására képes, amikhez a pusztá elmélet ritkán jut. Csak egy — a legerdekesebb — példán szeretném megmutatni a Hevesi Sándor módszerének termékenységét, tudományos jelentőségét; hiszen az egész könyv anyagának ismertetése és a vele való osztályozás nem volna e folyóirat keretébe való. A színpadi naturalizmus körül a legszenvédélyesebb viták folytak sokáig és folynak még részben most is. És néha még, néha sekély és felületes művészet-metafizikával vagy közönség-pszichológiával bizonyítgatják az egyik táborból, hogy a művészet feladata a

természet utánzása (vagy valami hasonló), a másiktól hogy felül kell emelkedni a természetben. Hevesi Sándor kitűnő intuícióval bele sem megy ebbe a vitába, hanem így teszi fel a kérdést: a színészet feladata minél többféle és többféleképpen árnyalt érzést és indulatot az emberi hang segítségével kifejezni — kérdés: mely hangvétel a legalkalmasabb ennek a feladatnak megoldására? A felelet igen egyszerű és természetes: a középhang, a mellből képzett hang (szemben az úgynevezett fejhanggal). Az örökre meddő művészet-metafizikai vita helyébe így a közvetlen kifejezési eszközöknek az adott kifejezés számára való alkalmas vagy alkalmatlan volta feletti vita kerül. Az úgynevezett naturalizmus művészi szükségszerűsége igazolva van (hiszen épen a mai időben kívánjuk meg a differenciált érzések kifejezéseit a színpadon) és viszont igazi művészi eredményei nincsenek többé hozzákapcsolva művészietlen, dogmatikus tévedéseikhez. Egy mai stilizáló irány épen úgy magáévá kell hogy tegye ezt az elméletet, mint egy naturalisztikus. Viszont azonban: így lehet értékelni; mert így van jó színészet és rossz színészet; nem „felfogás dolga” vagy hogy „ez az irány tetszik-e jobban vagy amaz”. És ilyen megállapítás nem egy van ezekben a könyvekben.

Persze: Hevesi Sándor — ezekben a könyvekben — megáll a tények konstataálásánál. Igazi legmélyebb megalapozásukkal, az új, az igazi, a technika lelkéből kinövendő művészet-metafizikával nem törődik. Itt helyesen teszi, mert elvágná ezzel az útját annak, hogy ezek a könyvek mint tankönyvek hassanak. De reméljük, hogy ez a lemondása nem végleges és hogy ezek a könyvek csak gyakorlati prolegomenái egy megírandó színpadesztétikának. (*L. Gy.*)

Könyvszemle.

Brentano, Lujo: *Die deutschen Getreidezölle.* Stuttgart, 1910. Costa. 67 l.
3 M 50.

A szabadkereskedelem fáradhatlan előharcosa ebben a füzetében a védővamos, agrárius német vámpolitikának hatását vizsgálja az egész német közgazdaságra. Megállapítja, hogy a német nép gabonaszükséglete a rohamos iparosodás folytán aránytalanul megnövekedett, úgy, hogy a német mezőgazdaság nem bírja többé a belső szükségletet fedezni. Bármennyire emelkedett is a német mezőgazdaság átlagos hozadéka, ma Németország is rászorul a gabonabevitelre. Ki fizeti meg a gabonavámot? Bismarck azzal védte politikáját, hogy a gabonavámot egészben vagy részben a külföld fizeti. Brentano szerint ez akkor sem volt igaz, még kevésbé ma, a beviteli igazolvány (*Einfuhrschein*) idejében, amikor a német gabonaár a teljes vámtétellel magasabb a világ-árnál. És kié a gabonadrágítás haszna? A német hivatalos statisztika kitűnő és minden lehető kérdésre kiterjed; nagyon feltűnő, hogy bár harminc éve uralkodik a védvámrendszer, ennek a kérdésnek megítélésére semmi anyagot nem nyújt. Nyilvánvaló, hogy a védvám csak annak a gazdának nyújt hasznot, akinek eladó gabonája van. Nem minden gazda van ebben a helyzetben; sőt olyan is van sok, akinek épen vásárolnia is kell. Vannak aztán olyan termelők is, akik eladnak ugyan gabonát, de a magasabb gabona-

árakból nyert bevitteltöbbletet fölemésztk a takarmányárak és a munkabérek növekedéséből származó kiadások. Beható statisztikai vizsgálat alapján megállapítja Brentano, hogy a német gazdák 23—25%-ának érdeke a gabonavám, tehát nem is egészen egynegyedüknek; és ezek is nagyrészt a keleti porosz nagybirtokosok, a politikai hatalomnak is birtokosai a Németbirodalomban. És így joggal lehet megismételni Ruhlndnak még nem agrárius korszakában tett nyilatkozatát: „A gabonavámpolitika nagybirtokospolitika*.

Brentano azt a kérdést is vizsgálja, hogy mennyire terhelik a fogyasztókat a gabonavámok. Ez a megterhelés természetszerűleg annál magasabb, minél nagyobb egy család kenyérfogyasztása; ez pedig éppen a legszegényebb családokban a legnagyobb. A mai vámtételeknél ez a megterhelés munkás-családokban a jövedelemnek kb. 5%-át teszi. Természetes, hogy ekkora jövedelemcsökkenés elsősorban a táplálkozás megromlásában nyilvánul meg, silányabb mezőgazdasági termékek előrenyomulásában, tehát alacsonyabbrendű táplálkozási osztályba sülyedésben. Máris meglehetett állapítani a burgonya-fogyasztásnak erős emelkedését. Ezzel kapcsolatos a húsfogyasztás csökkenése. A fejenkénti húsfogyasztás alacsonyabb Németországban, mint Angliában, az Egyesült-Államokban vagy Ausztráliában. De a gabonavámok nemcsak a táplálkozást rontják, hanem más iparágakra is visszahatnak: jövedelmüknek minél nagyobb részét költik a szegényebb osztályok húsrá és kenyérré, annál kevesebb jut ruházkodásra, lakásra és több effélére. Ezáltal az ipar károsodik. A tömegek csökkenő vásárlóképességével azonkívül a bünözés is emelkedik, amint azt legújában Bajorországra Mayr mutatta ki a *Zeitschr. d. Kgl. bayer. statist. Bureau*-ban.

Mindezen súlyos társadalmi és gazdasági károk ellenére nem sikerült a gabonavámokkal tulajdonképeni feladatuk teljesítését elérni: hogy a német gabonatermelés állandó versenyképességét biztosítsák a külföldi gabonával szemben. Mert a gabonaárak emelkedésével lépést tart a földárak emelkedése. A magas földárak meg éppen annak akadályai, hogy Németország olcsón termelhesen gabonát. Mert Németországban a legolcsóbb föld is sokszor százszorta többe kerül, mint a gabonatermelő államokban: Oroszországban, Észak-Amerikában vagy Argentíniában. És ezek a magas földárak az okai Németország versenyképtelenségének a külfölddel szemben. A vámpolitika ezt a versenyképtelenséget csak fokozza. Minthogy a földhozadék aránya a földértékéhez kedvezőtlen, ezért a gabonatermelés nem jövedelmező; hogy jövedelmezővé tegyék, mesterségesen emelik az árakat; s így tovább. Vég-nélküli csavar!

A német népnek a gabonavámok okozta megterhelését Brentano évenként egymilliárd márkára teszi. A drágaság folytán a munkások kénytelenek béremelést követelni, a hivatalnokok fizetését emelni kell, az állami kiadások emelkednek; adóemelés egyre-másra; még a porosz király civilistájának emelését is a drágasággal okolták meg. Ehhez járulnak a kiviteli jutalmak, amelyek nemcsak az állampénztárt terhelik, hanem azt is okozzák, hogy az aratás után olcsó áron a külföldre vitt termékmennyiségeket később, amikor a belföldi szükségletet ismét nem tudják kielégíteni, jóval magasabb áron behozott gabonával kell pótolni.

Brentano még az agráriusok azon állítását is cáfolja, hogy Németország nemsokára képes lesz saját gabonaszükségletét maga kielégíteni. Végül rámutat arra, hogy a német nemzetiségi politikának is útjában állnak, mert a magas

bonaárák a lengyel részeken is megdrágították a földet és így súlyosan co-nehezítik a telepítés munkáját. (Ami szerintünk mindenesetre a legkisebb baj.)

„Minél magasabbra emelkedik a gabonavámok folytán a föld ára, annál rettenetesebb lesz az összeomlás!” — ezzel végzi Brentano érdekes tanulmányát, amelyet az agráriusok elleni harcban mi is sok haszonnal forgathatunk. (B. T.)

Dr. Radó Sámuel: *Népies Politika*. Franklin-Társulat, 1910. Ára 5 korona.

Előszót vagy bevezetést nem szoktam olvasni, Shaw szerint a *first aid to critics* engem zavar, magam benyomásai szerint szeretek ítélni, s csak ha elolvastam a munkát, olvasom el az előszót — e könyvvel is így tettem s az előszó ellen nincs kifogásom, mely a címmel is egyez.

A mű a politika népszerűsítése akar lenni, annak a politikának, melyet nem akar bevenni az a magyar társadalom, mely eddig a magyar nemzet fentartó tényezője volt. Az író tagadhatatlan ügyes és szellemes tollal érint nagy, mélyreható kérdéseket, mindenütt ügyelve, hogy az unalom ne tétesse le az olvasóval a könyvet. Csak mint a fecske szárnya érinti a mély és hatalmas folyó hullámain, érinti ő is a nagy kérdések felszínét s minden igyekezete az, hogy felkeltse az érdeklődést, és ez feltétlenül sikerül neki. Annyira könnyed tollal ír, hogy még ott is, ahol fejtegetéseinek tárgya akaratlanul húzza, vonja a mélység felé, még ott is könnyednek, talán sekélyesnek látszik az előtt, kinek értelme megszokta, hogy a komolyabb gondolatok rögs útját ne kerülje.

A könyv elején a magyar társadalom történelmi osztályait letárgyalja és szembeállítja az arisztokrata és a demokrata elvet 12 oldalon s ugyanannyin a gentryt tárgyalja, melynek végső sorait ideiktatjuk: „A középosztály mindig úgy képződött, hogy életképtelen elemei kivonultak és hogy a nép legalsóbb rétegeiből a hódítók, az érdemesek, a sikeresek bejutottak. A középosztályba való emelkedés a sikeres munkának társadalmi szentesítését és megkoronázását jelenti. Ez volt létalapja, ez a szabad szellem növelte az erejét. Ezt a jellegét meg kell tartania, ha nem akar rongyokban hivalgó hidalgók kasztjává elfajulni.”

Ez az idézet legjobban jellemzi az író. Odavetett néhány mondat, mellyel megelégedhetik az az olvasó, akinek nem kenyer a gondolkozás, de akinek ez kenyér, de még inkább multság, a gondolatok egész tömegét érzi előtörtetni, úgyhogy nehezen állja meg, hogy e néhány mondatból egy egész könyvre valót ne írjon össze.

Ez idézetből látható az írónak 'az előszóban nyíltan* kimondott az a célzata, hogy „az új áramlatokat lehetőleg tárgyilagosan megismer-tessem, az ellenük felmerült aggályokat szétoszlassam, azoknak evolucionális jellegét kimutassam.”

A könyv négyötöde már a világeseményekkel foglalkozik. Az Egyesült-Államok küzdelme a plutokrácia ellen, Roosevelts szerepe a milliomosok ellen, ügyesen érdekesen van tárgyalva, hogy azután Angliára térjen. Chamberlain jellemzése után egy demokrata főúr (Randolph Churchill) bemutatója következik.

Nemcsak Anglia, de Európa legérdekesebb politikai embere a XIX. században Randolph Churchill. Érdekesebb, mint Disraeli, egy meteor, mely keresztülcikázott a politika egén. Az 1880. évi választáson a toryk 120 kerületet vesztek s politikailag megsemmisülnek látszott a párt. Churchill szembe-

fordult saját pártjával s bár eleinte csak négyen voltak, rákényszerítették a pártot, hogy programjukat a szociális reformok felvételével bővítsék. Nagy küzdelmek után saját pártjával szemben, reorganizálta a pártot és néhány év múlva a párt sohasem sejtett hatalomban vette át a kormányzatot.

Az író elmondja, hogy a Churchill életrajza néhány nap alatt 20 példányban kelt el a magyar arisztokrácia körében. Nem tagadjuk, hogy az első pillanatban kellemesen lepett meg ezen adat elolvasása, de csakhamar a lehangoltság érzete váltotta ezt fel. A kitűnő életrajz, mely a Lord Randolph fiának, Churchill Winston S.-nek munkája, érdekes olvasmány volt, érdekes az arisztokrácia előtt azért is, mert példülök egy örök dicsőséget hozott osztályára, de hiába olvastak el társai 20 példányt, nem akadt egy köztük, aki eszmét és bátorságot merített volna, a könyv megjelenése idején tönkrement szabadelvű pártot hasonló alapon újjá teremteni, az országnak új irányokat mutatni. Bárki olvassa is el Randolph Churchill életrajzát, nagy analógiákat fog felfedezni az 1880. évi tory és az 1905. évi szabadelvűpárt helyzete között s mindenestre megdöbbentő lehet reánk magyarokra az a tudat, hogy a legrégebb két alkotmányos ország közül az egyik maga találja meg a modern fejlődés útját egy kétségbeejtő helyzetben, a másik 20 év múlva még a példát sem képes követni!

Bocsánat, hogy eltévedtem s elragadt a Radó Sámuel könyve, de nem javítom ki, mert egy példája annak, hogy mint képes hatalmába keríteni az olvasót írásával, melynek nemcsak írója, hanem tárgya is érdekes.

Nem írok tovább, elég a könyv felét elárulni s nem szeretem az olyan ismertetést, mely feleslegessé teszi egy munka elolvasását, mert az ismertetés alapján lehet arról még társaságban is beszélgetni.

Befejezném, de meg kell említenem, *Lassale ő excellentiája* fejezetét s a *Politikai Korrupciót*, melyben sir Robert Walpole eszünkbe juttatja a hasonlóságot Tisza Kálmánnal és korával, mely ismét egy nagy tanulmány tárgya lehetne.

Nehogy lassanként mindent elbeszéljek, szinte erőszakkal teszem le a tollat, mert csak az volt céloom, hogy felkeltsem a kíváncsiságot e könyv iránta mely egyaránt érdekes akár a vasút lárájában olvassuk, akár egy esős napon a nyári lak lámpája mellett.

Batárdy Balázs.

Ostwald, W.: *Die Forderung des Tages.* Leipzig, Akademische Verlagsgesellschaft m. b. H. 1910. 603 l.

A nagynevű chemikus, aki néhány év óta előszeretettel foglalkozik — az energetika tételei alapján magyarázott — filozófiai és szociológiai problémákkal, ebben a kötetében az utolsó évtizedben megjelent általános érdekű cikkeit és előadásait gyűjtötte össze „Általános energetika”, „Módszertan”, „Pszichológia és biográfia”, „Általános kulturprobiémák”, „A világnyelv” és „Oktatásügy” fejezetcímei alatt. Lesz még alkalmunk Ostwaldnak e kérdéseknek minket közelebbről érdeklő részére vonatkozó nézeteivel foglalkozni s most csak a „szerencse teoriáját” fejtegető cikkek (217—282. 1.) gondolatmenetét ismertetjük röviden, mintegy próbájával ennek az új módszernek általános problémák felvetésére és magyarázására.

A szerencsének, mint (tudatos) érzésnek, vagyis a boldogságnak nagysága, intenzitása két tényezőtől függ, a következő formula szerint:

$$G = (E + W) (E - W)$$

Ebben a formulában G. a szerencse-érzés intenzitását jelenti, E. az learatunk irányában annak megfelelően (*willensgemäss*), W. pedig az egyidejűleg akaratumk ellenére (*widerwillig*) működtetett energiáink összegét, mely utóbbiak mértékéül a legyőzött, vagy elhárított ellenállások, akadályok összege szolgál. Az első faktor tehát működtetett energiáink összeségét jelenti, amennyiben akaratumkkal vonatkozásba hozhatók, a második tényező pedig az akaratumkkal egy irányban és az annak ellenére működtetett energiáink különbségét.

Nyilvánvaló, hogy ezen második tényező pozitív vagy negatív volta határozza meg, hogy egyáltalában szerencséről vagy szerencsétlenségről van szó. Ha ez utóbbi lehetőség fenn nem forog, akkor a két tényező a szerencse-érzés vagyis boldogság intenzitására a következő befolyást gyakorolja. Igen nagy s egyszersmind a legintenzívebb szerencse-érzések várhatók akkor, ha az első tényezőnek (a működtetett energiák összegének) értéke nagy, mert ha a második faktornak (a kétféle energia különbségének) értéke kicsiny is a leküzdendő ellenállások (W) viszonylagos nagysága folytán, mégis a két faktor szorzatának értéke (G) nagy lesz. A szerencsének ezt a fajtát Ostwald hős-szerencsének (*Heldenglück*) nevezi.

Második mód szerencse-érzések vagyis boldogság elérésére abban áll, hogy a második faktor értéke növeltetik minél nagyobbra, ami a leküzdendő ellenállások s evvel az akarat ellenére működtetett energiák összegének csökkentése által érhető el. többnyire úgy, hogy az ellentállások irányában energiák egyáltalában nem működtetnek. Látnivaló, hogy G értéke így kevésbé *nagy* lesz, mint az előbbi esetben: a szerencse-érzés kevésbé intenzív. A szerencsének ezt a fajtát Ostwald nyárspolgár-szerencsének (*Philisterglück*) nevezi. Mivel itt mindig tudatos szerencse-érzésekről van szó, önként következnek, hogy az utóbbi kategóriába tartoznak azok a többé-kevésbé tartós szerencse-érzések is, melyeket pld. paralizisnél, alkohol-mámorban vagy vallásos ekstázisban észlelhetünk s melyek — anélkül, hogy intenzívebb erő kifejtéssel járnának — tisztán azon alapulnak, hogy valamely, az idegrendszeret érő behatás az ellenállások iránti érzéseket közvetlenül gyengíti, illetve azokat a tudatból kitalja. (*H—k.*)

Batárdai Batárdy Balázs: *Állami vagy nemzeti politika.* (Nyílt levél a vízvári kerület választóíhoz. Budapest, 1910. Deutsch Zs. és Tsa. 30 p.)

Az álnév alatt a régi, liberális nemzedéknek egy egykor igen exponált tagja rejtőzik. A gondolatgazdag füzet eszmemenetét ez a passzus eléggé illusztrálja:

„Tudjuk nagyon jól, hogy midőn állami feladatokról beszélünk a nemzetiek rovására, nehéz megtámadatásnak lehetünk kitéve, de mi őszintén és felfogásunknak megfelelően akartunk beszélni, minket nem rémit a hazaárulás vádja, mert ez már Magyarországon ellenfeleinknél az ellenérvek teljes kimerülését jelenti. Ma már Közép- és Nyugat-Európa területén a fegyverrel való hódítás kora befejezettnek látszik, legfeljebb még Keleten dönt a csaták legtöbbsnyire véletlen eredménye. Ma már az országok magukat a belterületen nem karddal tartják össze, hanem az egyéni szabadság, a jólét azon foka által, mely idegen nyelvűeket, különböző felekezeteket és osztályúakat az állam polgáiraivá tesz. Ma az államokban nem a nyelv, nem a vallás a bomlasztó erő, hanem a szegénység, mint Irland, az egyéni szabadság megtagadása,

mint Posen példája bizonyítja. Minél magasabb fokán áll egy ország az anyagi jólétnek, minél inkább összekeveri népeit a közlekedés olcsósága és könnyűsége, minél inkább egyenlősíti a felfogást a munka általános elterjedése, minél nagyobb rétegekbe hat a műveltség szelídítő ereje, annál nagyobb az ország összetartó ereje. A szegénység földrenyomó terhe összekapcsolja a különböző nyelvű és vallású egyéneket, annál inkább, minél több jólétet, fényűzést ad a modern haladás a vagyonosabbaknak. A hegyek közt, elzártan élő egyének nem változnak felfogásukban évtizedek múlva sem s hogy változzanak, az államnak kell felkeresni őket. A nemzeti politika meg akarja hagyni az erdélyi mócot úgy, amint van, a maga hegyeiben, az állami politika el akarja érni, mert neki nem a negatív, hanem az aktív egyén kell, akinek igénye a máiénkenyéren és pálinkán túl terjed, aki fogyasztani akar s hogy ezt kielégíthesse, dolgozni kénytelen s így a nemzeti vagyont értékét emeli.”

Grofsoreán K. Béla: *A nemzetiségi kérdés és az iskolaügy.* (Lúgos, 1910. 30 p.)

Szerző konklúziója ez: „Az összes iskolákat államosítani kell és a költségek fedezésére a felekezeti iskolaalapokat kell felhasználni, miután az államosításnak célja az aránytalan iskolaadók rendezése és a természettudományi nevelésrendszer meghonosítása. Az összes felsőbb iskolák előadási nyelve legyen magyar, az elemi iskolákban azonban az oktatás az anyanyelven történjék, vagyis a gyermekek saját nyelvükön tanulják a történelmet, fizikát, számtant, állattant stb., mert hiszen csak az a cél, hogy magát a tantárgyat megértse és megeméssze az anyagot. Ezzel párhuzamosan naponkint foglalkoznia kell az államnyelvvél, melynek elsajátítására lehetőleg a Berlitz metódust lehetne alkalmazni. E mellett a szisztéma mellett lehetetlennek tartom, hogy a közepes tehetségűek is hat év alatt el ne sajátítsák, úgy ahogy a magyar nyelvet. Ezzel azután két célt érünk el: kellő természettudományi oktatásban részesítjük a gyermekeket és egyszersmind elsajátítják a nyelvet is”.

Diplomata: *Közjogi politika vagy népparlament?* (Az új pártalakulás szükségése Budapest, 1910. Renaissance kiadása. 70 p.)

Élelméjü és lendületes fejtegetések után szerző erre a megállapításra jut el:

„Nem a 48 és 67 vesszőparipáin kell tehát lovagolni, hanem le kell szabadítani az állam hajóját a meddő közjogi viták zátonyáról s be kell bocsájtanunk a politikailag jogtalan néprétegek millióit az alkotmány sáncaiba, hogy az így lélekzethez jutó s eddig bilincsben sorvadó tömeg-energiák érvényesülhessenek. És ezeket a tömegeket nem szabad a nemzeti aspirációk és közjogi délibábok frázisaival lazítani a főnnálló alkotmányos alap ellen, hanem ki kell őket tanítani gazdasági érdekeik megismerésére, hogy ne fussanak üres ábrándok után, hanem igyekezzenek megvetni anyagi boldogulásuk alapjait. Mert, hogy Ausztria nyom bennünket, az bizonyos. De nem avval nyom, hogy a hadsereg közös, sem avval, hogy ennek a közös hadseregnek a nyelve német. A szegénység és nyomorúság teszi földönfutóvá a népet, nem pedig a 70 vezényszó: — és abban a harcban, melyet a beolvasztási politika már 1526-ban megkezdett Magyarország ellen, nem az a veszedelmesebb, mely a közjogi határokat szűkíti és az alkotmányos garanciák zsugorítására törekszik (amely mögött ismét csak az abszolutizmus katonai ereje áll), hanem sokkal veszedelmesebb ennél az a gazdasági harc, mely az osztrák kizsákmányoló

politika alapja s amely Magyarországnak a gyarmat szerepét szánja. Mert emögött az utóbbi harc mögött az osztrák városok, a kereskedők, iparosok és gyárosok összes elemei állanak, fölvértezve a demokrácia intelligenciájával, tőke-erejével, gyáriparával és kapzsiságával.”

Les annales de la Régie Directe.

Edgard Milhaud genévei tanár szerkesztésében 1908. november óta megjelenő nemzetközi folyóirat a községezés kérdésének megvitatását és tárgyalását tűzte feladatául. Két és fél év után megállapítható, hogy e feladatot a legteljesebb mértékben sikerült megoldania s ma már nélkülözhetetlen segéd-eszközzé és forrásává lett mindazoknak, akik a községi üzemekkel foglalkoznak. Rendkívüli előnye, hogy nemcsak a francia városok ily irányú törekvéseit öleli fel, hanem az egész világot, mely munkájában hatalmas írói gárda támogatja. Ránk nézve e folyóirat ismerete annál jelentősebb, mivel a mi városaink ép úgy, mint a francia városok, a községezésnek még csak a kezdetén vannak. De jelentős azért is, mert e folyóirat megbarátkoztat a szocializálódásnak ma még ellenszenvesen hangzó gondolatával.

Arra a nagy szerepre való tekintettel, melyre ez a folyóirat hivatott, nem zárjuk le ez általános ismertetéssel a rá vonatkozó megjegyzéseinket, hanem egy-egy cikk ismertetésével visszatérünk rá.

Beuchat et HoIIebecque: *Les religions.* Paris, Rivière et Cie, 1910. 156. I.

E kis könyv az „Athéma-gyűjtemény” első köteteként jelentkezik. E gyűjtemény célja, hogy az elméletek és igazságok ama örökös forratagában, amit tudománynak nevezünk, egy-egy nagyobb sikerről, egy-egy kérdés helyzetéről népszerű formában számot adjon. Mivel a tudományt és gondolkodást a vallás erős mértékben befolyásolja, az első tanulmány a vallásos tünemény pozitív tárgyalásának van szentelve. A bevezetést René Chaillié írta s némi eltéréssel Durkheimnek a vallásról való nézeteit ismerteti. Szerzők a vallások földrajzi elterjedéséről, a főbb történeti formákról adnak számot, megjelölik, hogy minden vallásban van valami közös, „a szent” fogalma, megismertetnek a vallásos gondolat nyilvánulásaival, a tilalmak, szent helyek, a valiasos képzetek és hitigazságok, a rítusok, mítoszok s mágia mibenlétével, a vallás működésével, ünnepek, áldozat, papság, egyház szerepével, végül röviden említést tesznek a vallásra vonatkozó fontosabb elméletekről. A könyv főleg a francia szociológia némely eredményeinek összefoglalása s laikus olvasónak jó szolgálatot tehet. (D.J.)

Corradini, Enrico: *La patria lontana.*

„Ebfajzat! Mikor akarták, hogy a Haza megverve maradjon egy vad csordától, nem gondoltak erre. Nem gondolták, hogy karjait vágják annyi milliónak, akiknek megvetés és a világon szétszóratás az osztályrészük! És akkor a Haza orvost küld a hajóra megmérni eleségüket és a nekik jutó tért, meggyógyítani a sebesülteket. Tizenöt napon át, ebfajzat!”

Ezekkel a keserű szavakkal fakad ki nemzete sorsának intézői ellen Corradini Enrico olasz író *A távol haza* cím alatt megjelent, nagy feltűnést keltő regénye hősének szája által. Az egész regény célja annak kimutatása, mily siralmas az olasz törvényhozók az a gondolkodása, hogy az otthoni

kedvezőtlen megélhetési viszonyok által milliószámra külföldre üzött olasz állampolgárok az újvilágba átkelésük alatt, vagyis tizenöt napon keresztül egészséges módon élhessenek, — míg addig otthon egész életükön keresztül csak nyomoroghattak, sőt végre már azt sem teheték — a nagy utazás után pedig dolgozhatnak, kereshetnek, ha erre alkalmuk nyílik, de már nem hazájuk védelme alatt és már nem is hazájuk gazdasága javára. Az olasz kivándorlási törvény kisadagolású jótékonykodása helyett Corradini egy nagyszerű nemzeti gazdasági politikát öhajtana, mely a megélhetési és boldogulási alkalmakat megsokszorozná otthon ezenfölül pedig erőteljes imperialista terjeszkedést, hogy az éppen fölössé váló olasz munkaerők kivándorlásuk után is olasz nemzeti területre jussanak és az olasz nemzeti állam és gazdaság keretében működhessenek tovább.

Corradini könyve, valamint a tetszés, mellyel fogadták, tanújele a mindjobban megerősödő olasz nemzetiség feltámadó terjeszkedő vágyának, (g.)

Headley F. W.: *Darwinism and modern socialisme.* London, 1909.

Szerző az egész organikus világra, tehát az emberi társadalomra vonatkozólag is elfogadja a darwini létért való küzdelmet a fejlődés alapjául, sőt a civilizáció fejlődését is az alkalmatlanok állandó kiküszöböléséből vezeti le. A szociál-biológiában eléggé otthon volna, mikor bizonyítgatja, hogy a természetes kiválogatódás meg van a civilizált népeknél is, főleg betegségekkel szemben. De nagyon furcsa, sőt egyenesen ferde megállapításokhoz jut, mikor a jellembeli tulajdonságok kiválogatódásáról beszél. Így pl. azt mondja, hogy a jellemzilárdság és megbízhatóság elengedhetetlen kellékei a szociális haladásnak. Ezek nélkül az egyén a magasabb társadalmi osztályból könnyen az alacsonyabbba süllyed le, de előre nem haladhat. (127. l.) Meg sem kell jegyeznünk, hogy számtalan esetben az ellenkező áll. Viszont az intellektuális képességek a létért való küzdelemben a szerző szerint nem bírnak élet-halál fölött döntő szereppel; az intellektuális kiválóság csak fényűzés. Hogy ilyen beállítás mellett miként képzelhető, hogy az ember mégis a mai túlnyomólag ész-lénnyé fejlődött, arra természetesen nem kapunk választ.

A szerző intranzigens ellensége a szocializmusnak, mert az ő felfogása szerint a kollektivistikus vagy kommunista társadalmi berendezkedés megszüntetné a haladás főokozóját, a létért való egyéni küzdelmet, ami csak a mai individualizmus mellett lehetséges. A mai társadalmi berendezés alapja az egyéni- és osztályegyenlőtlenség. (140—43 l.) A társadalom bizonyos számú rétegre tagolódik. Az egyes felsőbb rétegekben az életfeltételek kevésbé súlyosak, mint a közvetlen alattuk lévőben. Az egyének és családok e szociális skálán állandóan fölfelé haladnak. Megfelelő — bár sokkal kisebb terjedelmű — áramlás van lefelé is. A fölfelé való áramlás nagyobb kiterjedését lehetővé teszi azon állítólag statisztikailag igazolható tény, hogy a legmagasabb rétegek a maguk számbeli arányát nem tudják saját erejükből fentartani. Minden réteg — kivéve a legalsót — a közvetlen alatta lévőből rekrutálja az új tagokat. Az utóbbi pedig azokból egészül ki, akik a felsőbb rétegekből lesüllyedtek vagy alkalmatlan voltak miatt elimináltak. E két irányú áramlás minden társadalomban meg van (kivéve a kaszt-rendszert) s egyedüli oka a létért való küzdelem, a *standard of life* javítására, emelésére való állandó törekvés, melyet a szocializmus megszüntetne.

A kapitalizmus szerepét is a létért való küzdelem szempontjából vizsgálja. (251—3. 11.) A tőke túlságos koncentrációja ugyanazt idézné elő, mint teljes államosítása, a szocializmus: megszüntetné a versengést, a létért való küzdelmet, melytől a társadalomnak, mint organizmusnak az egészsége függ.

Fülöp Zs.

Schröder, Wilhelm: *Handbuch der sozialdemokratischen Parteitage von 1863—1909.* München, Birk & Co.

A német szociáldemokrácia történetének kutatói a párt kongresszusainak nagy gonddal szerkesztett jegyzőkönyveit régen tekintik igen becses forrásmunkának; de a gyakorlati közgazdász, politikus és szociálpolitikus is sok becses adatot és érvet meríthet igen sok kongresszusi tárgyalásból. Megnehezíti azonban ennek az anyagnak tudományos és gyakorlati fölhasználását a jegyzőkönyveknek máig vagy harmincra nőtt száma. Ezért igen jó szolgálatot tesz W. Schroder, aki betűrendbe szedett címszók alatt összeállítja az egyes kérdésekre vonatkozólag 1863-tól máig hozott határozatokat és fontosabb és jellegzetesebb nyilatkozatokat. Az eddig megjelent nyolc füzetben a következő érdekesebb címszavakat találjuk: Achtstundentag, Agrarfrage, Akademiker, Alkoholfrage, Anarchisten, Arbeiterschutz, Beamte der Partei, Bernstein-Debatten, Bildungsbestrebungen, Budgetfrage, Eisenacher und Lassalleaner, Finanzen der Partei, Frauenagitation, Genossenschaftswesen, Gewerkschaftsbewegung (26 oldal), Internationale Beziehungen der Partei, Jugendbewegung, Kolonialpolitik, Kommunalpolitik, Landarbeiterfrage. Az egész mű körülbelül 18 kétíves füzetből fog állni; egy füzet ára 30 pfennig.

Contenson, G. de: *L'avenir du patriotisme. Étude de philosophie historique contemporaine.* Paris, 1010. Librairie des Saintspères 206 p. 3 fr.

Egy francia katolikusnak ez a könyve új bizonyíték ahhoz a nézethez, hogy a hazaszeretet relatív érzés, mely soha és sehol nem szokta hevíteni a népesség, egy ország polgársága valamennyi tagját, hanem csak azokat, akiknek jól megy a soruk a hazában, vagyis akik az állam politikai malmában résztvesznek. A katolikusok ma üldözötteknek és elnyomottaknak érzik magukat Franciaországban, s így nem csoda, ha könyveiknek jelígeje: *Amica Patria, sed magis amica Libertas.* És harcaikban ugyanazokat az érveket használják, mint minálunk például a „nemzetközi” szocialisták. „Elvesztegetett idő, hogy embereknek, mialatt a haza megakarja őket fosztani javaiktól, szabadságuktól, mindentől, amit szeretnek és páriákként bánik velük, azt mondják nekik, hogy mégis szeretniök kell, meg kell csókolni az ütlegelő kezét és odatartaniok másik arcukat is, ha pofont kaptak.” Másrészt ugyanúgy maguknak követelik az „igazi” hazafiságot. „Én személyesen — mondja a szerző — különb hazafi volnék, mint azok, akik nagy hangosan kiáltozzák: Legyünk hazafiak; hazaiaknak kell lenni, stb., de akik nem áldoznának ezért a hazafiságért, amelyet pedig elsőrendű és életszükségletnek nyilvánítanak, személyes eszméikből egy csipetnyit sem, de különösen nem azokból, amelyeket azért hirdetnek, hogy politikai helyzetüket meghódítsák vagy megtartsák.” Ebből az alaphangból vizsgálja a szerző, hogy a zsarnoki uralom, a belső gazdasági harcok, a családi és vallásos érzés fogyása, a születések korlátozása, a zsidóság stb. stb. miként munkálják egyformán és mindenfelől „a hazafiság halálát” Franciaországban.

Kemmerich, Max: *Kulturkuriosa*. München. 1910. A. Langen. 294 l. M. 3,50. Furcsaságok gyűjteménye a világtörténelemből, de távolról sem anekdotakönyv. Tények, objektíve megállapított tények a társadalom életnyilvánulásainak minden idejéből és minden teréről, sokszor megdöbbentők, sokszor, kivált amikor napjainkról van szó, elkésérítőek, ritkán vidámak. A jogszolgáltatás, a római katolikus egyház, a hadügy, a házasság, az orvostudomány, a közegészségügy, a becsület, a vallás, a hittérítés, a tudomány stb. stb. története, sajnos, egyformán szolgáltatott anyagot a szerzőnek, annak bizonyítására, hogy kultúránk még nagyon fiatal és még igen nagy feladatokat kell teljesítenie. Radikális publicisták igen sok frapáns történeti bizonyítékot kölcsönözhetnek Kemmerich könyvéből.

Marvaud, Angel: *La question sociale en Espagne*. Paris, 1910. F. Alcan. 475 l. 7. fr.

Nagyszabású, alapos forrástanulmányokon alapuló és a munkásviszonyok objektív tényeire fölépített monográfiája a spanyol munkáskérdésnek. Ismerteti előbb a munkásmozgalmat az Internacionále előtt, majd ennek működését, ezután a mai anarchizmust és szociáldemokráciát és a szindikalista „veszedelmet”. A következő fejezet az ipari proletárság élet- és munkaviszonyait ismerteti 50 oldalon és 40 oldalon a mezőgazdasági proletárságét. A második rész a szociálreformról szól: a munkáltatók jóléti intézményeiről, a katolikus-szociális mozgalomról, a szövetezetekről; 60 oldalon ismerteti az ipari munkásságra vonatkozó védőtörvényhozást, 100 oldalon a mezőgazdasági proletárság törvényes védelmét. Konklúziója: „A szociális reformok kel hogy megelőzzenek minden politikai reformot”. Vagy negyven statisztikai táblázat és részletes bibliográfia zárják le az érdekes kötetet.

Ostwald: *Die Energie*. Leipzig: Verlag von Johann Ambrosius Barth, 1908. 167 ol.

A *Wissen und Können* című könyvsorozatban megjelent kis könyv a következő fejezetekre oszlik: Bevezetés. 1. Az energetika ókora. 2. A perpetuum mobile. 3. A dinamika. 4. A mechanikai hőequivalens. 5. A második főtétel. 6. Energia és entrophia. 7. Az energetika. 8. Az intenzitás-törvény. 9. Az anyagi tényezők. 10. Az élet. 11. A lelki folyamatok. 12. Szociológiai energetika. Előkelően tudományos hangú munka, mely igen jól használható prolegomena gyanánt a hírneves szerző filozófiai és szociológiai műveire.

Leyret, H.: *La tyrannie des politiciens*. Paris, 1910 Cornély.

Szerző, kinek *La Republique et les politiciens* c. munkája Franciaországban nem kis feltűnést keltett, ezen munkájában is a *Temps*-hoz intézett levelek formájában folytatja hadjáratát a politikusok ellen. Szenvedélyes vádja így szól: „A politikusok a köztársaságból az utilitarizmus és az üldözés uralmát csinálták meg. Az ország többségét kotériáik békójába hajtották; szolgálatukba helyezték a hatalmat önző szenvedélyeik kielégítésére, arra kényszerítve azt, hogy Franciaországot hagyományai és történelmi feladatai ellenére kormányozza. Annyira megrontották a közvéleményt, hogy a tömegek szolgátságára vélnék számíthatni eszeveszett zsarnokságuk végnélküli fentartásában.”

E tétel bizonyítására azt a szoros kapcsolatot igyekszik kimutatni, mely a politikusok deszpotizmusa és a hivatalnokok önkényuralma között áll fenn

A funkcionalizmus és a favoritizmus a politikusok éltető levegője. Ez a két rendszer biztosítja legjobban mandátumaikat. A mai parlamentarizmus „egy szilárdan megalapozott szindikátus a nemzet felett.” A képviselők többé nem a közvélemény különböző áramlatainak kifejezői, hanem „üzletemberek a magánérdekek igazgatására”. Ezeket a bajokat a kis választókerületek okozzák és orvosszerűk szerző szerint csak a listaszerinti szavazásban állhat. A képviselőt egy választókerület megbízottjából az ország megbízottjává kell tenni.

Binet-Sanglé: *La folie de Jésus.* Paris, 1910. Maloine. X + I + 516 p.

Franciaországban is akadt amaz iránynak utánzója, mely a szellemi hősök életét, mondásait, a körülötte és róla szóló anekdotákat és pletykákat firtatva, kisütötte róluk, hogy elmebetegek voltak. Az ilyen tanulmányok híjjával vannak minden tudományos értéknek. *Binet-Sanglé* komolyabb kutatásra méltó szorgalommal összehord rengeteg idézeteket mindenféle vallási és pszichiátriai munkákból és ezerszámra a szentírás mondásait, és ezek alapján akarja bizonyítani Jézus elmebetegségét és érzéki csalódásokból kiinduló világnézetét és tanításait. Mint orvos csak annyit mondhatok, hogy majdnem két ezer év után ilyen alapon bizonyítani valakinek elmebetegségét, az mindenesetre pszichiátriai naivitás vagy még inkább könnyelműség. *D. S.*

Fournière, Eugene: *La Sociocratie. Essay de Politique positive.* Paris, 1910. V. Giard et Brière. 217 p.

Szerző a demokrácia és a szocializmus politikai tartalmát vizsgálva, oda következtet, hogy egyik sem alkalmas a modern társadalmak jövőjének megalapozására. A demokrácia szerepe már befejeződött, a szocializmus pedig féligazságokon felépítve helytelen irányba vezeti a tömegeket. A létért való küzdelem, munkamegosztás és a csereszereződés alaptörvényeire támaszkodva a szociokráciát állítja a jövő helyes politikájának, értve ez elnevezés alatt egy oly rendszert, mely szerint a társadalmi funkciók elvégzése a munkamegosztás alapján az egyéni szükségletek teljesebb kielégítésére önként alakult egysülésekre (organisation de catégorie) bízathat (133. l.) az államnak, vagyis az azt személyesítő központi szervezetnek egyedül a kategóriák működésének az összesség szempontjából történő egyszerű ellenőrzését hagyva fenn. Egy fejezetben azokat a tényeket sorolja fel, melyekben a szociokrácia már létező megvalósulását látja. Az utolsó fejezetet pedig a szociokrácia elvén alakult társadalom rajzának szenteli. Közvetlen elődjéül Fourier-t tekinti. (71. lap.)

Fontalirant, William: *Etude critique du Systeme electoral actuel.* Paris, 1910. Giard et Brière. 80 p.

Szerző a politikai mizériák végokát a választójog mai szervezetében látja, különösen abban, hogy a nép szuverén felségjoga tisztán a képviselő személyeknek megnevezésében áll, hogy a kerületi és többségi rendszer folytán még a képvisellettől is elesik a polgárság legnagyobb része. Szerző mindennek orvoslását egy Considerant-féle választóreformban látná, a választó a jelöltre és pártra külön-külön szavazna. Az ország egyetlen kerület lenne, amelyben minden polgárnak csak egy ily (kettős) szavazata lenne. A politikai irodalomban mindezen eszmék régiek és levannak tárgyalva. A mód egyébként semmi összefüggésben sincs a bajokkal, miket szerző felsorol.

Marie, A.: *Traité international de Psychologie pathologique.* Tome I: Psychopathologie générale. Paris, 1910. Alcan. (VIII+1028 p.)

Kollektív munka, mely a pszichológia pozitív eredményeit célozza összefoglalni, s mintegy megállapítani a pontot, ahol ma áll s megmutatni az irányokat, melyekben fejlődése továbbhaladni látszik. Az irányeszmé, mely az egész munkából kifejtik, hogy az agyműködések nem érthetők meg, csak a többi szervek működésével kapcsolatban; az agy elkülönítve ép oly megérthetetlen, mint bármely más szerv, bár önállóan akarjuk tanulmányozni. A fizikai, kémiai és biológiai törvények alkalmazhatók kell hogy legyenek az idegrendszerre is. Ez első kötet tartalmaz egy tanulmányosorozatot a pszichiátria és neurológia viszonyáról (*Graset-től*), az elmeorvostan történelméről (*del Greco-tól*), az ideg-antropológiáról (*A. Marie-től*), az idegrendszer kór-anatómiájáról (*Marie és Dide-től*) a pszichológiai fejlődésről a pubertás alatt (*Merro-tól*) és a vizsgálati módszerekről (*Clourton, Bechterew, Ferrari, Carrara-től*).

Pujol, A.: *La conception matérialiste de l'histoire.* Quelques points de philosophie et d'histoire à propos du socialisme scientifique. Toulouse, Méric. 149 p. A marxista irodalom egy újabb terméke. A szerző különösen két elemet igyekszik szétválasztani a marxizmusban: a hegeli dialektikát és naturalizmust és a darwinizmus és marxizmus között érintkezési pontokat törekszik találni a lehető legnagyobb számban. A második fejezetében összefoglalja a történelmi materializmus főbb tételeit s konklúziójában arra az eredményre jut, hogy a „történelmi materializmus vetkezett a dedukció mértékelen alkalmazása által”.

Ledére, Albert: *L'éducation morale rationnelle.* Paris, Hachette. 291 p.

A szerző helyet ad a nevelés összes problémáinak, morális, mint szociális és pszichológiai szempontból. Vezérgondolata, hogy a szociális haladás csak az egyének által biztosítható és pedig a nevelésnek, mint tudománynak és gyakorlatnak befolyása alatt. A szerző szociális ideálja egy társadalom, ahol az állam a lehető legkevesebb s a szabad kooperáció az, mely a kölcsönösség, szindikátus formájában „megmenthet a szocializmustól”. Az erkölcsi nevelés főleg a család tevékenységi körébe tartozik, az iskola feladata csak a szociális morál bünei és negatív parancsainak tanítása, melyekhez kapcsolhatja a tanító, mint egyéni véleményét, az egyéni morál pozitív és negatív parancsait, melyek a „nemzet egészséges és normális tagjai által” egyhangúlag helyesekül ismertettek el. A hitetlennek is el kell ismernie a vallás nevelő befolyását s az ellene való küzdelem helyett segítenie kell e jótékony tevékenységében.

Tonnalet, Ernést: *L'Expansion allemande hors d'Europe* (Etats-Unis, Brésil Chantonne, Afrique du Sud) Paris, Armand Colin.

Dokumentált, pontos munka. Mennyiben szolgálja a német kivándorlás az anyaország érdekeit; terjeszti intellektuális, morális hatását? Mennyire őrzik meg a kivándorolt németek németségüket? Mennyit tesznek ezirányban a *Deutsche Hüter*? a német ideál védői? E főkérdésekre ad a szerző feleletet. braziliai német tovább megőriz valamit a német nemzeti jellegből, míg az Egyesült-Államok németje hamar elveszti nemzetiségét. Kiaocsu-val fog-

lalkozik azután; ez nem teljesíti azok reményeit, kik német Hongkongot láttak benne. Az utolsó fejezetben a délafrikai német birtokokkal és a hereró-háborúval foglalkozik.

Lange, Maurice: *La Bruyère, critique des conditions et des institutions societies* Paris, Hachette, 1909. 424 1.

La Bruyère szociális kritikájának részletes, pontos, szépen megírt ismeretése, mely a „nagy század”-ra is folyton tekintettel van. Tengernyi adattal bizonyítja a *Caractères* igazságait és vizsgálja eredetiségüket. Érdekesen magyarázza azt, hogy La Bruyère miért nem volt teljesen forradalmi szellemű, bár a régime gyökeres módosítását óhajtotta. La Bruyère abból a generációból való, mely rájut a bajok tudatára, utána jönnek a közgazdák, kik orvoslásukkal foglalkoznak. Lange adatokban és gondolatokban gazdag könyve után La Bruyère alakja kevésbé rejtélyes, érthetetlen elöttünk.

Worms, René: *Les principes biologiques de l'évolution sociale.* Paris, Giard. 1910. 2 fr.

Szerző e kis munkájában kimutatni igyekszik, hogy az egyén életét a társadalomban ugyanazon elvek határozzák meg, mint az organikus életét. Alkalmazkodás, átöröklés és kiválasztás, a Lamarck és Darwin értelmében határozzák meg a biológiai fejlődést. Ugyanezek az alapjai a szociális fejlődésnek is. Kimutatja, hogyan módosulnak ez alapelvek a kollektív létben, mindegyik megőrizvén valamit az eredeti formájából.

King, Irving: *The development of religion. A study in anthropology and socialpsychology.* New-York. 1910. Macmillan. XXII + 371 l. 7 sh. 6 d.

A szerző — a jowai egyetem tanára — abból az alapnézetből indul ki, hogy a vallásos érzés nyílt tevékenységből épült föl, amelyek kezdetleges társadalmakban jelentkeznek és amelyek vagy spontán és játékos aktivitások, vagy az élet gyakorlati szükségleteinek kielégítésére valók; és hogy az érzelmi értékek kifejlődését az a tény közvetítette, hogy ezek a tevékenységek főként társadalmiak.” A fontosabb fejezetek címei: A valláspszichológia lehetősége és célja; Az érték tudatossága; A vallásos érzés eredete; A vallási gyakorlat eredete; A misztikus hatalom; Mágia és vallás; Isteni személyiségek képzeleteinek eredete és fejlődése; A monotheizmus problémája; Vallás és erkölcs. Vallás- és pathológikus jelenségek; Vallás és természetfölötti. Jó tárgymutató, és kimerítő bibliográfia zárja be a kötetet.

Westlake, John: *International law. Cambridge, University Press, 1904—1907. 2 vol.*

E könyv nem akar a nemzetközi jog enciklopédiája lenni, hanem a jelen állapot leírása, melyet a nemzetközi jog elért a történelmi fejlődés nyomása alatt, mely az államok közötti viszonyokat mindig számosabbakká és fontosabbakká tette. Nem szándékozik, mint mondja, „az állam szuverenitásának vagy az államhoz lényegileg hozzátartozónak állított jogoknak” levonni logikai következményeit, hanem a legfontosabb kérdések expozéját adni, melyből olvasói „fogalmat nyerjenek a hazájuk külső ügyeit érdeklő kérdésekről” Ennélfogva a könyv a létező nemzetközi jog kézikönyve, mely a tények vizsgálatára alapítva, azon szabályokat igyekszik kibontani a jog szövevényéből „melyek tényleg figyelembe vétetnek az államok által, és pedig nem szabad

választás által esetek szerint, hanem engedelmességi kötelességből kifolyólag; nem a kényszertől való félelem miatt, hanem mert a szabályok jognak tekintetnek”, s teljes tudatával annak, hogy az államok között „meghatározott szabályok, hanem is a lehető legjobbak, mégis többet érnek, legalább is ideiglenesen, mint minden szabály hiánya.”

Valdour, I.: *La vie ouvrière: Observations vécues. Paris, Giard et Brière, 1909. p. 278*

A munkás-élet megismerése céljából a szerző beállt különböző fajtájú munkásnak, volt takács, festő, szövőmunkás, színházi kellékes s tapasztalatainak és megfigyeléseinek gyűjteményét adja e könyvben. Igyekszik hű képét adni ez igen különböző milióknak és a különböző munkástípusoknak. Érdekes megfigyeléseket ad régi s mindig felújuló kérdésekről; a gép hatása a munkásra, továbbá az átöröklés hatásáról az ugyanazon iparágban dolgozó generációknál, mily hatással van a munkás élete az időről való fogalmára, hogyan készíti elő a gyári életet a munkást a népgyűlések szokására, etc

Cahn, Ernst: *Das Verhältniswahlssystem in den modernen Kulturstaaten. Berlin, 1909. (XII + 369 p.)*

Az arányos választórendszer elméleti irodalmának és az azzal történt gyakorlati kísérleteknek beható ismertetése. A mű fejezetei: 1. Általános kérdések. 2. Az arányos választórendszer elméletének történelmi kifejlődése és törvényhozási megvalósítása. 3. Államjogi konstrukciója. 4. Politikai jelentősége. 5. Érvényesülési köre. 6. Technikája. Az irodalom és a törvényhozás jó bibliográfiája.

Jacobs, Henry: *Where to find it? An index to sources of information on all subjects of general interest. Newyork, 1909. 27 p.*

Sehol az ipar nincs annyira a legkisebb fáradság — legnagyobb eredmény elvei szerint szervezve, mint Amerikában, s ott viszik a gazdálkodás ezen alapvető elvét a tudományos termelés szervezetében is a legnagyobb eréllyel keresztül. Sehol sincs oly sok és jó bibliográfia, annyi jó *referencebook*, annyi segédeszköz a tudományos munka megkönnyítésére. Ezek sorába tartozik ez a kis füzet is, amely a legfontosabb társadalmi problémák és kérdések számára állítja össze a gyors tájékozódás irodalmi segédeszközeit.

Breton, J. L.: *Contre laproportionnelle. Paris: Cornély & Cie, 1909. 256 p. 2 fr. 50.*

Amikor a francia miniszterelnök csak azzal buktatja el az arányos választás behozatalát elrendelő kamarai határozatot, hogy az új rendszert csak a következő évben akarja bevezetni s nem már most, meglepően kell hogy hasson ez a kötet. Szerzője a francia szocialisták szélső jobbszárnyának képviselője, először meg Jules Destrée írt hozzá, az ismert belga szociáldemokrata képviselő. Ő Belgiumra vonatkozólag állítja, hogy az arányos választás ott a konzervatív és reakciós klerikalizmus főtámasza, Breton viszont Franciaországra mutatja ki, hogy az arányos képviselet behozatala „a mozdulatlanság és a politikai stagnáció korszakát” vezetné be. A mindenesetre figyelemreméltó kötet fejezetei: 1. A választóreform. 2. Az arányos képviselet. 3. Az arányosság és a szocialisták. 4. Az arányosság külföldön.

Fancisco Ferrer, sa vie, son oeuvre. Publié par le Comité de Defense des Victimes de la repression espagnole. Paris: Schleicher Frères, 1909. 80 pag. 60 centimes.

A füzethez nem kell sok magyarázat. A Ferrer-ügy minálunk is kiváltott reakciókat, s csak az kívánatos, hogy hatásuk tartós legyen. Ezek erősítésére igen alkalmas ez a füzet. Ismerteti Ferrer életét, majd részletesen a Modern iskola elveit és működését, Ferrer szerepét a lázadásokban, a barcelonai forradalmat, végül a Ferrer elleni port és halála körülményeit. A füzetet Ferrer arcképe és kézírásának egy fakszimiléje díszíti.

E füzetet magyarra átdolgozta Rio, *A Ferrer gyilkosság* címen. A jól sikerült átdolgozás minden könyvkereskedésben kapható; ára 1 K 20 f.

Tasz Géza: *Az igaz, a jó és a nép eszméje.* Budapest, 1910. Rényi. 50 p.

Filozofáló és moralizáló fejtegetések, melyek azt akarják kimutatni, hogy „az emberi jellem miként alakul át s hogy a szellemiség, éniség és eszményiség világából hogyan halad a természetiség, másiség és valóság felé”.

Hobson, J. St.: *The crisis of Liberalism. New issues of Democracy.* London, King and Son. 1909. XIV. 286 p.

Az alkotmányválság megoldását szerző abban látná, hogy egy reformált lordok házána megadná a jogot a népszavazás provokálására. Miután pedig egy hivatalnoki és szellemi elitből álló testület minden körülmények között konzervatív, hogy a progresszív liberalizmuson se essék sérelem, szerző egy 200 főnyi kisebbségnek is hasonló jogot adna a képviselőben. A referendumot szerző nem tartja konzervatívnak, hanem biztosítéknak az iránt, hogy a megszavazott törvények tényleg életbe is lépjenek és főleg nagyszerű politikai nevelő eszközt lát benne. A választójog reformja (felnöttek szavazata, arányos képviselő, választási költségek megszorítása) szintén elsőrendű politikai követelmény. Szerző szerint a konfliktus politikai jelentősége, hogy eloszlatna a téves nézetet, mintha politikai téren nem lenne már egyáltalán reformra szükség és a közvélemény uralkodnék. A fejlődés iránya szerző szerint a földtulajdon, az elemi erők, a bányatermékek, a hitel, közlekedési eszközök államosítása. De megmarad az egyéni vállalkozásnál minden oly termék előállítása, mely nem tömegszükségletet, hanem egyéni ízlést elégít ki s az önálló magánüzemre módot és alkalmat adni, ez az állam hivatása. Igen sikerült szerző polemíája, melyben az agkori nyugdíjat védelmezi meg, szofisztikus okoskodásokkal szemben. Figyelemreméltó fejtegetése, melyben a magánalapítványok káros behatását különösen a társadalmi tudományokra mutatja ki, az amerikai egyetemek tanulmányozása kapcsán.

Az új liberális jelszó a szabadság helyett az egyenlő alkalmak és főleg az alkalmak alkalmának, a nevelésnek biztosítása mindenki számára.

A könyv elejétől végéig rendkívül érdekesítő, habár újat főleg azok számara, akik a francia szolidarista irodalmat ismerik, alig tartalmaz sem ervelésében, sem elveiben. Kevesebbet filozofál és praktikus aktuális kérdésekkel behatóbban foglalkozik. (S. K.)

Rignano, Eugenio: *Il fenomeno religioso.* Sicientia Vol. VII.

A vallásnak, mint pszichológiai jelenségnek alapja a természeti tünetményekben akarathatványlás látása, az akarat másvilági lényeknek tulajdonítása, melyekről fogalmat az álom, a halál és az árnyék jelenségei adnak. Mmt társadalmi intézménynek alapja az embereknek emberek által leigázásba szolgásgba hajtása. Az az aktus, amellyel a rabszolga ura kegyét megmegnyeri, alázkodás, áldozatok hozása, túlvilági lényekkel szemben is. Az úrnak erdeke, hogy a vallásos érzést ébren tartsa, hiszen hatalmát az istenség akaratára viszi vissza. A társadalmi lét, az együttműködés konszolidálója a vallás esz, az eszközli ki a társadalomban szükséges cselekedeteket, az akadályozza mindenütt, a halál után is sújtó szankciójával a veszedelmeseket. A vallás kultiválására kialakul a papirend, mely egyúttal a legfontosabb állami és társadalmi feladatokat végzi. Amily mértékben függetlenednek a munkásosztály,

amely mértékben a kölcsönös szolgálatokra vezetődik vissza a társadalmi együttműködés és annak szükségessége tudatossá válik, amely mértékben terjednek az ismeretek a vallás pszichikai alapját aláássák (ezek a termelés technikájával szükség képterjednek): oly mértékben válnak ki társadalmi, állami feladatok a vallás kultuszából, oly mértékben válik hatálytalanná és fölöslegessé a vallási szankció. Minthogy a vallás kultuszára külön szervezet alakult, mely létében és jelentőségében látja magát veszélyeztetve, a nagy osztályharcban a vallás és hivatalos szervezete a reakció szolgájaként lesz (pszichológiai okoknál fogva is), ami szintén oka hanyatlásának, hiszen generális jellegét elveszti és nyíltan összeütközésbe jut anyagi és kulturális érdekekkel. Kidd kritikája és valamilyen belső vallásosság örökkévalóságában való hit fejezi be az értekezést.

Caetani, Leone. *La riforma elettorale, il sistema proporzionale e l'evoluzione del parlamentarismo.* Roma, Casa Editrice Italiana, 1909. 1320 p.

A választóreform kérdése lassankint Olaszországban is napirendre kerül. A polgárság e reform irányában is teljesen közömbös; nem a nép, nem a választók kényszerítik a képviselőre, hanem belső szükségesség: a parlamentáris rendszernek regenerálódását ettől várják. A 90-es évek közepe óta a képviselő minden tekintélyét és presztízsét elvesztette. Más, mint érvényesülési tért a politikusok számára, nem látnak benne. Minden kapcsolat a népakarat és közötté megszűnt. Van egy apolitikus többsége, mely a kormányt hajlandó követni addig, amíg a közvélemény felzúdulása meg nem félemlíti. Különböző irányokat magában foglaló kisebbsége sem ad neki nagyobb élénkséget vagy akcióképességet. A választóreformtól javulást várnak, szerző is ily optimisztikus várakozásában van. Könyve a reform érdekében írt hírlapi cikkeinek rendszeres és népszerű összefoglalása. A szavazati jog kiterjesztését követeli az írni és olvasni tudókra (praktikus ismérv a vezeték és keresztnév leírni tudása legyen). Ez a reform megkétszerezné a választók számát. Az egész Európában páratlan korrupció, erőszakoskodás és eredményeghamisítás megakadályozására részletes intézkedésekkel szolgál. Ez az arányos képviseletet különösen alkalmasnak látja a kormány befolyásának megtörésére. A kerületek kiterjesztését egyszerű listaszavazással (esetleg kisebbségi képviselettel, mint 1882—1890-ig volt) a rossz tapasztalatok folytán nem ajánlja. Olaszországban nincsenek pártszervezetek (legalább $\frac{2}{3}$ -a a választóknak szervezetlen), az olaszok fegyelmezetlenek. Ily körülmények között legmegfelelőbbnek látná a svájci rendszert (a választó bármely listán jelölre szavazhat, annyi szavazata van, ahány képviselő választandó). Az önállóan fellépő jelöltek együtt alkotnának egy listát és 4 jelölnél kevesebbet jelölő listára szavazatokat kumulálni nem lehetne. Ebben állana Caetani újítása (ez a szavazatok és a jelölések túlságos szétszóródásának megakadályozására szolgálna). Szerző az arányos rendszertől az érdekképviselet megvalósulását várja (ezt a várakozást a gyakorlat eddig sehol nem igazolta). Az arányos képviseletet a kötelező szavazás egészítené ki. Szerző úgy tapasztalja, hogy a képviselő félretolása, a népakarat közvetlen érvényesülése általános jelenség (angol budget, olasz hajózási szerződések), ennek a tendenciának jogi kifejezője a referendum lesz, mely mellett a képviselő csak tanácskozó, véleményező testület. Szerző reformjaitól egy kormányképes, radikális szocialista többség kialakulását reméli, amely ha fel is adja elveit, a kormányra jutván, valamit mégis csak meg fog valósítani.

A kormány nyilatkozatával, hogy a városokban az arányos képviselet megvalósítását kontemplálja, a könyv különösen aktuális lett.